

Сакрат Яновіч

**НЕ ЖАЛЬ
ПРАЖЫТАГА**

КАМИНКАТ.ORG

Сакрат Яновіч

НЕ ЖАЛЬ
ПРАЖЫТАГА

Беласток 2002

Бібліятэка
Беларускага літаратурнага аб'яднання „Белавежа”
Серыя заснавана ў 1990 г.

Кніжка саракавая

Рэдактар
Юрка Хмялеўскі

ISBN 83-85918-33-7
Nr 40

Publikacja ukazuje się dzięki pomocy finansowej Ministerstwa Kultury

Opracowanie typograficzne: Jerzy Chmielewski
Druk: Offset-Print Białystok

ПРАДМОВА

Загаловак гэтай кніжкі можна разумець дваяка. Або Сакрат Яновіч, спісваючы свае ўспаміны, хацеў даказаць, што не змарнаў звыш паўвеку свайго дарослага жыцця і ўмей пакарыстацца дадзеным лёсам талентам, пакідаючы трывалы след у культуры і літаратуры двух народаў – беларусаў і палякаў. Або наадварот. З горыччу канстатуе ён, што зашмат у сваім жыцці напаткаў усялякага ліха, розных бедаў, стрэсаў, хвароб і няшчасцяў, каб пад старасць узяць ды лёгка пра іх забыцца, сцерці з памяці.

Шчырая праўда пра жыццё ніколі да канца не ёсць прыемнай. Таму Сакрат Яновіч дапускае другі, не так і ўжо ганаровы, варыянт тлумачэння слоў „Не жаль празытага”. Прызнаў тое перакладчыку – знакамітаму Яўгену Кабатцу, які, пераклаўшы на польскую мову гэтыя ўспаміны з арыгіналу, друкаванага ў сарака часцках у штотэмсячніку „Часопіс” у 1998-2002 гадах, найбольшы клюпат меў менавіта з загалоўкам. Былі ў яго наступныя пррапановы: „Nie żał mi”, „Niczego nie żałuję”, „Nie żał”. Аднак, калі польскі пераклад Кабатца вясною 2002 г. апубліковалі варшаўскія „Regiony” (даючы загаловак „Niczego nie żałuję”), і неўзабаве пачаў яго друкаваць крынікаўскі штотэмсячнік „Tutaj”, Яновіч прызнаў, што найбліжэй праўды будзе „Lat przeżytych mi nie szkoda”.

Аднак гэта не так, што Сакрату Яновічу быццам бы жыць ужо абрыйдла. Бо, калі што яму надакучыла, дык толькі – усёжыцёвыя тлумачэнні і апраўданні з прычыны свядома абранага ім лёсу: быць сабою, быць беларусам! Здавалася б, такі выбар – асабістая справа а не чыя іншая. Але не. Гэтая кніжка прадстаўляе сабою няспыннае змаганне аўтара за годнае жыццё і беларушчыну.

А змагацца на працягу мінулага звыш паўвечча было яму з кім. Не толькі сярод палякаў, як перадусім сваіх, беларусаў. Добра тое ілюструюць змешчаныя ў кніжцы – як дадатак да яе – факсіміліі лістоў, документаў і фатаграфій. На шчасце, толькі некаторыя, бо большасць пацвярджае вялікі аўтарытэт і пашану ў адносінах да Яновіча з боку інтэлектуальных колаў Польшчы і свету.

„Не жаль пражытага” не ёсць поўным запісам усіх важнейшых падзеяў у жыцці Яновіча – пісьменніка, журналіста, грамадскага дзеяча і палітыка. Асабліва не хапае тут успамінаў з бурлівых 90-х гадоў. Таму, бо яшчэ – як піша сам аўтар – *жывуць героі недалёкага часу, не вывярхліся непрыемныя пахі, гнільна тлеюць непаразуменні...*

Больш дакладна, амаль дзень за днём, Сакрат Яновіч характарызуе сваё жыццё ў дзённіках. Дагэтуль выйшлі друкам яго запісы з 1983-1995 гадоў, а да 2002 г. у „Тэрмапілах” № 4-5. Свае нататкі (для памяці) робіць ён надалей. Тому трэба спадзявацца, што калісь будуць яны апубліканыя, хаця б і таму, каб дапоўніць гэту аўтабіографію. Але і сама ўжо „Не жаль пражытага” дастаткова пацвярджае вялікі поспех, дасягнуты Сакратам Яновічам ва ўсім ягоным жыцці. Жыцці, пазначаным горкім беларускім лёсам.

Юрка Хмялеўскі

1936-1950

Мне, папраўдзе, усё роўна ад таго, што я нарадзіўся. Шкада маткі, запакутавала яна са мною, калі я быў маленёкі. Хварэў, паміраў, да трох гадкоў не хадзіў.

Найпершы мой вобраз свету – гэта савецкі танк з рассмяяным танкістам, якому кідалі кветкі бабы і маці, і Вольга Чабаніха з агарода ля вуліцы. Стаяла сонечная пагода, даспявалі mestачковыя садкі; чырванашчокія яблыкі, цяжкія груши, смуглывае сліёе. Іконная радасць – ад неба, ад людзей. Не відаць у tym імгненні мужчын, яны яшчэ на вайне. На нямецка-польскай.

Бацька таксама. І хоць здарылася тое з ім няцэлы месяц назад, анічога не запамятаў я. Казалі: не пускаў яго, ушчаперыўся за шыю, і яму давялося падмануць мяне цукеркамі ў краме жыда. Гэта напрыканцы жніўня трывала дзесятага, на рынку ў Крыніках, адкуль мабілізаваных вывозілі ў Гродна. У заціханне бабінага лета.

Насталі саветы. Прабылі нешта два сезоны, але запамяталіся яны мне ўсяго шчаслівасцю ад купленае цацкі-самаходзіка, якую засланяў я далонькаю ў снежнае адлігоцце. І страхам ад „васточніка” Шатэрніка, настаўніка, які хадзіў да кватараўваўшай у нас Ані, гэтак жа прысланай сюды вучыць не па-польску дзецярню. Успамін пра яе цёплы; бараніла мяне ад яго настойлівасці дзяйбесці ў маю галаву алфавіт.

Так запачаткаваўся мой беларускі лёс – жыццё пад штораз іншай уладаю. І немцы з'явіліся ў нас у такое ж пагоддзе, але пераджніўнае. Папярэдне чамусьці збамбіўшы жыдоўскае места крынкаўскае; наша Сакольская вуліца начавала тады на выгане, углядаючыся ў даволі аддаленія пажары (гарэлі і падалі кроквы на мурах Каўказской). Маці набралася бабскага жаху і, прычакаўшы дня, кінулася ўцякаць – узяўшы мяне – да сваіх братоў у падлеснай Барсуковіне. Пакінуўшы цешчу, а маю бабулю, каб

даглядала хаты ды хлява. Я канчаў пяты гадок і не вельмі паспяваў за матчыным крокам на гасцінцы. Зараз у Айнавых горах, як называлі ў нас пагоркі за старадрэўем двара, закруціўся па-над жытамі нямецкі самалёт. Мы пабеглі ў палынавыя межы. Ён, нізка кіруючыся на нас, страліў і маці накрывала мяне сабою, енчачы! Я не цяміў у існаванні смерці, але заходзіўся ад крыку, бо ўжо ведаў боль. Абоім было неўзгадад, што лятуны палявалі на савецкія танкеткі, якія паўзлі праз мястэчка, адступаючы Індурскім шляхам на Гародню. Зразумеў я гэта значна пазней, можа і нядаўна. А мой вопіс здарэння цалкам цяперашні, камплектны. У самой жа памяці захаваўся ад таго кіслы пах поту ад тулячай мяне мацеркі, спякотнае сонца над польскімі могілкамі, нявысахлая ўпоранак раса ў зельшчы, і налятаючы ад хутара Рахавік выючы цмок з хісткімі крыламі з крыжамі.

Іншай тэхнікі я ў дзяцінстве не бачыў. Таму, чуючы гутарку пра яе, заўсёды машынальна ўяўляю таго танкіста, той самалёт, пажар Крынак, і трэба хвілі, каб падумаць урэшце пра тэлевіzar і камп'ютар. Вучоны псіхолаг гэта зразумее. Іроніі маладых чытачоў на мой конт нудныя.

Нямецкай акупацыі баяліся дарослыя. Мы, дзеці, не надта. Было зймальна глядзець на заюшнага дзядзьку Сямёна ван з канца Сакольскай, які зарабіў ад жандара палкаю па лысай булаве. Той, здавалася, недатыкальны Сямёнаў з прафесарскім абліччам. У малых задаволенасць жорсткая!

Надзвычай нам, падшыванцам, прыйшлося даспадобы кампеліска, як называлі на польскі лад шырозны басэйн на рэчачцы Крынка, у доле ад азярышча вадзянога млына, што трываў руінаю ля моста на Касцельнай. Немцам з гарнізона зажадалася купацца ў гарачае лета сорак другога бадай, а для гэтага не падыходзілі замуленыя сажалкі на маянтковай балаціне. Зганяючы жыдоў у крынкаўскае гета, яны дадумаліся пакарыстацца дарэмнымі працоўнымі іх рукамі: стаіць мне ў вачах натоўпісты кагал барадатых мужчын у лахманах, ненатуральна шпарка капаючых рыдлёўкамі і бегма вывозячых у тачках зямлю на збочыны, як бы ў рытм гарластых воклічаў нямчугаў з карабінамі за плячыма і з бізунамі. Стаўши ў пасляваенне вучнем я і слухаючы на ўроках гісторыі аповеду настаўніка пра нявольніцкі Егіпет, безліч разоў згадваў старэнькага жыдка ўпаўшага ад непасільнай яму работы ды луп-

цуючага яго па гарбе бамбізу ў зялёным мундзіры, хромавых ботах. Смургелі перанялі ад акупантаў праклён „фар-флюхтар-дэнэр-вэтар!” Ну і „галт!”

Кампеліска не здолелі зніштохыць плебейскія дэвастацыі ў вяртанне саветаў у сорак чацвертым, і сёння – адноўленае казённым коштам мясцовымі няўмекамі – чыпіць сяк-так, бы памятка колішній тут Палесціны. Але тады, у туу дазволенасць плаваць у ім толькі немцам і нямкіням, затым паліцаям і ўкраінцам, што кватараўвалі побач жандармерыі, – на плыткім месцы нырала з аглядкаю адважнейшая смяцюга-дзесяцірня, зважаючы асабліва на мазураватага Шатэнбэрга (біў моўчкі, бы ваўчак наскокваючы на чалавека).

Сенсацыю перажылі mestачкоўцы ад упадку падбітага недзе на фронце нямецкага бамбавоза, які мала не ўваліўся ў дрыгвяністое азерца Бяздонніца, што ў пяці кіламетрах адсюль, побач Астроўка. Прывезлі яго на наш рынак, разам з лётчыкамі (яны, відаць, выратаваліся на парашутах). У каменнай неакласічнай сінагозе абсталяваліся механічныя майстэрні, у якіх рэзалі швайсапаратамі ўсякую разбітую тэхніку, вывозячы яе кавалкамі ў павятоўную Саколку, на чыгуначную станцыю там, адкуль адпраўлялі ў гуты. Мноства валялася ўсюды ламарэндзя, у палях і на пажарышчах фабрычнага зарэчча. Немцы падкія на жалеза. Без яго вайна немагчymая.

З вывазу жыдоў у прыградзенскую Кілбасіну анічога не ўцалела ва ўспаміне, акрамя абоzu мужыцкіх фурманак, якія абслеі былі тыя няшчасныя людзі, і міг з пэйсаватым дзядком у незабытым кадры, што – з мяшэчкам за плячыма – даганяў сваіх, дастаючы ўkapлех аб буславатага паліцая.

Гадаваўся я паўсіратою, ведаочы, аднак, што і ў мяне ёсьць бацька; ён у нямецкай няволі. Час-часом прыносіў бедны Клімович з пошты пісьмы ад яго, за што клалі мы яму ў торбу пару яек або кавалец саланіны (не было службовага пісьманосца). Пісаў да нас на нямецкай мове, каб цэнзура прапусціла, і матка брала яшчэ яек – даўняму пісару Харужаму, што даваў рады гергетаць. Харужы вусна перакладаў ёй каракулі ды ад яе імя зграбна адпісваў у тым жа стылі, „Майнэ лібэ Костя...” Адны фразэсы, але з важным значэннем: жывем, не прападаем. Калі палонныя беларусы ўжо маглі жыць і працаваць на свабодзе, нічым не пазначаныя на

плячах і грудзях, бацька – а па матчынай паўінтэлігенцкай фанабэрый „папа” – стаў на работу, будучы шаўцом, у нейкай абутковай фабрыцы ў Дрэздэне. Зарабляў, кватараўваў у мясцовай сям’і; у нашай хаце паявіліся маркі, зредчас і пачкі (мне прыслаў альбом з фоткамі Крыгсмарыны, якія цудоўна глядзеліся праз далучаныя да выдання павелічальныя акуляры).

Існаваў татка трохі як у байцы, віртуальна. На групавых фатаграфіях я не апазнаваў яго, за што іншы раз аплявишыла мяне, наогул неўрозная радзіцелька (уцякаў пад ахову бабулі Палосі). Увесну сорак трэцяга ён, атрымаўшы „урляўп”, замест зведаць з бясплатным білетам прыгажосці багатай Саксоніі, паймаў на пасажырскім цягніку – праз Брэсляў, Позэн, Аленштайн, Просткэн – у Беласток. Да жонкі з сынам. Дамоў. У Простках ссадзілі яго грэншуцы, перад якімі апраўдаўся няведаннем і, адначасна, здзіўленнем, што ўсё ўтрымліваецца пад кантролем даваенная польская мяжа... Уночы забіўся ў вайсковы эшалон, што валоксі на Курскую дугу: салдаты запраталі яго ад свайго афішэра. Немцы пасля Сталінграда былі ўсё ж не тыя. Гітлер капут!

Апынуўшыся ў Беластоку, асцерагаючыся поначных патрулеў і партызанаў у лясах дабраўся з чамаданам пешкі да швагра Базылюка ў Навасёлках, па той бок супраслеўскай пушчы. Акрыяўшы ў яго, запраглі яны назаўтра каня і падаліся ў Барсуковіну, адкуль мая маці, Аляксандра Грыка. Да яе братоў, Косці і Валодзькі.

Сустрэўся я з бацькам выпадкам: гуляў з хлопцамі на выгане, калі ўгледзеў клёкатную фурманку таго ж дзядзькі Косці, які па святочнаму сядзеў на капе з незнаёмым мне чалавекам у гарадскім адзенні, з чыста паголеным тварам. Даведаўшыся, што гэта „папа”, я ўцёк у хату і залез пад ложак, настолькі выдаўся ён мне чужы, непадобны на суседніх мужчын, зарослых і ў трантах, з кляцьбою ад рання да вечара. Патыхающих гноем.

Мая дзікасць абразіла бацьку, схільнага да крыўдлівасці. Але, не было калі яму засмучацца: ягоным вяртаннем пацікавілася жандармерыя і ейныя падлыжнікі. Стаў мус хавацца; зручна на вышках хлява, у стадолах. Начамі з'яўляўся ў кухні паесці і, аднойчы ў такі момант я папрасіў яго, каб нарысаваў мне птушачку. Так, урэшце-рэшт, прызнаў бацькам бацьку.

Хільфпаліцай Чарнецкі з сабакам несумненна атрымліваў дакладныя звесткі, але, як свой сярод сваіх, рабіў усёмагчымае, каб не

дапусціць да арышту земляка, патроху абдурваючы даверлівага з ім якогась Ганса. Не магло тое, аднак жа, доўга цягнуцца. Матчын лямант і бабулін стогн неўзабаве апавясцілі канец гэтай гульні ў схованкі. Праз колькі дзён пасля вялі бацьку ў кайданах, з набранымі купаю арыштантамі, на этап у Саколку. Пад карабінамі напагатове, каля трывцаці кіламетраў пыльной шашою. Яшчэ на Сакольскай, насупраць Кузьмоў, бабуся бязбоязна прабілася да яго, з вузялком хлеба і сала, і з белым ручніком (я з маці вішчалі ў брамцы). Каб так годам раней – застрэлілі б старую.

Свае людзі ўмелі толькі палохацца і плакаць. У саколкаўскім астрозе вёrtкі паляк-перакладчык падказаў Яновічу зарэкамендаўца на допыще шавецкім майстрам, бо якраз арганізоўвалі тут тылавыя рамонтныя варштаты адступаючай ад Смаленска арміі. Узялі, ахвотна! Не будзь таго паляка, павезлі б назад ды не ў Дрэздэн да спагаднага фабрыканта, а ў канцэнтрацыйны лагер за парушэнне законаў Трэцяга Рэйха.

Гету ліквідавалі ў Крынках – відавочна – цёплай восенню сорак трэцяга. Мяркую гэта па тым, што і бацька паспеў круціць гешэфты са знаёмымі жыдамі, у цёмныя ночы перакідаючы ім цераз высозную агароджу з калючым дротам паверх торбы з продуктамі, узамен за назапашаныя імі хромы, юхты, падэшвы. Аднаго разу мала не наклаў ён галавою; прайшоўшы вайну, умеў ухіляцца ад куляў (драпануў зігзагамі). Меў свабодныя ад Саколкі дні на свае заробкі дома – акурат саксонскія шэфы яму шанавалі яго за веданне роднага ім дыялекту і пагаджаліся на выконванне тыднёвае нормы ўжо ў сераду дапазна. У чацвер раніцай прыязджалі роварам дахаты і, паснедаўшы, браўся за капылы; ад заказаў не было адбою. Гаспадары прыбагацелі за немцамі, якія лагічна не душылі іх падаткамі. Не бывае, аднак, такога добра, якое не канчаецца злом: аблегчаныя хамуты заселіся гнаць самагонку, піць, як тыя індэйцы „вогненную воду”. Адкупляліся ў благой патрэбе сівухою ад насланых Гітлерам германізаваных славянаў мазурскай або шлёнскай пароды; хлябталі гэтую атруту пасля і ўстрэсаваныя бліzkай капітуляцыяй баварцы ці бо швабы з вінаградных дорфаў над Рэйнам. Дэмаралізаваны акупант дэмаралізуе акупаваных. Не іначай.

Каталицкі і шляхтаваты падсoltыс Шынкевіч яшчэ ўзіму разносіў па хатах беларускія афішкі з візэрункам аблітага крывёю

Сталіна, шырокая лапатаю шуфлюючага ў полымя бітвы сваю салдатню; прадаваў календары беластоцкага Беларускага Камітэту. Намаўляў аддаваць кажухі Вермахту, калі гібеў той у снягах пад Сталінградам. Вадзілі тым часам на расстрэл за ўзвышшам Прафітка партызанскіх памагатых з засвіслацкай Семяноўкі, разам з АКоўскімі падпольнікамі, заўданымі прасцякамі ў Шудзялаве за кальпартаж „Інфармацыйнага Бюлетэню”. Мужык адмахваецца ад ідэйнай нелегальшчыны. Ішоў часам у АК, але напэўна не для Белай Польшчы. Так, – каб нажыцца. У тым сутнасць народнай барацьбы, у рабунках. І таму ў даўніх арміях не мог узвысіцца ў афіцэры просталюдзін: ён непазбежна пераўтварыў бы атрад у банду. Атаманіў бы! Казачыў бы.

Шамрухевічы хваліліся нямалым садам і я настойліва сябраў ў з іхным Жоржыкам, бо ў нашай цеснаце між хаткаю і хляўчуком з кароваю, авечкамі і свінчатамі, нават крапіве не было дзе вырасці. Ад яго, Жоржыка гэта, я пачуў пра намер уладаў утварыць нямецкую школу (мы афіцыйна знаходзіліся не столькі пад акупацыяй, колькі ў Нова-Прускай Правінцыі менавіта). Дзяцей ціха ўжо падвучвалі былі збяднелыя польскія настаўніцы з Гродзенскай вуліцы, прэстыжнай тым, што жыла на ёй тутэйшая інтэлігенцыя. Прошапані не вельмі намагаліся, аднак, прасвячаць хамскія чэрапы, больш косячыся на плату з крупоў, саланіны, муکі, гароху. Праз некаторы час дайшоў почуць, што ёсьць лепшыя, бо свае, вучыцелі (як казалі ў нас). У хаце Монькі на той жа Гродзенскай. Абавязвалі патаемнасць, натуральна, дзякуючы якой не было нудна карпець над недакуранымі курсамі падручнікамі з падранымі партрэтамі Леніна-Сталіна. Самі ж новыя настаўнікі – два трасянкамоўныя маладзёны, – зусім без панскасці прызычайвалі грамадку засранцаў выводзіць „буквы” на абрыўках „цетрадзяў” і калекаць забаўныя казкі Крылова. Бралі за навуку, як і тамтыя палячкі, але з той непадобнай розніцай, што такім чынам падкормлівалі яны сваіх „таварышчаў” у гушчавінах Перацёсаў (з майго падслухоўвання). Зніклі, як змытыя, адразу пасля таго, як бахнулі міны пад крынкаўскай электрастанцыяй. Ад гэтай электроўні застаўся ў мяне рубец над левым вокам: вечарамі кралі мы вугаль, марудна везены для яе ў шарваркі... Кузьмоў Віцька, першым ухапіўшы чорную глыбу, тады так пачаставаў мяне нез-

нарокам. Электрычная лямпачка, калі хто яе меў, запальвалася перад змрокам і гарэла да дзесятай.

Немцы не паспелі адчыніць сваю школу, а празмерна асцярожныя бацькі Жоржыка нікуды не пасыпалі хлопца; яго адукцыяй займаўся крыху пісьменны дзядзька Скроўба, радовіч ягонай маўклівай мацеркі. На іх хутарскую Кальварыю ніхто не заходзіў, ні кабеты з калаўроткамі на вячоркі. Ані буйнілі там у Валосю напрыканцы масленіцы.

З надыходам навальнай бяды маці нязменна ўцякала са мною ў сваю Барсуковіну (яна так і не прынялася на крыніцкай глебе, па сёння). Другі прыход саветаў я прасядзеў з Грыкамі ў ялінавых шалашах у дрымучай Чортавай Хате, што за Сасновікам. Раз ціў-кнула блудная куля, у кару сасны над намі. Яшчэ начаўплі панікі кавалерысты на ладна чышчаных конях, з дзіўнай ненямецкай моваю. Да Валодзькі наведваліся ў звечарэласць камісары з аўтаматамі на плячы; дзядзька любіў гультаіць у палітыку. Нехта залаўзіў на паднебнае дрэва глядзець, ці не паляць Крынак. Крычаў зверху, што не.

Другая сусветная вайна не паказалася мне чымсьці жудасным або і векапомным, бо ў яе клімаце я і вылупіўся на свет божы. Не адчуваў трагічнасці і першых пасляваенных зім і вёснаў, у якія гэтаксама білі-забівалі прыхадні аднекуль, праўда, не немцы. Здалася, нашы нашых. Страх да немцаў змяніўся страхам да палякаў. Усё страх і страх.

*

* * *

Крынкі моцна пагарэўшымі былі, аднак, калі пасля фронту я з маці вярнуўся з гушчавіння Чортавай Хаты. Немцы, адступаючы, падпалілі магістрацкія гмахі і будынкі, у якіх самі жылі – камендатуру жандармерыі, украінскую казарму, слесарную майстэрню ў жыдоўскай бажніцы, школу, муры з кватэрамі, карчму, рэшту фабрык і гарбарняў, двор... Браліся паліць гаспадарскія ха-

ты, хлявы і стадолы, пазначаныя надпісам GEOPE. Каб нарабіць школы надыходзячым саветам.

Я чую, як мой бацька паратаваў быў Сакольскую вуліцу ў тое вогненнае адступленне. Маладыя немчыкі на матацыклে, учыніўшы свой „фойер” у мястэчку вакол апусцелага рынку, прыехалі спачатку да Шамрухевічаў, што на Кальварыі. Упалоханыя людзі паклікалі бацьку, каб выгергетаў у падпальшчыкаў літасць. Вермахтаўцы, здзіўленыя гладкім „дойч-шпрэхам” у новаяўленага абарыгена, пацікавіліся, адкуль у яго такая культурнасць. – Бо я надта люблю німецкую мову і нацыю, – пачулі ў адказ. – Уцякай з намі, ад Іван-гунаў, – парайлі. – Нашто, вы ж вернецеся і таму не трэба зніштажаць... – Твая рацыя, але мы выконваем загад афіцэраў, яны асочваюць у біноклі пакінутую тэрыторыю, ці шмат дыму падымаецца ў неба... – Ага, гут, ёсьце выйсце: паліце маянтковыя стагі!

Тым часам „ідыёт-ост” мігам наклалі ў матацыклетную лодку з кулямётам наперадзе груду „яйкі-шпэк-шнапс” і задаволеныя нім-чурыкі, казырнуўшы „аўфвідэрзэн”, пыльнулі дарожкаю ў бок таго панскага добра. Пан даўно драпануў у Варшаву, як і ўсе паны, а ягоныя сотні гектараў раздалі пасля галытве дэмакраты; з Саколкі і Беластока.

Апошняя рабункі мужыкоў перапыніў савецкі камендант горада з байцамі. У полуздень ён фарсіста шпацыраваў, засунуўшы за борт шыняля руку ў скуранных рукавічках, пабліскваючы ў сонцы залацістымі пагонамі, да бліску наваксаванымі халявамі ботаў ангельскага фасону. Шаленаваты Сашка-Антыфон, гэты кантужаны ў Галіцыі артылерыст арміі Брусілава, выпучыў перад ім грудзі з медалём і, адрэкамендаваўшыся, службіста гыркнуў: „Жду прыказанняў, ваша благароддзе!” Капітан ці маёр? толькі смутна ўсміхнуўся яму і пайшоў. Казалі: хутка памёр ён ад ранаў.

Гудзела ад чутак, што ў Рәсей паадчыняюць цэрквы; раскідаюць калхозы.

Пакуль што з рыкам сядалі ваенныя самалёты на быlyм аэрадроме пад Рахавікам, зробленым яшчэ першымі саветамі. У нашай хатцы сталі на кватэру два лётчыкі; больш гаварлівы ўсё ахкаў, што ў Крынках не бракуе хлеба і да хлеба, „... у вас маленькая Амерыка!” Калі перакватаравалі іх кудысьці, маці начаўпла

ляманту, што прапаў нямецкі касцюм бацькі, яе сукенкі на свята, вэнджаны кумпяк з каморы і нянчаны ёю перадваеннія адэкалоны з куфра. Бегчы з гэтym нікуды не пабегла, а мая бабуся суцяшала яе, што ў прыход немцаў перад летам сорак першага абабралі старую з тae каплі пасагу, прыгаворваючы: – Ні пляч, матко, за цвай тыдзень быдзем ф Москаў! А каб іх, каб іх... вошы ablæzлі!!

Крынкі не ведалі, дзе будуць жыць: надалей пад саветамі, ці зноў пад палякамі? І тыя і тыя вартыя адзін аднаго: камісары абяцалі залатыя горы, за якімі наш мужык добра бачыў Сібір, а АКоўцы выганялі кацапаў у бальшавіцкі рай. Варагуючы між сабою, абодва дабрадзеі дзъмулі перад хамамі ў адну дудку. Ад такое музыкі плакаць хацелася.

Апасталаваты Курч, якога ахоўвалі вар'яцкія паперы, даваў на-вукі ў чацвярговыя таргі, залезшы на фурманку і распусціўшы кудлы: – За царом пілі чай з пірагом! Як прыйшлі палякі, елі хлеб трайкі: белы, чорны і ніякі! А калі настаў савет, агледзела срака свет!!! – Дзякуй Сталіну-грузіну, што абуў нас у рызіну!..

Вайна прыціхла недзе ў Польшчы. Бацька днямі і начамі заядла шаўцаваў, не маючи адбою ад заказаў (узяў вучняў у чаляднікі). Маці гэтак жа краўцавала, з абсеўшымі яе руплівымі вучаніцамі з Піражкоў, Паўночнага Вострава, Гаркавічаў. Адной з іх, Тасі, дурыў галаву хлапечы лёгчык Саша з Масквы, што кватараўаў у суседкі Чабаніхі. Мне вельмі падабаўся ягоны аўтамат. І аповеды, як лётае бамбіць фрыцаў у Прусах. Любіў ён спяваць, успамінаць тую сваю Маскву і, чамусыці, Адэсу („... Уся Адзеса очань вяліка... шаланды поўныя кіфалі, каштан над горадам цвіцёт...“). Даваў патрымаць у руках наган. Калі „істрабіцель“ пралятаяў нізка над камінамі, дзеци на вуліцы ведалі, што гэта Саша так паймчаў латашыць Берлін!

Увесень сорак чацвертага пайшоў я ў школу. У другі клас, бо ўмееў чытаць і пісаць. Па-беларуску. Адчынілі і польскую – вядома – католікам, але мы, праваслаўныя, меліся лепей: усянютка разумелі, што кажа настаўніца. Паважаная наша настаўніца Анна Яроцкая, маладая ўдава перадваеннага польскага афіцэра, уплывала на крынкаўскае мужыцтва непаказным панствам спалучаным з пашанаю ды ўвагаю да кожнага. У яе вуснах родная мова набывала высокага тону і гучання. Польскія прошапані пры ёй выглядалі

вульгарнымі хамуткамі: білі вучняў і клялі, бы паліцыянты! Хабары бралі. Праўда, мог Курачык адзін з палякаў раўняцца з Яроцкай, задобры на такую дзікую ваколіцу; без харызмы, на жаль.

Жах як не хацелася вучыцца! За мянтковым паркам несціхана вый аэрадром, а што ні вечар у пагоддзе тады паказвалі саветы ваеннае кіно, на шыротным палатне начэпленым на франтон выпаленай бажніцы на Гарбарнай. Пастухі ў полі рвалі знайдзеныя снарады, кідалі ў агонь на бульбянішчах ленты патронаў. На музыках у суботы набівалі сабе морды кавалеры з Пагулянкі і Новай. Мужы – „Хай той бык здохне, якога пабора карова!” – лупцавалі сваіх бабаў, падкіх на стройных лейтэнантаў. Пагарэльцы валачылі лес, нарываючыся на міны. Згвалтаваныя ўласаўцамі ці ўкраінцамі дзяўчата прыводзілі байстручкоў, з якімі не мелі куды падзеца (потым ужо павыязджалі яны ў Прусы, у той зброднароду, дзе нікто пра нікога анічога не ведаў).

Сексуальнае выхаванне не ўяўляла праблемы (жарабцы, быкі, кныры, да якіх вадзілі кабылы, каровы ў быдлаванне, мацёры). І, адначасова, не займала пытанне, адкуль я ўзяўся. Ні трохі.

Далёка мне было да дзесяці гадкоў, калі паявіўся другі браток (першы, Валодзя, памёр немаўлём). А гэтага заўпарціўся я, каб ахрысцілі... Сашам, дэкларуючы матцы, што буду яго няньчыць. Паверыла абязцанкам, не бачачы прасветнае гадзіны ад навальнае работы. Сніліся сны, што – во! – сядяю ў „істрабіцель”; настругай я іх з паленаў цэлую эскадрылю. Бывала, затаіўшыся ў жытнёвых прамежках, каб вартавыя не прыкмецілі, цікаваў за ўзлётамі і пасадкамі бамбавозаў, бы воўк у кустах ля калёснага гасцінца.

У запоўнач падымалі вэрхал ў разаспанай хаце заначаваўшыя кліенты з далечы. Уедлівы, як муляк, дзядзька з Казловага Луга засенчыў: – Пані-панечка, пасуда валіцца!!! – і ламянуў з лавы на – храпучага на падлозе ля варштата – вучня з Паўночнага Вострава, Валодзіка Грыбка. Адбылася незабытная паніка: за вокнамі, недзе аж за Крынкамі, стралялі – афіцэры дзеля вівату ў марозны Новы год.

Страшна пілі тады самагонку. Рэдка хто не гнаў яе; нават некаторыя ўдовы. Літроўкі замянялі гроши. Бацька і маці бралі за работу тое, чаго ім не хапала, маючи ўсяго трэх гектары зямлі: у александроўскім палетку, за аношкавіцкім лугам, і на Пляцах, што за жыдоўскімі могілкамі. Прывозілі ім збожжа і мяса, паўп-

радукты, як і прыхаваныя яшчэ за першымі палякамі тавары. Най-часцей перлі калоды на новае гумно, хлеў, затым і на новую хату. Аднаго разу нехта пакінуў у кухні вядро сівухі, з якога чэрпалі хто хацеў. Вечарамі ў шаўцоўні кішэла ад падпіўших мужчын; у краўчых сэймікаў лі кабеты. Я быў у курсе спраў Крынак, саветаў і свету з Англіяй ды Амерыкай.

*

* * *

Прыйшла вясна, у якую даканалі Гітлера і яго Нямеччыну, а ў Крынкі вярнулася Польшч. Якраз гуляў я з хлопцамі на выганае, калі шашою ад Саколкі прымашыравалі палякі ў рагатых шапках ды з карабінамі, а байцы наставілі на іх свае аўтаматы і не пускалі.

У веснаход шумела вада ў стромкім рове, пад мостам у канцавіне Сакольскай. На камянёх. Выходзячы ў сцюдзённую цемнату дзеля надворку перад сном, я туліўся да глухога плоту ад Манахаў. На раскудлачанай бярозе ля студні Булавы трывогліва ціўкала на вятрыску разбуджаная птушка. Скуголіў Чаркесаў сабака. Маркітаў баран у Рухаймозга. Сачыўся жаўтлявы бліск з вакна бацькавай шаўцоўні, у якой гудзеў гоман мужчынскіх галасоў; стукат малаткоў.

Начамі хадзіла АК, абабіраючы кацапскіх багатыроў. Гэта былі паспалітая банды каталіцкай галоты; нас не чапалі, відаць, таму, што тут усё віраваў натоўп кліентаў і начлежнікаў, пляткуючых дапазна суседзяў (карцёжнікі збіраліся ў шаўца Чабана). Язык за зубамі, аднак, трымалі.

Дэмакраты ўмацоўваліся. Пасвячы свіней на поўхавых купах каля маянтковай Трансавы, я чуць-чуваў далітаючы ад крынскага места заядлы спеў прыезджых актыўістаў „Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród...” Ажно каторайсь перадрані пастралялі арганізатару чырвонай улады, разбілі па старунак, ляслуя армейскага афіцэра ў водпуску, а крамнік Звярынскі пры нагодзе адправіў на той свет канкурэнта (другі запоўз у кусты). На дзвіва ўцалеў мой дзядзька Кузьма, русіфікаваны беларусец з-за савецкага кардону, які здурэў

стаць сакратаром мясцовай партыйнай ячэйкі ППР. Але, спасу пашукаў гэты вандроўнік лёсу відавочна ў падвойнай ігры... У слыннай філасофіі т. зв. тутэйшых: усім быць добрым. Падобны прынцып вызнаваў і дзядзьку Жукоўскі з хутара Клышаўка. І хоць днявалі ды пілі ў яго – раней немцы, а цяпер акоўцы, усё роўна пратаў за нішто ды пакутна (ён з жонкаю). Гаспадарку па ім узяў рэпатрыянт; хатняе дабро павезлі вазамі тады лясныя госці, увязаўшы, бы каровы, шлюбную пару дабрадзеяў, каб пабіць ва ўрочышчы Браткі за Сасновікам (хваліўся п'яны хамут з Шудзялава: як стрэльнуў Жуку ў патыліцу, дык вока яму з мазгамі... дрыснула на траву!). У сямейнай традыцыі захаваліся некаторыя звесткі наконт таго забойства. – Адзін з лепей знаёмых Жукоўскуму „давудца” па-сябровуску папярэдзіў быў месяцам да гэтага, што будзе бяда: каб з’ехаў ён у Беласток, пакуль шалее польская завіруха. Лёгка сказаць хутаранцу: кінь поле, стадолу, хлеў, і падайся ў блізкі свет. Шкада! Не разумеў, што не выбачаць яму кантактаў таксама з саветамі. Жыць на самотнай Клышаўцы і не карміць усялякіх партызанаў ды іх актуальных варагоў уперамен мог толькі босы бядак, што еў хлеб з мякінаю. Хутары гараць першыя. Не заўсёды таму, што багатыя.

Яшчэ да лета сорак пятага пачаўся завоз ад чубарыкавага войска, што бронтала з Германіі, чакаючы пропуску цераз граніцу Савецкага Саюза; пралягla яна ўрэшце рэшт за стадоламі Юрчыкаў на Гродзенскай. Салдатня цягнула з сабою фургоны нямецкага добра, назапрагаўшы гаматных бельгійскіх коней, што ў славянскіх хлявісках не змяшчаліся. Аказалася вось – пагранічнікі з таго боку бязлітасна лупяць нават ручныя гадзіннікі. Узняўся затым вэрхал гандлю з „таварышчамі”, так сказаць: бартэрны. Бацька набыў мне здатны дамскі роварчык, даўшы за яго гарэлкі, сала, гарачых боханаў з печы. А ягоны швагер набраўся, бы жаба балота, золата дочки на вяселле, якое хутка яму... заіржавела. Чабаніха падхапіла шанц за дзве бутэлькі, ад зайшоўшага да яе лейтэнанта, гатовага збыць цёплы плашч суконны, адпороўшы пагоны (праз гадзіну адабралі ёй яго іншыя, прыпалахашы наганам). Найхітрэй старгаваў Патэж з Кальварыі, упёршы русакам паўскрынкі літровак з даваеннымі польскімі наклейкамі манаполькі; напоўненая былі крынічнай вадою і залакаваная з адбіткам грашовага арла. Столікі выдатковаваўся ён на матацикл, на якім шчасліва дра-

пануў да сваякоў у няблізкай вёсцы. Смаркаты Ёзік злакоміўся на каняку, бы гара, які неўзабаўку здох яму, прыдущыўшы авечкі за катухом. Спрабавалі гешэфтаў з ваякамі і мясцовыя палятухі, але з віскам пераканаліся, што даўшыся пад палаткаю аднаму мусіла такая нацярпецца ўроскід па чарзе з дзесяццю... Без падбаўкі аплаты або і зусім задарма, калі прошапаніла ды фанабэрэла. Плявалася ўсюды мацногаватая Голая Фэлька, агіду якой я пакуль што не цяміў (да гвалтаў на дзіцячых вачах усё ж не даходзіла).

Ад тых абозаў я меў палёгку з кормам паршукам. „Конскія яблыкі”, рабыя ад неператраўленага аўса, смакавалі і даволі пераборлівай мацёры.

Беларускія класы ліквідавалі і мус было ісці ў польскія. Неўзабаве заходзілі з вуліцы на вуліцу, з хаты ў хату камікарскія агітатары, каб беларусы выязджалі ў Расею, бо „зъдзесь будзет Польша”. Щынулі на бацюшку Савіча, з разлікам, што следам за ім здымецца ў нейкі вырай уся парафія... Не на таго яны напалі. Дурылі галаву і нам, але бацька, даўшы рады немцам, тым лаўчэй абалваніў тых ганучнікаў, здольных ано махляваць. Абяцаючых без анікага толку.

Тлумачыў ім: – Таварышчы, нашто вам гэты вываз, ну, думайце самі! Забяроце нас да сябе, нада будзя хату там кождаму даць, а ў вас жа ўсё папалена! Нада будзя хлебам карміці, а ў вас жа сваім не стаёт. Нада будзя работу, а ў вас жа нет чым плаціць, страна зьніштожаная. Зачэм вам гэта бядна на галаву, у вас жа сваіх людзей неізвесна куды дзяваць, хаця Расея вяліка, но пустая, бядна зь бядою ў ёй, а вы яшчэ і нас хаціце зваліць на свае змораныя плечы... Мы вам у вас плакаць будземо!

А яны: – Эта ты напрасна так гаварыш, пан: всё вам у нас будзет, дажа свіней сваіх заберош...

Маці на тое: – Ага, забярэш, каб калхознікі пакралі!..

Бацька спалохана перапыняў яе: – Не слухайця, таварышчы, дурную бабу! (І да іх) Я вам кажу: нашто вам гэта наша бядна?! Мы вас очань шкадуем, і таму эта наша бядна хай ужэ на палякаў валіцца, тагды вам лучша з вайны адбудавацца.

Саветы: – Вас палякі здзесь душыть будут, как раньша.

Бацька: – Э, таварышч, хто толькі нас не душыў, а мы жывем. Хай душаць палякі, дамо рады. Затое Расеі лягчэй будзя...

У Крынках кішма кішэла загранічнікаў, уцекачоў з тых вёсак,

якія спачатку адыйшлі да СССР. З Вялікіх Азяранаў, Парэччаў, Юраўлянаў, Ласініанаў... Кватараўалі яны ў сваякоў, парабкавалі. Рамашэвіч рабіў моцныя калёсы. Як ні кідалі іх вобземлю, ні зрушыліся. З ім супражыў азяранец Кучынскі, і абодва прыбраўліся ставіць нам новую хату, цяперашнюю, на жыдоўскіх пажарышчах. Марудна цясалі, абы доўга, бо не мелі куды падзецца. Свяцкі нам Гарбуз, афіцэр Белай Гвардыі, пісарыў у паўпісьменнага войта Нэваля. Хто ведае, ці не ад такое ганьбы распіваўся... Хама Нэваля ў рэвалюцыю нашпарыў бы ён бізуном!

Павялася мода садзіць садкі. У садаўнічага Ганацкага на Акопах купілі мы пару яблынькаў. Знайшлося ім месца ў закутку вузкага і пераходнага падворка (за намі пабудаваўся быў бацькаў брат Грыша). Я не мог прычакаць, калі дрэўцы прымуцца расці! Падліваў іх ці не штодзень, аж нехта сказаў, што пагніоць ім ад таго карані. Завёў кролікаў-трусоў, якім прыносіў дзяцеліну з прыгумення ды падкрадваў моркву на чужых загонах; падпільнивала мяне цётка з Плянтанскай – дагнаць не дагнала, і шчасце, што не апазнала. Набліжалася тым часам зіма і былі б клопаты з імі, але, аднойчы, усіх выдушыў тхор. Неразважліва, бо я ў роспачы высачыў ягоныя крывавыя слядцы, – вялі ў бліzkую крушню. Выбілі тхарыны выгадак да нагі ўпалоханыя за свае куры і качкі гаспада-ры.

Яновічы не чыталі па-польску. Не лічылі гэта патрэбным. Пісьманосец Клімовіч з Касцельнай хварэў на інтэлігента і настаяў выпісаць „*Rolnik Polski*”. За газету браўся я, дэкламуючы з яе паведамленні са свету крынкаўцам, прыходзячым „на майсы” ў шаўцоўню, дзе неспіхана балбатаў радыёпрыёмнік „Філіпс”, набытак ад савецкіх марадзёраў. Электроўню ўжо, здаецца, сяк-так адбудавалі... Слухалі наогул песні з Масквы, адкуль перадавалі іх як бы бесперапынна; у вядомы момант знаходзіў бацька Лондан з сігнальным у эфіры бубнам: *Nadajemy wiadomości dobre czy złe, ale zawsze prawdziwe...*

Загранічнікі што ні вечар спадзяваліся аўвесткі, што Англія з Амерыкай ужо-ужо пойдуць вайною на бальшавікоў. Сімпатыкі АК – таксама. А кацапы маўчалі, час ад часу падміргваючы адзін аднаму. Мяне дадаткова здзіўляла тое, што нічога не кажуць у радыё пра палітыкаў, пра якіх поўна ў маёй газеце: ні слова пра Хурхіля, а ўсё пра якогасьці Чэрчыля, і няма дэ-Гаўле, ёсьць дэ-

Голь, можа брат дэ-Гаўля?.. Наведваліся з заказамі абутку – з матчынай радні ад Гарадка, з аповедамі, як у тым старонні ганяюць прэч банды, хто гранатамі або і вінтоўкамі. Наслухаўшыся, я склаў каліграфічным пісьмом лістоўку з тытульнымі словамі „Не забывайце, беларусы, што ў нас сталіца Мінск...” Сцібрыўшы клею ў чаляднікаў, замацаваў яе ў месячную ясноту на тэлеграфным слупе каля таго ж моста (удзень тae паперы ўжо не было). Стасько Шамрухевіч намякаў мне пасля, каб гэта я так, засранец, апошні раз... Яму было пад васемнаццаць, на сем-восем больш. Тоячыся ад яго, намаляваў я акварэлькамі мапу Беларусі і схаваў яе ў куфар (унікальны сённячы экспанат).

Пакуль увялі абавязковы прадмет рускай мовы, вучылі французскай. Пані Сасноўская з ваўкавыскіх двароў. Яна чамусьці ўпадабала маю маці, начапіўшыся купляць у яе хатнія абеды. Ніколі не здымала рукавічак, гэтак жа ў жніўную спёку. І заўсёды ў капялюху са штучнымі кветкамі. У шырэйным плашчы. Уся ў чорным адзенні, удовіным. За клямку бралася двумя пальцамі, перш абгарнуўшы яе паперкаю або ватаю. Асцерагалася заразы. Ежу чэрпала апалонікам сама з гаршкоў; гідзілася тлустым мясам, ныдзгала, напаўняючы сваю пасуду. Далікатна дзякавала і выходзіла, дастойна простая. Плаціла мэблікамі палацавага ўжытку, тканінамі заморскага вырабу, шалямі, шыкоўнымі сукнямі, якімі пасля ашаламляльна фарсіла ў царкве мая мацерка. Сасноўская презентавала сабою прыклад жыццёвае бяздарнасці, але французіць, відаць, здолела б у самім Парыжы. З ейных урокаў запамяталася слоўца „ляпіпіт”, ад якога сінелі хлопцы і заліваліся чырванню дзяўчаткі, бо нагадвала яно вульгарную назуву інтymнай жаноцкасці... Смяшыў і франкафонскі акцэнт, інтанацыя, усё роўна што растапыранага п'янюгі ў лапухоўі.

У жыдоўскай бажніцы ладзілі школныя акадэміі „з нагоды” і неадлучныя ад іх вучнёўскія канцэрты. Пані Кулакоўская рыхтавала на артыстку сваю лялечку з даволі ардынарным па бацьку тварыкам. Нязменна дэкламавала гэтая песта Krakowiaczek jeden, miał koników siedem, hop sa-sa, hop sa-sa... Яе кракаўскі строік асацыяваўся з папуасамі. Фатаграфаваў асабіста Кулакоўскі, мала, што высокі пад неба... Меў ён выгляд немца на савецкіх фільмах, і пакрыкваў, зрешты, бы ўнтэр: Cicho, bydło!

Эх, танцы на Пакрову! Пад бажнічнаю амфілядаю рэзаў на

гармоні – цыганскай пароды – Лёнік з Новай, за якім млеі паненкі. А ў польку падсвістваў, бы чорт на сухой вярбе... Пыліла забава, што людзей не пазнаць! Тады ўрывалаўся шалёны Тадзік з Пагулянкі і камандаваў: – Stop muzyka, bić budu! Бабы ўзнімалі вэрхал: – А каб ты аблез, Тадзік! Кавалеры дзыгалі без аглядкі ў расхлябешчаныя вокнішчы. Яны добра ведалі, што прыйшоў ён не адзін; у цёмных сенях маячылі ўзброеныя польскія пагранічнікі Тадзікавага швагра-паручніка; нагамі сукаталі мазурыкі ад нецяр-плівасці да мардабою. Тым, хто не паспей вышмыгнуць, неўзабаве даставалася ад іх уkapлех карабінавымі прыкладамі. Грэлі па гарбе і задніцы, што аж не змяшчалася назаўтра срака ў нагавіцах. Панны па-рыцарску заставаліся недатыкальнымі.

Пагулянцы верхаводзілі ў крынскіх атракцыях. Памалу, аднак, загасаў бандыцкі фальклор у гэтым колішнім фабрычным квартале. Даўжэй трymаліся патаемкі для аматараў „водкі і поткі”.

Мяне ахапіла цудатворная манія быць інжынерам-аграномам яшчэ да заканчэння пачаткоўкі (хадзіць у сярэднюю, затым у вышэйшую – падалося марнай стратай часу). Зубрыў напамяць цэлыя старонкі агранамічных парадаў у тым „Рольніку...”, а некаторыя практична рэалізаваў у хляве і агародзе. Куры несліся і ўзіму, але, на жаль, пасыпаліся на мяне двойкі ад настаўнікаў, што закончылася нежартоўнымі дзягамі і вакацыйнай папраўкай з хабармі педагогам.

Першая спроба выйсці ў жыццё наўпрасты не ўдалася. Абдумваў наступную.

*

* * *

Ажно не верыцца, што калісьці адзін аднаго забівалі за мяжу! У веснавое ворыва ўздымаўся гевалт у палетках Александроўкі, Аношкавіка або ў бок Разбойніка. За лішнюю баразну. Да заюшанасці лупцаваліся Антыфоны, мажныя мужчыніскі; па-бабску гласілі Сямы. І тыя і тыя браты родныя; між чужымі не так даходзіла да мардабояў. Гэтае правіла відаць і ў агульнаграмадскім жыцці: наймацней ненавідзім блізкіх.

Сённяшнім днём адшукаў я злашчасныя палоскі, на якіх бя-рэцца расці тым часам самасейны маладняк. Ахапіла мяне заду-менне, бы над нечай магілаю... За маёй памяці за ту ў зямлю пралівалі кроў, а цяпер яна, вось, анікуму не патрэбна. Дзеци – плойма Антыфонянак і Антыфончыкаў ці Сямак – паходаваўшы склератычных бацькоў, разбегліся па свеце. Унукі, пэўна, і чуць не чулі пра мужыцкія бітвы дзядоў за дадатковую скібу раллі. Спе-цыяльна пацікавіўся я іх маладым лёсам – амаль нікто не ўсядзеў-ся хаця б у Беластоку; пішы на амерыканскія, німецкія, бельгій-скія адресы. У Канаду пасылай пісьмы. Міф Амерыкі, які памя-таю, – гэта нешта па-шакаладнаму пахкае, блішчаствае, адэкалон-нае, а ежа абавязкова сальная, патэльня скварак з вярхом, збан смятаны на стале, печаныя індзюкі, салодкае гультайства ды ман-на з нябёсаў. – Ого, Амерыка, а брат ты мой! – паговорваў Смар-каты Ёзік. – У Амерыцы, а брат ты мой, жыць і не паміраць!

Палова маладых Крынак ужо ў Амерыцы. З тых хатаў, у якіх не мелі хлеба да Вялікадня. Яны адтуль, з таго раю, і не паяўля-юцца тут. Нават дзеля хвальбы ўдачаю. Вельмі магчыма, што не прызнаюцца там да родавага паходжання ды крынкаўскай цэркав-кі або касцёліка. Раз нехта сапраўды прыехаў быў летам – брат без новай жонкі ў Чыкага і яго сястра без новага мужа, але з чорнаскурым дзіцянём на руках. Не сэнтыментальная гэта ад-ведкі – у галоты айчына тамака, дзе гроши; каб быць патрыётам, трэба перш заможнасці, беспраблемнасці быту. Зляцеліся яны ха-ваць удаву матку і збываць будынкі. На паніхідзе мардатыя мужы-кі вытрышчваліся на яе негранё. – Адкуль яно ў цябе такое? – дапытваліся, паходаваўшы нябожчыцу. – Well, адкуль?! – абурылася з ангельскім акцэнтам унучка мясцовага задрыпаніка. – З тых варот, што ўсёй народ! – успомніла афарызм зацюканай маці, нараджаўшай штогод па дзіцяці. – Not offend!

Я выбег успамінамі на паўеку дапераду. Іначай нельга, каб зразумець пераломныя саракавыя.

Я і мае равеснікі паслі кароваў і авечак. Не для заробкаў, а таму, што басота выперлася ў Беласток і на Прусы. На ўсе Крынкі аднаго знайшлі пастуха, Супруна з Новай. Знююшыся сваю унікальнасць, ён запатрабаваў варункаў – трэба смакаты ад гаспа-дня ѹ і памочнікаў. Клялі Супруна, але згаджаліся. А калі жаніў-ся, закідалі яго падарункамі, каб шлюбная лойка не павалакла

разяvu некуды ў фабрычны Шлёнск. Бываць з ім на пашы ў Доўгім Лузе не было сонна – распавядадаў пра пасцельныя выпадкі з бабаю ўночы. Я, дзесяцігодак, мала што з таго цяміў, прадчуваючы, аднак, якуосьці таямніцу кшталту „Мцыраў” Лермантава, кнігавіцу якога час-часом пачытваў на гарышчы, дабраўшыся да матчынага куфра. Сексуальнае ўсведамленне з’явілася ўва мне позна, апынуўшыся ўжо ў рэдакцыі „Нівы”, калі аказалася, што жанчыну варта мець не толькі, каб гатавала і мыла яна бялізну, цыравала шкарпэткі (пра гэта раскажу пасля).

Даволі парадаксальнае ўсё тое, узважыўшы, што ад малога бачыў я жарэбныя кабылы, мацёры, кныроў, сабак на сучках, трусоў у глумным сексе... У чатырнаццаць прыснілася сваячка ў капусце. Ананізм лічылі тады страшным. Мала таго: хадзілі чуткі, што ад яго сохнуць мазгі і ўсенька канчаецца пакутнай смерцю. Сорам каму сённячы казаць пра тое: засмяяцца не рассмяеца, а падумае, што табе – дах паехаў! Пасля поначнай дыскатэкі ў Крынках учора я пратаў са свайго траўніка рознапамерныя прэзерватывы. У гэтым мястэчку, у якім у маю маладосць кавалеры не зусім ведалі, чаму жэняцца яны; здараліся „цэлкі” пасля двух гадоў ад шлюбу (як потым я дазнаваўся).

Крынкі цікавыя мне яшчэ і тым, што ў іх бытуе сярэднявежча з наважытнасцю, прычым у неблагой гармоніі. Нядаўна глядзеў пажар стадолы Чэся, яўна падпаленай ягоным цесцем, якому ён не дагадзіў. Цесць дзівіўся потым следствам паліцыі; не ўшанавала гэтага ганаровага падпалу. Упершыню ў жыцці я ўбачыў – пры іншай нагодзе – як банда дзяўчат нашпарыла шайку хлопцаў. Блізу двухметровага росту дзеўка акірачыла паваленага на траву півошнага танцора, з лёскатам угрэўшы яму па мухаедах. – Ропаміętasz mnie, skurwysynie!

Валасы падняліся на лысіне! За маймі часамі дзяўчаты маглі не больш, як плакаць і прасіцца. Калі якой мы баяліся, дык такой, у якой бацька меў „белую гарачку” ды пудовыя кулакі.

Найллягчэй малаціўся авёс. У маразечу. Цяжка выбівалася цэпам жыта. Бацька не дазваляў мне веяць – чамусьці не мог я добра махнуць, каб зерне ляцела на канец таку, пасля на сярэдзіну, а мякіна і амеці поблізу. Веерам, – у чым і ўвесь спрыт. Блыталася ў мяне. Затое няблага даваў рады супражыць нават у „тры цапы” (даходзіў да нас Валодік-Намеснік з Кальварыі).

Хутка, аднак, слабеў ад стомы пільнаваца тае жанглёркі; згубіў-шы чуцё рытму, умомант узнікала малацельная катастрофа, можна было дастаць дубінаю па шапцы. Атрымоўваў я бяспечнае заданне: – Бяры ровар і завязі мяшок ячменю да Рудніка, хай змелесосыпкі свінням.

Бацька, будучы паслаўляным шаўцом, не любіў гаспадаркі. Не думай займацца ёю, абуваючы паўпавету. Яго здзіўляла ППР, рабочая партыя, якая па-дурному зніштажала кожнага, хто працаў і багацеў. Цёпла ўспамінаў былу Нямеччыну, таксама з рабочай уладаю ды з чырвонымі сцягамі (са свастыкай, замест сярпа і молата). Зруйнаваў Яновічаў начны наезд на нашу хату ўбоўцаў з Саколкі, тадышняга УОПу: забралі гару скруаў, падэшваў, негатовых і гатовых ботаў, чаравікай, туфляў. І ніколі не аддалі. На-заўсёды запамятаўся па-мужчынску скавытлівы плач майго бацькі, спрабаваўшага выенчыць літасць у бандзюковатых хамаў у скруных плашчах ды з аўтаматамі напагатове. Ад таго рабунку польскіх чэкісташы мы вярнуліся да плуга і гною.

Крынкаўцы гаварылі ўласным жаргонам. – Шайс гэта ўласціць! Капут працаўітым людзям! Рыхтык камісар Сруль! Бог вэг! Лаханда ідзе, майсы і ўрра!! Давай ім шпэк, шнапс і сваю бабу ў пасцель!

Згадвалі вершык з саракавога, калі саветы начапілі ў першамай партрэціска Сталіна на ратушы; нехта прыкалоў тады яму пад вусы прыцемкам кавалец шпэку ды картку: Stalinku, Stalinku, jedz sloninku. Dwadzieścia lat gospodarzył, ni razu nie zaskwarzył! Сышчыкі НКВД не напалі на след аўтара тэксту, хоць пісьменных палякаў у нас у тую пару злічвалася на пальцах аднае рукі... Знайшлі б жартайніка, але радасць, вось, прапала ў народзе (і ў даносчыкаў?) ад вывазаў на Белыя Мядзведзі, і ад апусцелых крамаў. Удадатак мэнчыла ў тарговыя чацвяргі навалочаная басота з шырокім горлам: – Таварышчы і жэншчыны, уступайце ў калхозы, а будзеца ў іх жыць, як у бога за съпіною! Усё вам будзя, калхозніку па карове, дзесям па карзіне ляндрынак, кавалерам па велясыпедзе, дочкам па паркалёвой сукенцы, бабам па парасяці... – хвалілі камунізм агітатары, не даўмеўшыся, што ў Крынках кожны даўно мае гэткі дабрабыт, (акрамя ландрынак і равароў).

Калі тое было? Шэсцьдзесят гадоў назад. Сяджу ў тых жа Крынках і ўяўляю сабе, што тубыльцы, слухаючы той болбат,

мусілі сінець ад ціхага рогату. І шкадаваць прапаўшую Польшч, хоць і панскую.

У тую савецкую вясну відацьме навек адхацелася тутэйшым беларусам яднання з Беларуссю. Каму ахвота пакідаць лепшае ды лезці ў горшое? Справа, мабыць, не толькі ў бясхлебнасці мінскай рэспублікі. Разам з перспектывай голаду валілася на нас сюды безразумная і, адначасова, разбойная ўлада. Свайго роду адбыўся прыход грабежнікаў. Палякі, праўда, нікога не гладзілі па галоўцы, але яны ўсё ж прытырмліваліся якогасьці закону; у саветаў пра ўсянютка вырашаў таварышч-начальнік, згодна этыкі банды. Такі мог цябе і застрэліць у кутку. Таму нямецкая акупацыя по-тym нас так вельмі не ашаламляла, як у глыбі Польшчы.

*

*

*

Крынкі – на прасцяцка-савецкі манер – не паважалі і не паважаюць тутэйшую ўладу, і, натуральна, яна іх. У нас уладары пабальшавіцку заўсёды падпітыя, праўда, акрамя двух кароткіх перапынкаў – начальнік гміны Касінскі не запіваўся на людскім відавоку, а за войтам Ціруком, потым, кожны мужыкаваты панок баяўся нават дакрануцца да чаркі. Таму той і той хутка пррапалі ў простанародныя выбары ды перавыбары, бо ў цвярозага начальнства нельга дабіцца дзярлівых шанцаў (апошні перад цяперашнім войт, хоць і касцельны, тыднямі піў па хатах). Некаторых, як казалі, цянгловая гарэлка без пары звяла са свету; адзін з іх, наймацнейшы бамбіза, дастаў усё ж хваробу Бюргера і застаўся зусім без ног. Мяшок з горлам і сракаю.

Пры камуністычным tym Касінскім у мястэчку пабудавалі вадаправод, а пры абстыненцкім Ціруку – каналізацыю. За часамі Нэваля, пасляваеннага яшчэ войта, які хадзіў у доўгім вазацкім кажусе і калываючыся ад перапою, Крынкам аднялі гарадскія працы, якія мелі з 1569 г.; зруйнавалі ў іх дзеля цэглы жыдоўскія і камунальныя муры, таксама тыя не надта папаленыя ў фронт. Настрой паспалітых рабункаў: дзяўблі кіркамі ўсенька прыдатнае ў нечым, каменне з фундаментаў, тратуары або і брук. Афіцыйна

гаварылася пра вываз будаўнічых матэрыялаў на адбудову Варшавы. Адзінае, чаго не здолелі спляжыць нэвальчыкі, дык гэта унікальнага плана крынкаўскага места і шасцікутнага рынка ў ім; геаметрыя не паддаецца молату і лому.

Уцалелі ад развалу драўляныя будынкі ўсякіх Іцкаў, якія спешах пазаймалі, уцякаючы сюды, ваенныя пагарэльцы з вёсак, што адышлі да саветаў (пераважна з Парэччаў і хутароў у Лапіцкіх горах). Анісімовічы з найінтэлігентнейшай Гродзенскай вуліцы выратавалі салідныя сцены выпаленай школы на блізкіх Акопах і, каб вярнуць яе да жыцця, узяліся патрашыць даўняе-прадаўняе гмашэннае збудаванне ў двары дэ Вір'яна, выцягваючы адтуль чырвоныя ад смалы бэлькі ды рэшту век-вечных матэрыялаў. Пасля запаўцелі яны ахаваць вялізны сад драпануўшага пана і гектары ягоных сажалак. Але, на гэтым іх грамадзянская актыўнасць скончылася. Не вытрымалі націску бандытаватага мястэчка: яблыні і груши зладзеі мала з каранямі не павышывалі, а карпаў кашамі кралі. Усевалад Анісімовіч, больш вядомы як Дзядзька Валодзя, пастараўся быў аб наган сабе ды што ён мог ім зрабіць, акружаны хмарою лайдакоў. Само mestачковое мужыцтва, хоць не так драпежнае, як тая парэцкая навалач, было, аднак, надта сярлівае, каб арганізаваць з яго нейкую сілу. Падрастаючыя Анісімовічанкі ды Анісімовічыкі затым паперлі ў белы свет, плюнуўшы на клубуючее хамства з вашыма за каўнерам.

Падзеяй стаўся прыезд у школу рыжых дабрадзеяў са Шведскага Чырвонага Крыжа. З'явіліся яны ў пыльных завулках афіцэрскім джыпам, з польскай перакладчыцай каля шафёра. Уставялася была сухая пагода, а лясныя банды ўжо не хадзілі; з Крынак пазабіралі ўбоўцы ў турмы шмат-каго з іхных ненаедных супражнікаў і таму апаў страх; з дзяцьмі папрыходзілі і бацькі, глядзець, як малым робяць акулярыстыя чужакі прышчэпкі ад сухотаў. Настаўнікі папрыводзілі натоўпы вучняў з людністай тады ваколіцы. Потым, на працягу навучальнага года, трэба было ў перапынкі між урокамі абвязкова глынуць штодзень сталовую лыжку рыбнага тлушчу, закусваючы малюсенькай, бы гузік ад пальта, шакаладкаю, таксама дарункам скандынаваў галодным і хваравекім дзікунам на славянскім усходзе. На гэтай дапамозе сёй-той з закерзонскіх злосных педагогаў з шляхтаватых засценкаў з-пад Ваўка-

выска выразна прыбагацеў. Паратунак бедным, зрэшты, усюды і заўсёды праходзіць праз кішані тых, каму і без таго нялага.

Начоў фурору гаматны Франак-Амерыканец, ганяючыся на вайсковым матацыклем з лодкаю, бы п'яны казак на тачанцы ў савецкім фільме. Яго бацька купіў за даляры двухпавярховую камяніцу блізу пастарунка. Будучы чалавекам з талентам круцеля, апланаваў ён гешэфт, але да голасу пачалі даходзіць польскія чывронаштандарцы і Амерыканцы сцямілі, што не тут ім месца. Невядома куды зматаліся. Відаць, на тия ж Прусы, дзе быў яшчэ рай камбінатарам. Даўжэй за іх пратрымаўся падградзенскі рэстаран-нік Бурневіч, адчыніўшы на Беластроцкай гуллівы шынок, дзе набівалі сабе морды мнагалікія ў гарбарных Крынках шаўцы, а пры іх і дамарослыя скуратнікі, якія пэцкалі потайна ў хлеўышках хром ды юхт аматарскай якасці. Мой папа ні разу не дастаў па зубах, шанавалі яго і пагулянцы, вызнаючы ганаровы кодэкс (нікога не чапалі, калі той хто не абдурваў альбо і чарку фундаваў). Не забуду, як уз'ятраны Чарнецкі малавеле не раскалоў брукоўцам лысы чэррап Руткоўскаму, якому, аднак, хапіла спрыту імгненна ўкленчыць і ўкусіць праследніка за кульшу... Можа за яйца яму, бо рык пачуўся проста бугайскі!

Мая цётка Сцёпа пайшла замуж за электраманцёра Васілеўскага, які зграбна лазіў не толькі па слупах з ізолятарамі, але і па чужых бабах, пекненька натапыраных. Вяртаўся ён дахаты зазвычай не раней, пакуль не прагуляў з імі сваю штомесячную выплату. Сцёпа дзыгала яму тады да вачэй і, наплакаўшыся, прабачала, бо мужчына з яго быў надспадзівенне: па-афіцэрску стройны, з буйным чубам пад керанкаю; усмешка з залатым зубам, з гарачымі зіркачамі. З ісгняўлівым характарам; лупіць засранцаў лупіў, але не да пайсмерці.

А якое іншае выйсце ў яе магло быць, нарадзіўшай адных дачок? І, ці не занадта рызыкую я, пішучы, во, пра сваякоў? Не, ні трохі, бо Крынкі тым часам за паўвеку зядла апалячэлі і ніхто сённячы не дакранецца ў іх да беларускага друку, нават цераз гігіенічную паперку, як некалі пані Сасноўская да клямкі ў нашых дзвярах.

Прысыпалі з Беластока напахнёных „вучыцеляк”, набухтораных місіянерскай рэпаланізацыяй. Сярод мясцовых, па-рэпатрыянцку задрыпаных выхавацелек з ненавісным кацапскім акцэнтам

крэсавячак, яны, аўтэнтычныя полькі, нудзіліся і арганізоўвалі ім-пэтна далёкія экспкурсіі. Каторагасыці перадлета з'ездзілі мы, усім класам, у Белавежу: запамяталася неспатольная смага ў марудную чыгуначную дарогу, вадаправодная вада на станцыі ў Гайнаўцы з багоннымі попахамі, раі камароў у пушчы, шкілеты ў габлётах белавежаўскага музея прыроды, ну і барадатыя зубры ў загарадзі, нерухавыя, быццам выпакладаны бык у Віцькі-Антыфона. А ў цяп-лынъ сорак восьмага – звалачылі нас у непраўдападобна тлумнае падарожжа на Wystawę Ziem Odzyskanych ва Уроцлаве. Са станцыі ў Саколцы рушыў дзеля таго спецыяльны цягнік, з берагамі напоўнены дзециарнёю з павету. У даматканых трантах. У такое духоцце пазелянелі мне кілбаскі, танна купленыя маткаю ў мясніка Файста на Польнай. Прыйгніўшае мяса ў тыя часы не выкідалі вон – хай лепей пузу трэсне, чымсьці добро мела змарнавацца!

У вялізным, як сто Белаостокаў, горадзе начавалі мы ў мурах паднебнай вышыні; здавалася – спіма ў якімсьці касцёле. Аднойчы абступілі нас, каб накаплешыць, карапузныя мазурыкі, але мы, гадованыя ў крынкаўскім бандытызме, мала іх там не пазабівалі! Каманда хлопцаў з Пагулянкі: „Шпар, пакуль стогне!” Сама выставка стамляла безліччу машынерыі, аглушала жалезным лязгатам ды мноствам народу, быццам у эвакуацыю якую. Каб не адбіцца куды, амаль трымаліся за рукі... Я выпрасіў у адубянелай ад уздзіву апякункі хвілю свабоды; заманулася пабачыць прыкладную Zagroda Polskiego Rolnika, паводле ўзору якой надумаў быў жыць у даросласць. Сёе-тое перарысаваў з яе ў свой каёт; спакойна, нікога больш гэты экспанат не цікавіў. І з такім набыткам радасна ехаў назад, дахаты, штораз заглядваючы ў клунак пад галавою, ці часам хто не сцібрывіў, не падседзеў у вагонную дрымоту. Гэта была мая салодкая таямніца.

*

* * *

Калі я быў малы, аднойчы палюбіў вязаць лялькі. Усякага колеру абрэзкі валяліся пад нагамі; маці заядла краўцавала. Майм сябрукам не падабаліся гэткія цацкі і я заводзіў кампанію з дзяўчынкамі,

з Галай Кузьмянкай і Алінкай Шынкевічанкай, што жылі поблізу. У іхных мацярок выклікала гэта жарты з мяне, што буду дзяўчынаю і трэба пашукаць мне кавалера. Такія кепікі, магчыма, вярнулі ўва мне хлапчаня, якое кінула дзяўчынечка і ўзялося стругаць самалёты ды ганяцца з імі па падворку і выгане, буркочучы на падабенства тых, што бачыў на небе. Кожнаму дзяцінству, зрешты, характэрна патрэба пераймаць гукі, як і паводзіны бацькоў; так пазнаем акаляючы свет. Нас білі за непаслухмянасць, а мы лупцавалі свае лялькі; трактараў ды тэлевізараў тады не было, чулі грукат фирмак-жалязнякоў, стральбу і бамбазоў ў вышынях. Сваркі ад беднасці. Найспраўней даваў у зубы большы Крывашэй з Польнай, пры гэтым пытаючыся ў пакочанага ўдарам: – Ну, даволі?

За кампаніяй я бегаў, як і ўсе, але не надта мне тое ўдавалася. Перашкаджала нястрымная заіклівасць, а і тое, што ніколі не быў галодны; мае бацькі зараблялі, не таргаваліся за звычаёвы пуд жыта (падставовая на той час валюта). Іншы раз қалегі казалі: – Прынясі хлеба, то пагуляеш з намі.

Так гадаваліся энтузіясты будучай Польскай Народнай Рэспублікі і сацыялістычнай паланізацыі.

Тым часам, падрастаючы, упадабаў старыкаваць, г. зн. удаваща ў гутаркі з дарослымі. Забарадзеламу, як Іван Сусанін на кніжных рэсунках, дзіваку Курчу прыснілася, што буду бацюшкам, нямала ўсцешыўши гэтым мацерку. Здарылася тое нейк пасля таго, як знаміты айцец Антон Савіч сказаў пропаведзь на матывах думак антычнага Сакрата, які па-філософску абгрунтаваў замагільнае жыццё. Савіч уяўляў сабою унікальны тып правінцыйнага духоўніка з амбіцыямі інтэлектуаліста, дзякуючы якому парафіянне слухалі свайго роду кароткі курс гісторыі культуры чалавецтва. А той пропаведніцкі матыў з памкненнямі славутага афінца моцна дапамог мне: адчапіліся смургелі з пасмешкамі наконт незразумелага ім майго імя, ужо мог бы я называцца і Арыстоцелем і Эпікурам, замест прасціцкіх Юркаў ды Ванькаў.

Запаўцеў заходзіць да Шыманчыкаў, з тых жа – шануючых кніжкі – Анісімовічаў. Цікавілі не столькі іхныя Вадзім і Рэнія, колькі старакавалерскі Вінцук і яго таміскі на ўчарнелай этажэрцы пад іконамі. Ішлося да Шыманчыкаў не нудна: на іх сядзібе, зарослай кустоўем у паўпаваленых платах ды ў паўзмроку ад высозных дрэваў, шчабятала пастаства, шмыгалі якіясьці звяркі, зелянелі мохам,

зейралі абшарпанымі дзірамі саламяныя стрэхі... Усё нагадвала ма-
люнкі з расейскіх баек пра хітрых мужычкоў. У самой жа хаце раз-
вал і гнілья попахі падказвалі, што недзе за ўчарнелаю печкаю дрэм-
ле кіпцюраватая Баба Яга, цёмнымі начамі зазірае ім у вокны воўк
з высалапленым чырвоным язычыскам. Вінцуку, убачыўши мяне,
ажыўляўся, знаходзіў акуляры; сядай я каля яго ў раскіданай пасцелі
і ён чытаў мне гісторыю царскай сям'і, паказваючы парэпаным паль-
цам на ілюстрацыі, пышных дзядзькоў, абвешаных медалямі ад шыі
да пупа, або геройскага Скобелева; штурмы турэцкіх цвердзяў, эпа-
пею Шыпкі і вызваленіе Балгарыі, ейных змагароў з праваслаўны-
мі крыжамі на стаўбуnavатых авечых шапках... Наслухаўши і наг-
ледзеўши, выходзіў з Вадзімам і Рэння пагуляць адліжнымі снеж-
камі ў разгром паганага Ісмаіля. Праўда, ніхто з нас не хацеў ім
быць, і мы тады прыносілі з закурганелага агарода вераб'іны страх
з лахманоў, вельмі добры, не адбіваўся, і мы адчайна штурлялі
ў яго, ажно перакідаўся, падаў, быщам просячы літасцівага палону.
Вадзім дарабляў яму часамі галаву з гнілаватага гарбуза, вусы з яч-
менных каласоў, нос з морквы, шаблю з якойсьці іржавіны. Рэння
рыхтавалася санітаркаю, па прыкладзе сясцёр міласэрнасці на Бал-
канах; трохі рызыкавала, бо, як бы незнарокам, я або Вадзім цалялі
ёй ва ўгадованыя лыткі (балець ёй мала балела, дастаўши ад нас
цераз груба вязаную панчоху).

Прыдбаў я яшчэ сябра, Вітка Хахала. Крыху недарэковаты, ён
клейўся да мяне і я пачуваўся з ім не так вельмі адштурхнутым ад
крыклівай вулічнай кампаніі. Верхаводзілі Адолі і Тадзік Шамрухі,
над імі ўзвышаўся Здзісё Патэж, не столькі кулакамі, колькі мазга-
мі. Вітак забаўна панікаваў ад жабаў і яго паратоўваў, адкідаючи
зелянушкі нагою ў бок, калі мы гайсалі каля багоннай лужыны Му-
хаўка. У ягонай хаце, што стаяла па-суседску з Алінчынай, а перад
Глухім Шуркам, вісела над куфрам шырозная карціна (рэпрадук-
цыя) са старадаўнім паляваннем на мядзведзя. Паляўнічыя ў кажу-
хах і з пікамі не давалі ходу страхотнаму зверу, у якога цэліўся –
з бяспечнай адлегласці – панок у капелюшы з выгнутым пер'ем.
Мацерка Вітка частавала нас смачнотамі. Хоць жылі яны ў прадзе-
давай кучы, меліся лепей: слесаруючы бацька Вітка пераняў жы-
доўскі млын, у якім дніваў і начаваў у мужыцкія завозы.

Крынкі тым часам будаваліся на свой манер. Рух рабілі не бага-
тыры з вялізнымі стадоламі а рамеснікі, якім настаў залаты час, пра-

пала жыдоўская канкурэнцыя. Шаўцы, слесары, механікі, хатнія гарбары выкуплялі пляцы на пажарышчах і тлумна ставілі хаты, абавязкова на два канцы, з прасторнымі вокнамі ды філянговымі дзвярыма. З ганкамі, у якіх не было калі ім пасядзець ад навальнае работы... Так выперадзілася майстраватая басота, адкрыта пакепліваючы з тых, хто да вайны хварэў на пана з мнагалікімі гектарамі. Фармавалася дробная буржуазія, местачковы сярэдні клас, без якога немагчымая правінцыйная дэмакратыя. Сыны былі прадбачаны на спадкаемцаў, каб далей багацець. Паканчаўшы сем класаў падставоўкі (больш не трэба). Так здарылася б і з Віткам і са мною – ён млынарыў бы, я шаўцаў бы. Вядома, спрытней за бацькоў; яны аbachліва апланоўвалі аднапакаёвыя паддашкі, каб мець дзе ў старасць не перашкаджаць маладым.

Гэты натуральны працэс неўзабаве прыстопала т. зв. улада працоўных. Моладзь чмыхнула тады ў тэхнікі ды інжынеры, старых прыдушылі падаткамі, і сённячы маячаць тыя хаціскі з самотнымі ўдовамі перад нязгаснымі тэлевізарамі з дваццацю сатэлітнымі каналамі. Гевалт цяпер толькі ад вялікагарадскіх унукаў у зімовыя фэры і летам. Настолькі ўсенька апусцела тут, што на трохтысячныя Крынкі адзін певень у кагосьці спывае, а раз рыкнула была карова, дык пабегла дзесятня глядзець, у каго яна. Цыганаваты Курыла пакуль трymае каня – у снежную маразечу запрагае ў памалёваныя сані, спрабоўваючы прызарабіць на п'яных куліках.

Сумна і ад таго, што мае прыяцелі дзяцінства ўжо нябожчыкі; не дажыла да пенсійнага ўзросту большасць таксама дзяўчат, а бабы жа ж жывучыя! Што іх так усіх выкаціла?! – думаю. І не могу дадумашца.

*

* * *

Польскі гісторык скупа пракаментаваў сваё паглыбленне ў далёкае мінулае: *glód*, *smród* і *ubóstwo*. Са здзіўленнем адкрыў ён, што нават у магнацкіх ды каралеўскіх палацах не існавалі ўбікацыі, з натуральнай патрэбай хадзілі ў іх хто куды. Вялікасвецкія дамы мелі маленькія залатыя малаточки, якімі служанкі білі ім

вошы ў модных прычосках. Мыліся, як кот лапкаю; прыкрыя попахі цела з пераспелым потам глушылі парфумай. Мыла было невядомым. Заперазаўшыся на зіму, распярэзваліся ў веснавую цаплынь.

З пачуццём неверагоднасці чытаеца вучоныя характарыстыкі бытавых звычаяў эліты ў не вельмі аддалены час, у васемнаццатае стагоддзе і пазней. У Францыі, так як і ў Рэчы Паспалітай. Аду-каванасць падказвае нам успомніць пра Рымскую імперыю, у якой – дзве тысячи гадоў таму назад – будавалі публічныя лазні, шалеты, вадаправоды, каналізацыю з шамбамі; чысцілі зубы; ведалі антыканцэпцыю; ранішні і вечаровы туалет. Рымлянін не мог смярдзець!

Страх падумаць, колькі спатрэбілася вякоў, каб варварскія народы Еўропы дасягнулі той антычны ўзровень гігіёны!

Раздумваючы пра Крынкі свайго дзяяцінства, вяртаюся я, так сказаць, нюхам у ту ю нашу палову дваццатага стагоддзя. Адначасна дадам, што няшмат лепей было ў тагачасным Беластоку з ягоным Рынкам Касцюшкі, абстаўленым „нужнікамі”; вадаправодны кранік упершыню ўбачыў у камяніцы на вуліцы Заменгофа, адзін у калідоры на ўсе кватэры, а на падворышы стаяла ў рад шэсць „кабінаў”, у якіх у спякотнае сонца не мелася чым дыхнуць... Старому суседу скончылася тое інфарктам, смерцяй у трагікамічных абставінах.

У назве „нужнік” тоіцца філалагічная загадка. Якім чынам з’явіўся ў нас гэты русізм, калі ўзяць пад увагу, што царскія ўлады ні трохі не прыдавалі значэння санітарным праблемам насельніцтва. І толькі, ці не апошні прэм’ер Польшчы даў загад для паліцыі прымушаць мужыкоў адгрукаць з апалаў гэтую кожнаму смяшноту, у якую яны, зрешты, не хадзілі, прысядаючы за вугламі або ў хлявах... У густа забудаваным жыдоўскім цэнтры Крынак, відаць, была неабходнасць у „нужніках” менавіта, акрэсленых рускім словам мясцовай рознаканфесійнай інтэлігенцыяй, хвалебна пазбягаючай вульгарнасці, наройні з наванітнымі ў яе адносінамі да прастанарадных словаў, (сёння накрыла ўсё кракавяцкім колерным прыполнам школьна-газетна-тэлевізійная пальшчызна).

Урокі ў школе на Гарбарнай пачыналіся аглядам чысціні вушэй і шыў. Трэба было расшпіліць каўнер дзеля кантролю, ці не поўзаюць або скачуць пад ім вядомыя інсекты. Не ўсе педагогі

рабілі тое, але Кулакоўскі абавязкова! Ён, катэгарычны змагар з мужыцкай вашывасцю ды нямытасцю, пакінуў у нашай, па-дзіцячаму ўражлівай, памяці незабыўныя фразы: – Szyja u siebie, brachu, jak cholewa! – Jesteś cwaniak z miodem w uszach! – Chodzisz z gównem w portkach, śmierdzielu! – Co, brachu, jak się wysuszy, to się samo wykruszy... – Od mydła jeszcze nikt nie umarł, а пхлы Dziadka загрызly!

Гэта быў той момант, калі Кулакоўскі дазваляў нам рогат. Трэба прызнаць, што запамятаўся ён усім, потым выклікаючы ў некаторых нешта кшталтам маніі чистоты, хоць ва ўмовах Крынак межавала тое з інфантыльным гераізмам (гаду цягаль вёдрамі са студні, часта няблізкай, а пра туалетную паперу ніхто і чуць не чуваў).

Матыў культуры цела закончу ангельскім афарызмам: **Пакажы мне свой хатні туалет, а я скажу табе, на якім этапе чалавечага развіцця ты знаходзішся.**

Мяне самога чысціць зубы – рана і ўвечары над вядром з памыямі – прымусіла мая беластоцкая гаспадыня, калі я стаў вучнем тэхнікума (яна купіла щотачку, парашок).

Нашай слабасцю лічу няшчырасць перад самім сабою, выданне сябе лепшым панам, калі, тым часам, выводзімся з таго głodu, smrodu, ubóstwa. Зусім не для гідлівасці нагадваю я пра тое, а хутчэй дзеля раздуму аб tym, як моцна змяніўся час, а тое, што я памятаю, унукам май гэта ўжо чорныя байкі схільнага да ма-захізу дзеда. Пакутніцтва колішніх дзяцей прыроды.

Мы, падшпаркі, хадзілі купаца летам да паўразваленых маян-тковых сажалак. У іх багонным цемнаводзі плёхжаліся, бы свінні ў Мухаўцы на выгане, захлынаючыся тою маззю з апалонікамі. Зрэдку трапляўся карасік, жывоцікамі уверх ад мулістай удушлівасці. Дзіву даюся, як не выгубіла нас тады нейкая эпідэмія! Да-думаліся прудзіць дзірваністымі купамі ручай Крынка, у тую пару звлісты, з ямамі бліжэй аселіцы Яцка. Ныралі, калечачы твар аб крамяністаем дно. Выкапанае жыдоўскімі рукамі пад нямецкімі бі-зунамі кампляліска мужыкі зніштожылі, павырываўшы бетонныя пліты і нават палі трампліна. Часам заходзілі на Стары Млын пад Грабшавым лесам, да вадаспаду, але там было страшна не толькі ад белапенных віроў; блізка стаяла савецкая граніца і можна

ж, от, для жарту дастаць кулю ў зад. Або спаляць табе саветы-салдацікі палыхаючай ракетаю адзенне, пакінугае на беразе...

Крынкі ўбудаваліся на высокім месцы ў яшчэ большай даліне, у якой калісъці бліскацела возера паўколам, бы паўмесяцам. У ранні капиталізм вырубалі фабрыканты навакольныя лясы, купленыя ад банкрутуочага пана, і прырода высахла. Дзе-ні-дзе трымаліся чароты, акаляючы дрыгвяністыя вадзяныя вокі; не знаходзіліся смелыя паплываць у іх. Гібеочыя крыніцы. Звяліся вужы і воднае птаства як найпершая прыкмета дэгенерацыі.

Гулякаваты бацька Здзіся Патэжа ездзіў нямецкім роварам лавіць шчупакоў у недалёкай Бяздоніцы, што каля Астроўка, але і ён там не купаўся, баючыся быць засмоктанным у нібы падземную адтуль рэчку, што плыла, казалі, да Нёмана. Апынуцца ў Гродне не хацеў, саветы паперлі б яго ў Сібір... Аднойчы схаваўся за граніцу п'янюга Гаян, усё роўна бы да сваіх; ад сварлівае жонкі з горбаю галодных дзяцей. І след па ім прастыў назаўсёды.

Ад бліzkіх – за стадоламі Гродзенскай – саветаў кожны меў у Крынках гусінью скурку. Сыноў і дочак выпраўлялі адсюль вучыцца ў школах чым далей, некаторыя ажно ў Яленюю Гуру або ў Шчэцін, Гданьск. Ужо ведалі, чым пахне дружба з бальшавікамі.

*

* * *

Такіх вяселляў, як у маю маладосць, я ўжо не бачыў. На іх, здавалася, гуляю увесь свет і нават зоркі ад уцехі падалі з неба! Нібы звычайны шлюб – спароўванне мужчыны і жанчыны канчалася не толькі стварэннем новай фамільнай эканоміі, гаспадаркі з дадаткам пасажных гектараў ды жывіны (пераважна каровы). Множыўся род, аднаўлялася магія маладое сям'і, у якой ававязкоў працяг год радзілася першае дзіця, сонейка яснае; затым наступнае і наступнае. У гэтym можна дагледзецца першапляменнай дзікасці, але сяляне разумелі плладавітасць цалкам рацыональна. Даволі задумацца над гавораным імі: *Каб не дзеци, то нашто працаўаць і намагацца!*

Іншая справа, што шматдзетнасць не спрыяе дабрабыту. У багатых народаў не прыbyвае людзей. Тоё ж наглядалася ў заможных хатах ужо і тады, у пачатках майго свету ў саракавым. Прырода як бы самарэгулявала гэтую з'яву: у багатыроў Сямай усяго дзве дачкі, а ў майстраватых Антошкай два сыны, у Булавы з пішанічным палеткам – Рэні і Вадзім. Поўная сіметрыя: на дзве магілы, двое жывых.

Паяўляліся адзінцы, што мела – аднак – фатальны скутак у іх лёсе: стаўшы бесхарактарнымі пестамі, беларучкамі, прападалі пасля ў нелітасцівым грамадстве.

Мае бацькі, без спачыну ад мноства заказаў адусюль, адчувалі неадольную патрэбу ў рэляксе. У святыя нядзелькі гасцівалі ў бацькоў сваіх мнагалікіх вучаніц, вучняў, чаляднікаў. Браўлі нас з сабою, мяне і браціка Сашку. Такія выезды называліся баліваннем. Маці вышыкоўвалася ў мешаніну бюргерскай элегантнасці і фантазійнасці служанкі пана сярэдняй рукі. Бацюль – ласкавая форма – апранаў чышчаны саксонскі касцюм, люстранныя ад добрай ваксы туфлі. Фурманка, усцеленая дываном, стаяла на падворку ад абедні ў крынскай царкве; побач цярпліва чакаў Яновічай шчаслівы родзіч будучага шаўца або краўчыхі. Казалі: *Пекарам быць кепска, бо ў голад няма чаго пяча, але шавец, краўчыха, заўсёды работу мець-муць, не хадзіць жа ўсім босьмі, гольмі.*

У Баравікоў, што на хутары за Гаркавічамі, калі дарослыя балівалі, я з Сашкам распусна чэрпалі са збана мёд бурштынавага колеру, лавілі серабрыстых рыбак у прачыстай ракуулцы з воднымі лілеямі ў цяні гушчавіны, беглі на горку з абцесанымі камяніямі, шукаць адбітак стапы каралевы Боны. Недалёка гудзела вёска. Мы яе пабойваліся. Яна: саламянная, хілая, бедная. Балі ў Кулакоўскіх у Астроўку запамяталіся яблыкамі незвычайнай смакаты і грушамі кшталту аздобаў у недапаленых немцамі жыдоўскіх бажніцах у Крынках. З побыту жа ў Лапатаў і Грыбкоў у Паўночным Востраве захаваліся ў памяці зімовыя краявіды, бы на карцінах Хэлмонскага, і чамусьці эратычны прыпей астраўлянскай дзятвы на лядовай круцёлцы, на аселяцы: *Дзеўкі пагубілі сачкі!* – Складзены русіфікатарамі, каб яны гарам гарэлі!, „Глумачальны слоўнік беларускай мовы” нічога не паведамляе пра сачок як верхнє жаночае адзенне.

Каторагасыці перадлета мацерка агледзелася, што я азіраюся за дзяўчатамі, прымаюся кавалераваць. Яна, надумаўшы ехаць жаніць з нейкай Фаняй сваяцкага Толіка, таго Выганскага, зацягнула была мяне да фрызаркі Лёдзі, якая накруціла мне андуляцыю (па сёння б'е ў нос той пах аміяку, быццам згушчанай урыны). У Толікава потым застолле клеілася да мяне, анёлчыка, па-чарнабриваму іскрыстая кабета з небывалымі грудзьмі, магчымы лесбіянка (вусікі высыпаліся ў мяне толькі праз год). Я тады быў сексуальным анальфабэтам і хоць не наклікаў на мяне сенсацыі жарабец або бугай, але не атоесамліваў я таго з людзьмі, крый Божа! Адкуль бяруцца дзіцяняткі, вытлумачылі ў пяцьдзесят сёмым, калі ўзбурыўся сам жаніца. Ганебна здумеўся, што не інай усенька ў пасцелі.

Быт чалавека трymaeцца на хлебе і біялагічнай рэпрадукцыі. Безнадзейная адсталасьць народу, значыць, яшчэ і ў тым, што не прыдае важнасці культуры адносінаў між мужчынаю і жанчынаю, пакідаючы тое імпэту інстынктаў. Ад таго бухаюць драмы, тухлее марнацыя жыщёвых шанцаў. Недапасаванасьць партнёраў.

Ці не ад шоку полавай нявыхаванасцю робімся вульгарнымі прасцякамі з інжынерскімі дыпломамі за пазухаю? Хамутамі на паркетах.

Салодкія мары зусім не ў васемнаццаць, а ў трынаццаць-чатаццаць, калі пара думаць, як пайсці на свой хлеб, выбраць професійную школу. Каб было лепей, чымсьці нясціхана пасваренным маці з бацькам. На іх глядзіща тады, як на няшчасныя неўдалоты. Як на прыклад таго, як не трэба жыць. Выйшаўшы на квяцісты ўзмежак расуючых жытоў у Аношкавіку, усё выдавалася настолькі простым, што аж дрыжэў ад нецярлівасці прычакаць пашпартнай даросласці, у якую ты ўжо гаспадар уласных учынкаў.

Стыла захапленне Шурай, нарачонай ад пятага класа. Зневажальная рагатала, паскудніца, ад напісаных мною спецыяльна ёй вершаў пад Пушкіна (абсцябанае кніжыска ягонага валялася ў куфры). Затое Ала з Піражкоў дацаніла паэтычную страfu, начитаная шасцікласніца з замглёнymі вачымі даверлівай сарны. З ёю, бы ў біблейскім садзе, раскошна пачуваўся я пад цяжорным ад смуглівых сліваў галіноўем у іхным захацці, захлынаючыся смехам ад чытаных намі або баек Крылова ў тоўстым царскім выданні. Яе старэйшая сястра Тася з гімназійнай адукаванасцю

пажывала паняй у Беластоку і страшэнна імпанавала мне непаказною элегантнасцю патомнай багатыркі; а ў вуснах якой роднае слова вымаўлялася з такой жа старанлівасцю, што і каланіяльна-польскае.

Я ўсё меў тую ж дамку, нямецкі ровар, вымануты бацькам ад салдатні ў бабяе лета сорак пятага. З шырокімі гумамі – лёгка ўз'яджалася на ёй па сухой раллі з ячмянямі, да самюткіх дзічак зводдалъ ад гасцінца ў Юраўляны. У паднябеснай там цішыні з жаўрукамі ў вышынях бясконца абдумваў сваё сашэсце між людзей. Гэта павінен быў быць трывумф, трохі па ўзору ўезду Хрыста ў Іерусалім, аб чым з прыгожай натхнёнасцю распавядаў бацюшка Савіч у пропаведзях. Вяртаў мяне ў реальнасць вечаровы халадок і запыленыя покрыкі пастухоў, што гналі быдла з пашы. Чамусыці саромеючыся ўпаткаць іх – адгадаюць мае думкі і рассмяяюцца? – знікліва імчаў дахаты ўздічэлым гуляйполем, зізагамі ў бок молілак, дзе анікога, і каб выбрацца адтуль на канцавіну Гродзенскай, найзручней ад Разбойніка, і затым шыкоўна праехаць у мясцечка. Ад раздумаў не хацелася есці; залазіў у пасцель з галавою і зядла зноў марыў, апланоўваў.

*

*

*

Так сказаць, жыццё пражыў, а ў морду дастаў я ўсяго адзін раз. Хоць здарылася тое пайвееку назад, але памятаю так, быццам было гэта ўчора. Бадай – у веснавы дзень, на Сакольскай вуліцы, блізу нашага новага дома. Пакрай жыдоўскіх пажарышчаў, на разбітым увайну тратуары. Цяжка, зрэшты, назваць той выпадак мардабоем. Хутчэй за ўсё ганаровай аплявиухаю, такою, каб аганьбіць, а не пакалечыць. Гэтак па-афіцэрску патрактаваў мяне Генё Крэйза з Малых Азяранаў, з якім я тады канчаў падставоўку на Гарбарнай. Затраціў яму кніжку, здаецца, Bohaterowie spod Majubу, якую даў мне пачытаць (яна потым знайшлася ці не ў астаронку з сенам, куды я любіў залазіць са сваімі лектурамі). Пра герайчных бураў-афрыкандрэй, што баранілі свае свабоды ад каланіяльной агрэсіі ангельцаў упачатку стагоддзя. У ёй аж густа ад рыцарскіх

сітуацыяў і Генё пляснуў мяне па шчацэ ў іх жа стылі, крыху як бурская дама белай рукавічкай нахабнаму лонданскаму капитану...

Мала не даходзіла да інаўгурацыйных скандалаў з ужо грудзістымі каліянкамі. Пераважна ад прыкладу таго, старэйшага за мяне, Геня, які адносіўся да іх па-вясковаму бесцырымонна. Ён мог, да яго Малых Азяранаў было за дзесяць кіламетраў ад Крынік, усё пісчаным гасцінцам, а я матку-бацьку сваіх меў у ста метрах ад школы, затым кожная скарга дзяўчыняці на мяне выгледала надта рэальнай. Тадышняя парнаграфія ў дарастаючых вучняў зводзілася да шчыпання знянацку. У зімовую адлігу верхам залётаў было пацэліць снежкаю ў лытку, у тоўстай панчосе і ў валёнках.

Хлопцы абцэсам папісаліся ў гарцэрскую арганізацыю; прыма-лі ў зухі. Сапраўднымі гарцэрамі парабіліся адны дзеци настаўні-каў і mestachkovай інтэлігенцыі. І толькі яны кудысьці выязджалі на вакацыі. Мы, простанараддзе, хадзілі час-часом на зборкі ў пасляжыдоўскай бажніцы на Беластроцкай, дзе вучылі нас салдацкага кроку, каравульной службы, стаяць не горбячыся, быць чыстымі, співаць дзяржаўны гімн ды агнішчанская балады. Пада-балася! Бацькі баяліся настаўнікаў горш паліцыі, буркліва адпуска-лі дзецярню з загноеных гаспадараў, злосна прыгаворваючы:

— Гультай ты і твой вучыцель!

Гарцэрская смаку нарабіў нам Здзісё Патэж, калі ён з бацькам, што кінуў яго матку, выехаў у прускі Паслэнк і ў лета з'явіўся ў Крыніках, усёй абвешаны блішчастымі адзнакамі, серабрыстымі шнуркамі, з шыкоўна пакамечанай рагатай шапкаю з аздобінамі; у зялёнай блузэ з па-вясковаму закасанымі рукавамі, у кароткіх нагавіцах-шортах, быццам у каланізатараў дзікіх плямёнаў свету. Ну, рыхтык фанабэрсты „камандзер”! Але, нават яму не прыходзіла ў галаву гаварыць з намі па-польску, рассеўшыся разам у крузе на Доўгім выгане пагуляць „у воза” (прывёз з сабою калоду навюткіх картаў, нямецкіх з голымі бабамі на адваротках). Распавядалаў пра секс з аўдавелымі нямкінямі, аднак цікаласці гэтым не выклікаў у нас: мы не кемілі, аб чым гэта. У сорак восьмым або дзвеятым. У свежую памяць пра выбухі ў палях, дзе пастухі знаходзілі ў акопах гранаты, іншы раз снарады, кідалі іх у распаленыя каstry і, адбегшыся, чакалі, што будзе. Добраму

Ляру гільзаю выпусціла кішкі, большаму Гаяну пацерабіла асколкамі правую нагу, сыну Клёца папаліла порахам спіну і зад, камусыці адарвала руку, якую прынёс пасля ў зубах сабака Рэкс... Дзяўчата не рвалі снарадаў, хоць не горай пастухавалі.

У руінах крынкаўскіх фабрык іржавелі машыны. Па хатах чулася ўспаміны пра механікаў і слёсараў; яны абавязкова смачна елі, штодзень брыліся, у царкве стаялі блізка кліраса, першымі цалавалі крыж у руцэ бацюшкі, іх жонкі насілі капялюшыкі, а дочки не былі дзяўчатамі, а паннамі (Валошынка барышнай). У выпускным класе каляжанкі дэкларараваліся на вучыцелькаў (да вайны педагог зарабляў у месяц на трох няцельныя каровы). Ка-валерка бачыла сябе механікамі (адзін Юрак Анісімовіч пайшоў у агульны ліцэй, апланаваўшы палітэхніку і інжынерскі дыплом, што нікога не рассмяшыла, бо ў яго родзе здаўна праходзілі гімназіі).

Прыкмячаю, даволі кідкую ў вочы, асаблівасць чалавечага веку. Малыя і маладыя шмат чытаюць, больш-менш да жаніцьбы ці замужжа. Ад таго моманту пачынаецца застой у развіцці асобы. Праўда, не ва ўсіх. Аднак жа на ўздрзіў мала застаецца такіх, што захоўваюць інтэлектуальную жвавасць. Тлумачыцца гэта тым, што чалавека гасяць жыццёвыя клопаты, свой хлеб і свае дзецы. Калі ўкусіць свая вош. Думаю, што трэба тут дадаць вельмі істотную тую акалічнасць, якую можна вызначыць як вынесеную з бацькоўскага дома меру цікавасці да свету: кароткая абрываецца на вяселлі. Дакладней асвятляе гэту з'яву парайнанне з той безліччу тэхнікаў і інжынераў у нас, якія, стаўшы імі, да смерці не бяруць у рукі тэхнічных часопісаў ды аніякіх публікацый пра навінкі, новыя адкрыцці. Улічыўшы факт, што ў сярэднім праз кожныя сем гадоў мае месца цяпер тэхналагічная рэвалюцыя, нашы дзядзькаватыя фахманы даўно ўжо патрацілі дасягнутыя ў дыпломнасць кваліфікацыі. Рушыўшы ў беластоцкія і іншыя школы, крынкаўская калегі – ратуючыся, таксама, ад калхознага лёсу – пасыпаліся назад сюды неяк у дэгаду Герка. У пачатковыя праявы канкурэнцыйнасці на рынку працы, у нясмелы пакуль адыход ад бальшавіцкага прынцыпу: *Czy się stoi, czy się leży, dwa tysiące się należy!* (тадышняя стандартная плата). Аб'явіўся ў мястэчку і мой сябар Віцька Х.; тытульны інжынер прыняўся перакрываць і атынкоўваць за гмінныя гроши бажніцу. Іншы *тэž-інжынер*, Стась М.,

размахнуўся швайсаваць і ставіць на могілках крыжы з чыгунных рэек. А хімік пагразнуў у гандлі. Аўтамеханік заснаваў фабрычку мінеральныя вады. Пералік падобных атрымаўся б досыць доўгім, але неўзабаве выявілася, што смол-бізнэс пад сілу толькі некаторым. Рэшту паратаваў салідарніцкі пераварот, г.з.н. адкрыццё граніцы на заход. І хаця, бы чорт свянцоную ваду, на вярсту абыходзілі ўсе яны ўсялякую падпольную нелегальшчыну, паперлі з вываленымі вачыма над Атлантыку, у арэоле змагароў, што ў ту пару знакаміта абліягчала грамадскую акліматызацыю ў імперыялістаў. Канюнктура на змагарны этикет цалкам дастаткова працягнулася, каб няблага асесці ў заходнім дабрабыце або і прыдбаць там свежую жонку. Сярод амерыканцаў яны надалей галота, але ім там проста жыць і не паміраць. Раўняючыся з Крынкамі.

*

*

*

Крынкаўскую школу канчаў я ў тым жа высокапавярховым драўляным будынку на Гарбарнай (сённячы ў ім камунальнія кватэры). Да вайны быў гэта прыватны шпіタル жыдоўскага медыка і хоць потым, у чэрвені сорак першага, густа падалі тут нямецкія бомбы – уцалеў, не згарэў. Наш выпускны, сёмы, клас ледзь змяшчаяўся ў даволі прасторным памяшканні над партэрам ад вуліцы, ад рынку. У перапынкі мы кагалам збягалі ўніз па шырозных усходах накшталт дабудоўкі з дошак, у якой грукацела, быццам у млыне. Перад франтонам спаленай бажніцы – былым уніяцкім манастыром? – пыльна гулялі ў футбол або, звычайна, дурэлі. Іншы раз выходзіла панаглядаць за намі кіраўнічка Варатынская, пагрозліва памахваючы ў наш бок кульбакаю. Гэтая радавітая шляхцянка з княжых пасынкаў часалася на мужчынскі манер, маючы арыстакратычны профіль старэючай дамы, але да вучняў адносілася спакойна, без начэплівай дыдактыкі. Дзеля лепшай зразумеласці, часамі азывалася па-беларуску. Нас як крынкаўскіх мяшчанаў смяшыў яе т.зв. казельскі акцэнт, мяккае вымаўленне тыпу „-ня”, слоўка „вось” або канчаткі „-ся” (напр. узяўся). Мы гаварылі цвёрда: узяўса, нарабіўса, расьсмяяўса, і г.д. Пішу: гаварылі, бо

ципер усюды ўжо пальщызна, з якой тады кпілі, настолькі ненатуральнай яна нам здавалася.

Нас не выхоўвалі, а гадавалі: кармілі, адзявалі, абувалі, ганялі дапамагаць у хатнім абыходку, на гаспадарцы. Пра дзесяць запаветаў і наогул пра мараль пачулі ад святара Савіча, які меў урокі рэлігіі. Каб не рабіць прыкрасці духоўніку, паўтаралі за ім, што трэба любіць, а як жа, і ворага свайго, дзвівуючыся ў душы гэткаму абсурду на наш погляд. На споведзь хадзілі, бы падатак аддаць... Айцец казаў сваё, а мы ведалі сваё. Тую навыхаванасць ва ўсёй паганской голасці паказаў выпадак з самім а. Савічам, калі, аднойчы, ён раптам закаціў вочы пад лоб і паваліўся на падлогу: клас гурмою кінуўся ў дзвёры, мала не выламаўшы іх, і разбегся ў варварскай паніцы. Лекара паклікаў нехта з настаўнікаў, занепакоены вэрхалам.

Не ўсе педагогі стаяць мне ўваччу. Акрамя згаданых раней Анны Яроцкай ці праставатых Кулакоўскіх, яшчэ Курачыка і Варатынскай, Сасноўскай, памятаю Жучанку, Кавалеўскую, Маёраўну, і... Было больш, аднак бяследных. Тоє, што мужчыны курылі ў настаўніцкім пакоі, лічылася звычайнім. Уражвалі пані – бабы з папяросамі ў зубах! Смалілі не менш зядла. Праўдападобна падкрэслівалі яны такім чынам феміністычную эмансыпацыю альбо і свой вышэйшы сорт. Курыць у тую пару не махоркавы самасад мог той, хто зарабляў жывыя гроши, хадзіў на казённую службу. Лепшы пан. Басота капціла казіныя ножкі. Ага, палюбоўніца фатографа Лапуця зацягвалася „купным дымам”; ніколі на людскіх вачах, бо засмяялі б. І гаварыць па-польску да каханага адважвалася не іначай, як толькі калі ніхто не чуў. Зусім не таму, што быў нацыяналізм, бо не было ў народзе чагосьці такога; было інакш: польскае слова ў вуснах патомнага крынкаўца ацэньвалася як праява напышлівага зазнайства. У палякаў існуе на гэту акаличнасць няблагі вульгарызм: Wyżej sra, niž dupę ma!

Выхаваннем лічылася лупцаванне. У багатыроў так не дзяжылі дзяцей. Мая нарачоная Шура, калі выпучыліся ёй грудзі, хадзіла ў славе „хорошо воспитанной” (заўвага Вінцука-кніжніка). З яе белага тварыку не зыходзілі сінякі або і крывавыя падцёкі. Бацька Шуры, здаравезны звер, якога трох ашуканых мужыкоў з Нетупы не магло пакаціць, ажаніўся быў не па добрай волі і таму ведаў, што значыць мець дачку ў хаце. Яна – з гадамі адолеўшы тэхні-

кум тэкстыльнай прамысловасці ў Беластоку – драпанула чым далей, ажно ў Лодзь. Шмат каму, зрэшты, удалося знікнуць на краі тадышняга свету. Ва Уроцлаве, Шчэціне, Гданьску, на пустуючых Заходніх Землях (акрамя Шлёнска і Познані). Беласток занадта блізка знаходзіўся і атмасфера ў ім усё ж нагадвала Крынкі; цяжка было ў ім замесці свае хамскія сляды за сабою. А ў такім, напрыклад, Кашаліне ўсякая галытва хадзіла ў арэоле каланізатараў паслянямецкай тэрыторыі, прычым не з абы-якім псеўдарадаводам. Варшаўская жонка віленскага паэта Аляксандра Рымкевіча неяк здзіўлялася: – Jeszcze nie spotkałam repatrianta, który by się nie przechwalał posiadanim na Kresach mająteczkiem. Aż dziw, że nikt tam nie tyrał na roli!

Адтуль, здалёк, выехаўшыя прыязджалі ў Крынкі мала час-цей, чым на пахаванне старых. Не заўсёды заначаваўшы хаця б, адразу з могілак гналіся назад, павесіўшы замок на закалтыжных дзвярах бацькоўскай кучы. На элегію пакінутага гнязда. Часамі пажывалі ў тых руінах выгнаныя жанкамі п’янюгі. Далучаўся да іх адзін з нашых войтаў, але, урэшце, памарозіў рукі-ногі, якія ампутавалі яму ў сакольскім шпіталі, учыніўшы з яго мяшок без магчымасці наліваць чаркі. Крынкі – гэта кропелька ў кропельку Савецкі Саюз, хоць і пераважаюць у іх касцельныя паліякі.

Раздумваючы пра пасляваеннае пакаленне, што першым пайшло ў белы свет, трэба памятаць наступнае: яно было галоднае, а хлеб давала яму польскасць. Так і па сённяшні дзень. Астраўкі беларушчыны там, дзе не мус „хадзіць у паляках”, каб выжыць. Усе тыя з майго класа Віцькі, Мішкі, Алы, Шуры, Галі, Іры, Вадзімы, Лёнікі з месца сталі пышнымі падпанкамі як толькі дасталіся ў сярэдня школы ды панацягалі на сябе аж да вачэй каляровая штубацкія дэклі. Пачуліся рыхтык, бы – з гразі ў князі! Мая іронія з іх – мушу прызнаць – досыць несправядлівая, хаця б таму, што бедныя людзі іначай не рэагуюць на ўзвышэнне. У такіх няма шанцаў быць маральными. Аб’ектыўна нямаш. Некаторых падратоўваў этычна камуністычны культ простага чалавека, аднак ненадоўга: ідэалогія непазбежна пераўтваралася ў літургію, за заслонаю якой стабілізаваліся выгодныя пасады. Гэтак кажу, забягаючы наперад.

Пакуль што і да чаго, крынкаўская школа ўяўляла сабою вузкаватыя вароты, праціснуўшыся праз якія ўнатоўпе падобных,

напэўна траплялася ў байкаўскую краіну, у такую, дзе не б'юць, не шпараць і не клянуць, і яшчэ гроши за нішто даюць. Я не быў пэўны ў тым, ці следам за намі не пабягуць настаўнікі нашы, кінуўшы кібені-мацеры пакутную работу ды местачковую нуду. Вымаўляючы слова „Беласток” адлятаў кіслы пах гною, імжыла парфумнай паҳкасцю цырульні. Даваенных „вучыцеляў” улады адсоўвалі ў бок, прысылалі маладых. Чаго іх несла сюды ад światel wielkich miast, gwarnych ulic i szumu samochodów, uroków nocnego życia?!! От, дурні! Авёс ім у зад закалоў...

*

* * *

Вучань з мяне быў марны. Поўная катастрофа па дакладных прадметах і граматыцы. У каторымсьці класе паратоўваў мяне Толік Мірон з Гураняў, які потым, у жыцці, стаў ці не доктарам матэматычных навук. Маці, любчы натхнёна хваліцца ўсім сваім, надавала мне энтузіазму рамянём і – клянучы выдаткі – пасылала на карэпетыцыі (настаўнікі бралі плату прадуктамі). Бяда ў тым, што вельмі хацелася быць дарослым, у чым перашкаджала менавіта школа. Выпісваючы „*Rolnik Polski*”, чытаў агранамічныя парады ў ім, падпісаныя інжынерамі. Аднойчы дадумаўся: і я магу такім стацца, навучыўшыся дэкламяваць іхныя тэксты... Сотні!

У выпускным класе падпаў я пад „інтынкт табуна”. Усе ішлі вучыцца ў сярэдняй школы. І я – з Жоржыкам Шамрухевічам і Тадзікам Шыгаловічам – у беластоцкі Механічны тэхнікум на тадышний Сасновай. Пісьмовы экзамен – як у касцёле рады лаваў у вялізной залі, безліч хлопцаў і дзяўчат, рэха голасу настаўніка, які па-ксяндзоўску прадыктаваў тэмы-задачы; суворыя наглядальнікі парадку, ліпучая ад поту кашуля, у мазгах аж скрыгаціць ад натугі... Памятаю гэта і больш анічога. А яшчэ – як дабраўся ў Беласток: аўтобусаў ПКС тады не было, а толькі „буды”; з Крынак адзін раз у суткі, упоранак (шчасце, што шафёры ў на крывкаўскай лініі Сенька Карпук, муж аднае з Яновічанак). Заначаваў у Галіцкіх на Пячурскай, даволі бліzkіх сваякоў з боку маці, патомных вазакоў, асеўшых там за царскім часам. Патрыярх роду злаваўся на ўнукau,

чаму гавораць яны да яго па-польску; у ягоную маладосць ён рэдка чуваў гэтую мову на мястовой вуліцы. — Одкуль столькі паноў набралосё? — пытаў ён у самога сябе, забаўна майму слыху „ока-ючы”.

Божа, даруй мне грэшнаму: моцна спадабаўся Беласток — мякка спіш, чысценъка ясі, і ўсяго з кніжкамі ў цябе дачыненні! Стайшы штубаком, я пачаў як бы ліняць, брыняць і расці (даматканыя нагавіцы падняліся да лытак). Выезд з Крынак, напрыканцы таго ж сухога лета, адбыўся ўсё ж па-сялянску, трохі як славутае „безжанства”; бацька Жоржыка запрог у адвяchorak дэраша, раскладзіны жалязняка завалілі пасцеллю нам, мяхамі бульбы і гародніны, панаставялі карзінаў з запасамі з камораў, а самі мы, каб не мэнчыць каняку, пакрочылі ў пыле побач. Не азіраючыся на мясцечка ў даліне, якое нам, мне і Жоржыку, раптам абраўдла. Ноч выпала зорная, „августовская”, як сказаў мондры дзед Адам Шамрухевіч, і гэтае незразумелае слоўца прыдавала ёй магіі ўрачыстасці, нейк кшталтам „ліванскага кедра” ў рэлігійным вершы... Выбывалі ў рай.

Насталъгія ўдарыла нечакана, праз тыдзень-другі. У горадзе жылося добра, але па-сірочаму. Кожнаму ты лішні. Атачэнне не тваё. Страва патыхае крынкаўскай аптэкаю Мароза. Белатварыя беластачанкі крывяцца на мужыцкі „непажондак” у цябе. Кавалерка з Выгоды і Скарупаў забаўляеца тваім акцэнтам. Настаўнік польскай мовы ставіць тройку, не выклікаючы да адказу, шануючы свае вушки, вось. Дзякаваць Богу, не вывелі пакуль урокай рэлігіі і наша вяскаўня валам валіла на іх, наслухацца рускай гаварнечы бацюшкі, а прычакаўшы нядзелі, падацца ў Мікалаеўскую царкву на Ліповай. Запрыкметіў я ў ёй мяшчанку з маёй Смольнай вуліцы (хоць не адважыўся наблізіцца да яе, вось паўвеку памятаю сінае прозвішча: Васілевіч). Стаяў я на кватэру ў хаціне надта экуменічнай па цяпешашных назовах, у старых паненак — работніц тэкстыльнай фабрыкі, з якіх адна не хвалілася сваім каталіцтвам, а другая праваслаўем. Можа быць, лесбіянкі?

Бушавалі маладыя банды: Выгода шпарыла Сасновую камяніямі ды шворнямі абгорнутымі ў газеты. Наіваньваліся на прасторных жыдоўскіх могілках, на якіх сённячы амфітэатр, тэатр лялек і помнік арліны пакутнікам Беласточчыны. Сасноўцы, заюшыўшы-

ся, драпалі на наступныя жыдоўскія могліцы, за Млыновую, на якіх асталаўваўся пасля торг свінінаю і савецкія „чаўнакі”.

У Механічным тэхнікуме мелі месца практичныя заняткі. Зводзіліся яны да таго, што напільнікамі выраблялі мы малаткі. Ялейны інструктар Харашуха апеляваў да нас, каб – не пацець. Шаруочы жалезіну, я нязменна ўспамінаў Пагулянку з яе папаленымі фабрыкамі і ветэрана слесарскай справы з маёй Сакольскай, католіка Шынкевіча, бацьку якога закатавалі ў дваццатым годзе пазнанская легіянеры за сейнне „чырвонай заразы”. Сын зрабіўся ў другую нямецкую акупацию солтысам ды актывістам Беларускага Камітэту Хведара Ільяшэвіча (збіраў кожухі для мерзнучай пад Сталінградам арміі Паўлюса).

Каторымсьці разам з'явілася мацерка, паглядзець як жыву. Калі праводзіў яе назад, расплакаўся нястрымнымі слязьмі! Я гатоў быў вяртацца ў Крынкі пешкі, не баючыся поначных ваўкоў. Ці не штодзень выходзіў у прывыгодаўскае гуляйполе, каб выскавытацца, не адрываючы вачэй ад сінечы лясоў у старане Супраслі. Гэта не магло не скончыцца хваробаю і я дастаў сухотаў. Гарбаты лекар Гаеўскі са шпіталя ў будынку, у якім цяперашнім часам знаходзіцца Беластроцка-Гданская Епархія, нараіў інтэнсіўнае лячэнне: піць паранае малако з гарачым тлушчам, глытаць вапнёвыя таблеткі, і кінуць тэхнікум. Маці смуцілася, а я радаваўся. Дырэктар Механічнага – дастойны Цяслюк з вусікамі, бы ў Гітлера, намаўляў застацца аднак, але мацерчыная паніка аказалася пераможнай. Да мяне не даходзіў яе жах, каб не пахаваць яшчэ аднаго сына (мой малодшы брат Валодзік ляжыць немаўлём на могілкавай палосцы Яновічаў ля Шыбеніцы з уніяцкай капліцаю ад васемнаццатага стагоддзя). Новы браток, Сашка, быў у гадах, калі не прадчуваеца існавання школы і настаўнікаў. Гайсаў па выгане, з начэпленымі, самаробнымі, пагонамі савецкага лейтэнанта ды з выструганай з палена пэпэшаю.

Балючай стрэмкаю засела ў памяці агіда меставых фаміліянтаў да беларускага слова, рэакцыя іхных дзяцей, гатовых званітавацца ад гуку роднамоўя. Нешта падобнае спазнаў я потым, швэндаючыся да саветаў. З той важнай розніцай, што ў Беластроку не збираліся мяне забіць. З удзячнасцю згадваю таго дзядзьку Сеньку Карпуха, былога андэрсаўскага жаўнера, які трапіў у той корпус – выратаваўся, як і батальёны іншых праваслаўных – па традыцыйнай расійс-

кай дурноце зніштажаць сваіх. У Карпукоў на Замэнгофа – блізу актуальнай сядзібы „Нівы” – катэгарычна абавязвала пашана ту-тэйшасці і цярпець не мог ён захаплення Захадам. Выжыўшы пад Монтэ-Касіна, – Андэрс не быў яму богам; тыповым генералам, які, ні зdryгануўшыся, слau палкі на нямецкія кулямёты.

Страна навучальнага году здалася глупствам у параўнанні з шанцам уцячы з чужацкага Беластока. Хоць і здолеў угледзець у ім сапраўднага паэта. Гэта быў Віктар Варашыльскі, несумненны бальшавік, на якога глядзела – сагнаная на сустрэчу – сялянская маладая неўдалота з ціхім жахам. Не палкія дэкламацыі ягоныя пранізвалі душу, але той незвычайны факт, што паэт ён, а жывы! Ад школьнага навукі вядома, што паэт перш мусіць памерці... І як шавецкі сынок, шаўчук, я звярнуў увагу на чаравікі Варашыльскага: з тупымі насамі, акуратна зашнураваныя, да бляску наглянцеваныя. Усё ж – падумалася – польскія камісары не так лахманныя ды непаголенныя, як рускія. Нам імпанавалі белагвардзейскія афіцэры (на фільмах); адразу відаць, што невашывыя. У канец вайны у нас сталі на кватэру нейкія камандзіры, двух; яны не толькі павышпівалі, яшчэ паненскія адэкалоны на этажэрцы ды вынеслі саксонскі касцюм бацькаў, але і надалі нам змагання з пасцельнымі інсектамі... Такога не забываецца, асабліва пасля ахайных немцаў, нічога што варагоў.

1951-1955

У Крынках траскацела лютайская зіма пяцьдзесят першага года, а мы ўжо ў новым доме: стары, на Сакольскай 27, прадалі шляхціцу Рудкоўску, загранічніку з Макараўцаў; ён чамусыці гаварыў з на-мі па-польску, а са сваёй жонкай-лялечкай па-беларуску, чым даводзіў яе да бабскае істэрыкі, і яна кідалася на яго з кулакамі:

– Tu herbowy chamie!

Як цяпер разумею, я жыў маніямі. Заманулася стаць метэаролагам (прыцягвалі тайніцы пагоды). На падворышчы абсталяваў на-зіральную станцыю, з паказнікам ападкаў, ветрамерам, і батарэйным асвятленнем для вечаровых занатовак. Даволі шматлюднае пакуль мястечка закліла з мяне хлапцоўскім рогатам у заплоцці: матаралёг! матаралёг! матаралёг!!!

Бацька цярпліва маўчаў, пе будучы пэўным, ці выжыву ад сухотаў. Не ганяў мяне памагаць яму ў гаспадарскіх клопатах, сам рэзаў сечку карове, насіў з далёкага гумна сена авечкам, парыў бульбу свінням, і пакрыёма шаўцаваў. У змярканне сыходзіліся да яго на майсы крынкаўскія патаемнікі і мамінсыночкі-дармаеды. Тады ажывалі геройскія ўчынкі пагулянскіх бандзюкоў, забытыя прыгоды жыдоўскіх курваў, дурныя хітрыкі акопаўскіх гароднікаў, недаўмекаватасць млынароў, і тое, як фабрыканта Айна ўтапілі ў чопавай кіпені. У багоніку пад Разбойнікам учора крактаў чорт. На Новай вуліцы крушынянская хамутка, што прыйшла замуж-жам сюды, нарадзіла дзіця з цялячым хвастом. Палякі арыштаванага Гамулкі зноў падымаюць бунт, але Сталін сказаў, каб селі на сраку...

Мая радасць, што я зноў у сваёй хаце, у Крынках, канчалася. Пабыўшы праз восень у Беластоку, пабачыў іншае жыццё, крыху польскага свету. Кантраст аказаўся каласальны: людзі там меліся непараўнальная лепей ад крынкаўцаў, прычым не так цяжка працу-ющы. Усё здалося падобным да таго, што чым страшней тыраеш,

тым галаднейшы ты. Так прабівалася ў свядомасць жаданне аднак драпаць у горад. З кожным днём мацнейшае, гледзячы, як бацькі мучацца на гаспадараццы, некалькігектараўай усяго, будучы пазбаўленымі Народнай Уладаю свайго капиталістычнага рамясга – бацька баяўся адкрыта шаўцаваць, а маці краўцаваць.

Хварэючы сухотамі, быццам перад смерцю якою закруціліся ў маёй памяці, нейкім зваротным фільмам, успаміны. – Зіма саракавога года, роўныя з платамі грумакі... Катаемся на санках, разгон ад ваконца пад саламянай страхою Курча. На шашы пад Прафіткаю бускуюць савецкія грузавічкі з комінамі за шафёркамі, з якіх валіць дым, бы з караблікаў на белапенных хвалях мора... Мы, дзецярня, перасталі чуць-чуваць польскую мову. Замест яе з'явілася не менш дзіўная руская, даволі ўсё ж падобная на ту ў пропаведзях бацюшкі Савіча. Гэта моўная рэакцыя дзяцей калоніі, якой камандуюць чужыя – хто з легіёнамі калісь прыйшоў, а хто на танках нядаўна прытарахцеў да нас. Уздзіў, чаго іх сюды носіць!?

За другімі палякамі, калі і другімі немцы прайграі вайну, я дастаў запалення мазгавых апонаў. Аглюх і адняло мне мову. Фурманкаю адvezлі мяне на пасцелі ў шпіталь, што на Гродзенскай, пабудаваны за царом. Лячыў рэпатрыянцкі лекар Абуховіч; потым я сустракаў яго на беластоцкім тратуары ў мундзіры вышэйшага рангу польскага афіцэра медычнай службы. З ягонымі дачкою і сынам вучыўся ў пачатковай школе на Гарбарнай. Стэрыльна чыстыя і дагледжаныя, нагадвалі яны паненак і панічоў з кінафільмаў пра дваранства, на якія паспей быў я ў адзіным на ўсёй паслявенні Беласток „Тоне” (побач фарнага касцеліска). Гэта Абуховічанка, бы анёлак, і перакормлены Абуховічык з тоўстымі шчочкамі Херувіма вельмі імкнуліся гуляць з намі, як дзеці з дзецьмі, але яны нам, упэцканым местачкоўцам, моцна не падабаліся, смяшылі пры гэтым бесталковым *przepraszam, przepraszam...*

Ну і тое АК жудна засела ў мазгах, назву якога цямлі можа некаторыя гладчэйшыя мужчыны. Акоўцы недзе кагосьці забівалі, ну і тады за імі ганялася войска, але без удачи. Часам наязджалі з-за граніцы саветы на танкетках, ад якіх не адзін аковец накладаў галавою. Пасля сорак сёмага тыя „лесныя” ўжо не хадзілі. Я пра іхныя бітвы і не ведаў бы, калі б не пабілі трохі сваякоў з боку маці. Цікава, што крынкаўскія аўтахтоны нікуды не лезлі. Затое зядла палітыкавалі ды бегалі поначы з карабінамі закерзонская

рапатрыяяты і каталіцкая басота па вёсках. Адтуль далятала пальба, як толькі цямнела на двары. Сёння тамака глухое бязлюддзе.

І не падумалася, што нічога ўжо тут не будзе; вернецца пушчады звяр'ё, нават ніколі не бачаныя бабры. Наслухаўшыся агітацыі сацыялістычнага шчасця я ўяўляў сабе натоўп комінаў на адбуваванай гарбарнай Пагулянцы, ткацкі камбінат на жытнёвой Прафітцы, чыгуначную станцыю ў доле, за капуснымі агародамі Дужага, стадыён на Акопах, парк культуры і адпачынку ды з возерам на Старых Млынах, ававязкова Палац Партыі на рагу Касцельнай, таксама сажалкі поўныя карпаў пад маёнткам, а ў старадрэўі ў ім бліскацела мне ўваччу беласценная санаторыя для нямоглых мужычак ды мужыкоў... І чуліся радасныя адтуль спевы тых пакрученых нялюдской работаю на загонах, аб тым, як ім цяпер добра жывецца!

Абагаўляў прыроду, зачараваны расуючымі жытамі ў далёкіх палетках; сядаш на ўскраі лужкоў, назіраючы за гняздуючымі ў кустоў птушкамі. Лежачы на ўзмежку, заглядаўся на блокі; у вышинях шыбаваў птах. Мроячы пра ўласны сад, у капанні бульбы звоеў дзічкі з межаў, садзіў на прыгуменні і на новым пляцы, купленым бацькам пад хату на жыдоўскіх пажарысках за кузъняю Лейзара. З таемнай асалодаю паўтараў прыродаапісальная вершы з матчынай кніжыскі Пушкіна: *Пахнет сеном над лугами, сердце, душу веселя...* Або: *Буря мглою небо кроет, вихры снежныя круты, То как зверь она завоет, то заплачет как дитя...*

Разумеў, што я дзівак і таму, выходзячы на паўдня, у смутна-адзінока-бяскрайніе заполле, забіраў з сабою мяшок, каб нарваць на ўзмежку зелля свінням, што адводзіла ад мяне пляткарскія языкі і нядобрыя вочы. Хворых маладых лічылі схільнымі да ненармальнасці. Я какаў бываць у глухіх закутках, у непатрэбным свеце, і соладка плакаць у забытых лужках пад Гаспоравым лесам. Сухоты шчасліва не адкрыліся гнільнымі ранамі на лёгкіх і ў лірыйнае квітненне яблыні ў я заеўся думаць, як дастацца ў сельскагаспадарчую школу. Неацэнны беластоцкі сваяк Віцька, сын таго ж шафёра Сенькі Карпука, адшукаў агародніцкую, што мяне моцна ўзрадавала. Але чамусыці зараз жа перавялі яе ў якісьці Кнышын, у мазур'ё. Віцька, хлопец невясковы, практычна падказваў мне вярнуцца ў Механічны тэхнікум, куды прынялі б назад без уступных экзаменаў, але я кепска пераносіў контакт з тэхні-

кай, пах шмараў ды скрыгат механізмаў, бяздушша жалезіны. Тады зрабіў ён адкрыццё, што ў пару кроках ад іхнага дома існуе невялікі Электрычны тэхнікум, на рагу Заменгофа і Белай. Я запаліўся, ні трохі не падазраючы, што электратэхніка – гэта перш за ўсё матэматыка і матэматыка, а не рамантычнае свято на вулічным слупе ў меланхалійнай, восенійскай, імgle... Нялага падвучаны раней гміннымі рэпетытарамі і маючы за сабою амаль паўгоду ўжо сярэдній вучобы, я здаў экзамен у „электрык”, пэўна горш па „матме”; з польскай мовай і літаратурай, асабліва з правапісам не меў праблемы, даўно ўцяміўшы па-беларуску, калі пішацца „у” адкрытае ды не менш клапотны палякам „рз” Само тэхнікум адразу і прыкра расчаравала мяне, знююхашы ў ім той жа запах варштатаў, нейкае слесарні, бензінны вуркат матораў. Экзаменацыйных вынікаў я не чакаў, задоўга давялося б сядзець у цеснай кватэры з вечна нездаволенай Карпучыхай. Даўгачаканы ліст ад Віцькі прынёс звестку, што няма майго імя ды прозвішча на вывешаным спіску прынятых, а што мяне зусім не засмуціла. Бог адзін выратаваў з чарговае памылкі ў выбары жыццёвага шляху! Але, куды цяпер? Неўзабаве, аднак, прынёс пісьманосец наступную канверту ад шалапутнага Віцькі: ці не татуška яго, не могучы сцярпець такое ганьбы ў кроўным ёй родзе Яновічаў, не паверыла да канца Віцьку-трапястуну і сама пайшла паглядзець ту ю катакстрофу адсутнасці маёй у пераліку добра здаўшых іспыты. Выявілася, што фігураваў я ў алфавітным парадку ажно пад літарай „С” (так незвычайным падалося канцылярскай машиністцы маё імя, што атоесаміла яго на шляхеckі манер: Сакрат-Яновіч, з падвойным прозвішчам).

Не меў я ўжо выйсця, рушыў рабіцца электратэхнікам.

*

* * *

Стай на кватэру ў Рыбніка, электраманцёра ў беластоцкай электроуні, што жыў у шматкватэрным драўляным будынку ўпачатку вуліцы Смольнай (цяпер там стаяць „блёкі”). Рыбнічыха была энергічнай мазуркай, родам ад Кнышына. Мелі яны толькі

сына Янка, які вучыўся ў Будаўнічым тэхнікуме. Спалі ўсе на вясковы лад, у адным пакой з ложакамі пад сценамі, шафаю на адзенне, круглым столом пасярэдзіне. Жылі Рыбнікі бедна і таму другі пакой, меншы, здалі кватарантцы, малёванай тоўстай бабе, якая рабіла ў фабрычцы воцату на Юравецкай. Часамі мелі месца сцысій з ёю – спрабоўвала прыводзіць мужчын.

З Янкам сябраваў Віцька і мы ўтраіх хадзілі ў нядзелі на стадыён, той стары, што ўканцы Жалезнай (другога ў Беластоку не было). Шкадуючы – або не маючы – грошай на білеты, пралазілі праз тайную дзірку ў высокім драцінам плоце. Ні разу не папаліся. Папраўдзе спорт мяне не надта цікавіў, Янка можа больш, але тон задаваў менавіта Віцька-Вітэк, аматар спрынту і... гожых дзявочых лытак. У яго завялялася нарачоная і пра гэты сакрэт неяк уведала сястра Таня, і данесла матцы аб tym, што дзяўчына – каталічка. Карпучыха погразна бурчэла на такую навіну, ставячы ўмову, што ў жаніцьбу мусіць тая перайсці ў праваслаўе. Віцька не браў таго завельмі ў галаву. Наколькі яшчэ памятаю – прыгажуня не прападала за ім і, пасля матуры, пайшла замуж за кагосьці.

З Янкам добра было рабіць хатня задачы. Ён, флегматык, лёгка пачуваўся ў матэматычных праблемах і зусім наадварот, чым я, у гуманітарных прадметах. Так што абодва мы файна дапаўнялі адзін аднаго. Гармонія між намі панавала настолькі ідэальная, што аж мала што запамяталася з тae пары.

У калядныя фэры ў Крынках напаткала непрадчуваная бяда: эпілепсія Джэксана. Бацькі перайшлі жыць ужо ў новую хату, што стаіць і цяпер, і па ваду трэба было хадзіць даволі далёка, цераз пажарышы да жыдоўскай помпы каля мураванкі Пуля. Беручыся аднойчы напампаваць, я моцна здзівіўся, што не магу падняць правую руку, зрабілася як быццам не мая яна, абліслая. Неўзабаве ахапілі канвульсіі і прыступ бяспамяці. Прывязлі дахаты мяне людзі; я апрытомнеў пад вечар у пасцелі, балючы і знямоглы. Была нядзеля, збіраўся быў у царкву на абедню; у хоры спявала чарнабрывая Валошынка з элітнага крынкаўскага роду, што дадаткова падбівала мае амбіцыі пачынаючага кавалера... Ужо тады я не сумняваўся ў tym, што нечага важнага даб'юся ў жыцці. Аднак, растучы заікаю, не меў шанцаў паведаміць якраз ёй пра гэта.

Маці, змучаная мноствам маіх папярэдніх хваробаў, заядла верыла ў цуды і ў знахараў. Вышукала мне чарадзея, аброслага

брудам мужычка з-пад Верхлесу, які супакаяльна паўплываў, даўшы з'есці камяк з павуціннем, нашаптаўшыся і выправіўшы хваробу „на сухі лес”. Усё ж яна вярнулася да мяне роўна праз месяц, пасля абеду ў прыход са школы, у кухні Рыбнікаў, наклікаўшы паніку на дом! Незабабонная мазурыца рацыянальна накіравала мяне да лекара, які пацыентаў са Смольнай прымай у кабінэце на Міцкевіча, у старажытнай будыніне магнатаў Браніцкіх, той самай, у якой два стагоддзі назад выступаў варшаўскі тэатр Багуслаўскага. Рутынны медык апазнаў... рэўматызм і прадпісаў награванні специяльнай лямпай. Калі ж таемная хвароба зноў завітала, гэтак жа праз месяц у мазгі, нехта нараіў фельчара Скварчынскага на Зялёной (Выгода). Паратаваў, імгненна ўстанавіўшы прычыну. Сказаў: хлопча, ты з гэтага вырасцеш, арганізм жа развіваецца, зажыве недамаганне, прыходзь на электрызацыю, дбай пра бясхмарны настрой і пі, вось, гэту ўзмацняльную мікстуру, а ў выпадку чарговага прыступу – спявай, спявай, весяліся, хоць слёзы будуць цячы... Вось так. І я співаў, наогул „Каюшу”. І да канца навучальнага года, лічы, выздаравеў. Прафілактычна заходзіў пад „Тон”, дзе стаяў з электрычным сіламерам фацэт з сінім носам. Не мог ён уціміць, чаму я ў яго такі пастаянны кліент, адзін, без калегаў, без патрэбы пахваліцца мацатою.

Упалоханы эпілепсіяй, выпрацаваў у самім сабе некалькі, прыдатных пасля стандартных рэагаванняў. „Не біць у хамут”, як казалі ў Крынках, г.зн. не кідацца ў залішнюю амбіцию. „Не крушняваць пад сябе”, г.зн. не шалець ад пярэпалаху. „Жыць, як жыццё набяжыць”, г.зн.: памяркоўнасць у спадзяваннях. „І без цябе быў свет”, г.зн. не мондрыцца.

Прамоцю ў другі клас тэхнікума атрымаў досьціць гладка. Абсыпаліся, бы асеннія лісці, гультаі ды цванікі, пераважна беластачане. Мужыцкія дзецы зубрылі матэрыял, не бачачы альтэрнатывы задуманай лёгкахлебнасці. Не хапала падручнікаў і наш матэматык вышніпaryў нейкі беларускі з саракавога году. І вучні на ўроках давалі яму адказы таксама па-беларуску, што не ўяўляла перашкоды і шэптоўскім мазурам, прайшоўшым прадмет беларускай мовы ў савецкіх школах у гадах 1939-41. Настаўнік злаваўся і кричаў:

Ja ci dam „budzie”! Ja ci zaraz pokażę „rauaniajessa”!

У вялікія праваслаўныя святы я звалінёўся дамоў. Ніхто больш, хоць „кацапаў” налічвалася каля дзесяцёх. Дырэктар Рытэль ні

разу не адмовіў, яшчэ і наказваў: A twoi prawosławni koledzy to so – już niewierzący? Быў ён салідным перадваенным інтэлігентам, якому і не падумалася, каб кагосьці прынізіць, абсмяяць. А тыя мае калегі, злітуйся Божа над імі, „крушнявалі пад сябе” і, закончыўши тэхнікум, пашукалі шчасця чым далей адсюль. Інваліды духа.

Дзейнічаў чырвонагальштукавы Związek Młodzieży Polskiej. З ім не было жартаў і амаль усе пазапісаліся ў яго. Першымі рынуліся туды, а як жа, Ruscy: Валік Антанюк, Генік Лісоўскі (з Талькоўшчыны) і Лідка Пятроўская з прыцаркоўнага асяроддзя. Потым толькі рушыліся за імі несумненныя палякі – Багуся Шэндар з дробнай буржуазіі і Рысё Скаўронскі з тандэтнай хаткі чыгуначніка ля Фабрычнага вакзала, званага іншы раз Палескім. Яны верхаводзілі. Стварылі і гурток Таварыства польска-савецкай дружбы, паставіўши на шэфа ягонага – мяне. Аргументавалі: Służaj, Sokrat, jesteś Białorusinem, więc bardziej kochasz Związek Radziecki, bo my, Polacy, jeszcze nie dojrzeliśmy do tej miłości... Pomóż nam, do jasnej cholery!

Утворана ўсенькія арганізацыі, да якіх належалі гэтак жа цэлым класам. На двары ўстаяўся пік сталінізму і цэнтр перадаваў, каб выкryваць ворагаў сацыялістычнага будаўніцтва. Дзе ж іх было знайсці сярод кавалерчукоў, але „нашы хлопцы” пастараўліся. На інайгурацыйным сходзе Таварыства – пасля ўрокаў – я трymаў слова і, вядома, камічна заікаўся, чаго не стрываў смяшлівы Мішталь. Вось і паслужыў ён пачаткам чорнага спіску. Наступным аказаўся, калі не памыляюся цяпер, моцна перарослы Чайкоўскі, які ў войску дабіўся чыну капрала. На сходцы LPŻ, Лігі Сяброў Салдата, парамілітарнага ўтварэння, меўся ў яго клопат з той жа фанабэрлівай Багусяй і ён нараіў ёй забяспечыцца ў Лізе тых сяброў... прэзерватывамі. Праўда, слabenькімі паказаліся падставы дзеля намінацыі яго ў неабходныя ворагі, але лепшых пакуль не бачылася. Ажно нечакана падлез пад палітычную інструкцыю Адульчык, маладзёвы шукальнік праўды, які „даў шайбу” запытаннем, што будзе пасля камунізму як усёусветнай мэты чалавечтва... У рамках якойсьці чарговай дыскусіі нагадваючай літургію. Адульчыка, праўда, не выгналі з тэхнікума, нікога больш „не заразіў” сваёй дапытлівасцяй і таму паслаўлялі аднаго яго ў дакладах ды справаздачах, у якасці прыкладу ідэйнай бесхрыбетнасці.

Валік ушчуваў па-за пратаколам: Zastanówcie się, kolego Adulczyk, po czyjej stronie jesteście: z ludem czy przeciw ludowi? Хлопчык чырванеў ды пацеў, як мыш. Клас усгрывожана маўчаў, а Лідка сакатліва ўспамагала Валіку, Генік жа па-сялянску памяркоўна азываўся: Zejdźcie już z Adulczyka, wystarczy.

Чытаецца сёння пра тое, бы кабарэтны тэкст. Аднак жа на інфантыльныя гульні гэта тады не выглядала: у наступіўшыя польскія адлігі ды перавароты ўсе яны паўміралі, зазвычай ад інфаркту. Чую, што яшчэ карпее недзе ў Польшчы, зашыўшыся, адна Лідка, як кожная баба, даўгавечнейшая за мужчыну. Jakoś nigdzie nie załapała się?

*

* * *

У асяроддзі штубакоў у Беластоку на зломе саракавых і пяцідзесятых гадоў наглядаўся асаблівы ментальны клімат, які потым знік і яго ўжо няма цяпер. Візуальна праяўляўся ў шпанаванні шапкамі-дэклямі. Кожная прафесіянальная школа мела іншую камбінацыю колераў на іх. Не памятаю, як презентаваўся Электрычны тэхнікум, – нечым блакітным? – але надта высокую павагу выклікалі белыя рагатыўкі Медычнай акадэміі. Шапкі ўсякія шылі краўцы з Сеннага рынку і каштавалі дарагавата (блішчасты чорны казырок, рознаколерны абадок, верх з нейкага плюшавага матэрыялу).

Сярод прафесійных школаў папулярна шанавалі дзве: гандлёвую з Варшаўскай і педагогічную з Міцкевіча. Калі тыя дэкліўлялі сабою працяг перадваеннай моды, дык асаблівы гэты пашанунак да гандлю і настаўніцтва быў вынікам таксама мінульых часоў, у якія лёгка жылося mestachkovym крамнікам ды „вучыцелям”. Самы ўдалы механік ці электраманцёр у Крынках не зарабляў столькі, колькі „пані з падставоўкі”. Мой бацька, маючы добрую марку шаўца, задавальняўся двумя злотымі заробку ў дзень, што складала прыблізна ўсяго трэцюю частку грошай „беларучкі з ксёнжкамі ў сумцы”. Быць інтэлігентным значылася не беда-ваць. І лепшы быў mały handelek, niż duży szpadelek.

Страшэнна ціснула на псіхіку мужыцкая зацюканасць! Пана дзяваўшы дэклі, бы якіясьці кароны, нельга ўжо было з кім-коле-чы загаварыць па-свойму. Таму так памятаюцца wyjatki ў гэтай усенароднай псіхічнай хваробе: Юрак Анісімовіч з канца Гродзен-скай, Галія Анісімовіч з Каўказскай, Марыся Кукіш з Новай... Ха-рактэрна, што яны з заможных фаміліяў. Найзаядла ганьбавалі родным бясхлебавічы, што на разум яснае – чым жа маглі яны ганарыцца? Цяжка кіраваць да іх жаль, бо проста ратаваліся ад бацькоўскай нэнды. А, зрэшты, знакамітая гэта ілюстрацыя наву-ковай праўдзе аб тым, што нацыю стварае буржуазія, людзі, у якіх адсутнічае праблема хлеба. Нацыянальная свядомасць, як вядома, ёсьць прадукт культуры; сама голая культура нікога не накарміла. Гэта польская культура сцісла звязаная з кар'ераю, не беларуская (у саветаў усяму варунак – руская!).

Лекцыі ў тэхнікуме, іх атракцыйнасць залежала ад індывіду-альнасці выкладчыка. Моцна пашчасціла нам з навучаючым нас электратэхнікі, маладым Эдвардам Фалькоўскім. Гэта быў чыстай вады педагогічны талент! Можна было не вывучыць іншы ўрок, але не ягоны, на прамілы Бог! – Праз чатыры гады пасля, ідучы ў жыццё ўжо з дыпломамі тэхніка-электрыка мы плакалі на раз-вітанне, і ён разам з намі. Чагос্বіці такога больш не здарылася мне ані не бачыў я дзе-колечы, хоць чакала мяне яшчэ шмат навукі ды мнагалікі на тоўп *ciał pedagogicznych*. Гляджу на старыя фатаграфіі: Божа, як усе тады былі худыя і ў марным адзенні! Сёння беспрацоўныя лепш выглядаюць. Апускаючыся ва ўспаміны не магу трапіць, аднак, на нейкі камень незадаволенасці; адна радасць – выбранай школай, якая прадвяшчала паслейшы дабра-быт, хоць новакупленым шалікам. Радасць і радасць у маладосць з гатовым планам бяссмерцця. Бывала, нехта забіўся на матацы-ке ў калдобінах вясковай Выгуды або ўтапіўся ў Супраслі пад Васільковам, але ўспрымалася тое, бы жарт: от, нібы наклаў гала-вою ды, нябось, прыйдзе на танцы ў Гандлёвай, далезе туды без-білетна, па вадасцёкавых рынах раннім вечарам з суботы на ня-дзелю... Гэта, дарэчы, не танцы, а балі – хлопцы пад гальштукамі і з набрыльянцінаванымі чубамі, дзяўчатаў ў беласнежных блузках і з бантамі на прычосках. Абавязвала дастойнасць, парфумы. Рогат лічыўся вульгарнасцю. Вылучаліся сваёй неразлучнасцю сімпатыч-ныя пары з дыскрэцыёзнай канверсацыяй, стрыманымі ўсмешкамі

і гарачымі вугалькамі позіркаў. Яны трималіся воддаль, у рамансавых паўценях каланады высознае залі. Чуліся французскія тэрміны любоўных залётаў: „рандэву”, „вуала”, „гран-данс”, „пардон”.

Няцяжка здагадацца, што мы, хамы, стаялі там разявамі; не хапала пару грашакоў хатці б на банальную фрызарскую ваду. І не кожны яшчэ ведаў, што зубы трэба чысціць, шыю мыць штодзень; пазногі абрэзываць, „мёд” з вушэй вымаць.

Вельмі падабалася нам, прышлым сюды, маладакамуністычная барацьба з мяшчанствам і нават эпілепсійны амерыканскі рок-н-рол (на жаль, імперыялістычны). Як рэвалюцыйная мы моладзь, якой аказаўся недаступнымі паненкі з патомных беластоцкіх дамоў, заўзяліся ладзіць у тэхнікуме пралетарскія „забавы”; члены ZMP прыходзілі ў па-фашыстоўску арганізацыйных уніформах (чырвоны гальштук, вайсковая кашуля, значок з візэрункам Сталіна). Перш, чым дазволіць аркестру ўрэзаць інаўгuraцыйны вальс „На сопках Маньчжурыі”, адзін з нашых, па-езуіцку бледных, прарадыроў выступаў з калягадзінным натхнёным дакладам пра актуальныя палітычныя падзеі, прыкладна, наконт капіталістычнай агрэсіі ў Карэі. Imperializm do piachu! Польска-савецкую дружбу раз-другі рэфераў я, як кожны заіка пазбягаючы словаў, што пачыналіся літарамі „к”, „д”, „п”. Слухалі таго „варожыя элементы” ў мёртвай цішыні і ў заканчэнне з палёгкай апладысменцілі. Niech żyje Kraj Rad! Рысё Скаўронскі хваліў мяне, а Лідка звяртала ўвагу, што чамусыці мала чула яна так дарагіх ёй паняццяў як „ккамунізм”, „ддывктатура”, „піпратарыят”.

Пранырлівейшыя з вяскойні падседжвалі ў вяртлявых беластачанаў прэзерватывы, доўга не кемячы, дзеля чаго ім гэтые вялізныя сыскі. Адбываўлася сутыкненне процістаўных светаў – задавлены прыходзіў да незадаволенага, вёска валам валіла ў горад, у якім пішчэла дэградаванае мешчухоўства. Паміж гэтымі стыхіямі маглі б ствараць раўнавагу жыды, але іх зніштажэнне давяло да сітуацыі дэмографічнай пустаты, якая, быццам гіганцкая помпса, пачала высмоктваць сельскае насельніцтва, без выкарыстання якога была б немагчымая т.зв. сацыялістычная індустрыйлізацыя. Работы ўсюды поўна, каб толькі мець дзе прытуліцца на начлег. І ў такім настроі мы вучыліся ў Электрычным тэхнікуме, ведаючы, што нас недзе чакаюць з пасадамі, вочы выгледжваюць...

*

* * *

Нядзелямі цягнула да Карпукоў на Замэнгофа. Былі з Крынак, жылі да гэтага на Пагулянцы, у жыдоўскай старой развалюсе. Бедна, пакуль не вярнуўся з Англіі сам Карпук, Сенька; быў у Андэрса. Разам з адным пагулянцам, Курцэвічам, тым самым, што паставіў у нашай новай, на саксонскі манер хаце зграбныя печкі, крыху ў шатландскім стылі (і сёння маім гасцям яны як мэбля для агляду). Сенька дастаўся на шафёрскую работу ў пэкавесе і перабраўся з сям'ёю ў Беласток; на тым месцы цяпер навабагаты будынак.

Кватэра іх уяўляла як бы філію Крынак. У беластоцкай цеснаце кватараўваў з імі Кастусь Клімук, крынкаўскі зэгармайстар з Гміннай, якому на бацькаўшчыне не было заробку (жыды пра-палі, а мужыкі гадзіннікаў не ведалі). Да старэйшай Карпучанкі, Іркі, хадзіў самавіты рэпатрыянт (імя, здаецца, Олік); ён займаў нейкую кіраўнічую пасаду, ці не ў шклянай гуце ў наваколлі Слонімскай. На выгляд мог быць ёй бацькам, але дзяўчына зязла шчаслівасцю, такім надзеіным кавалерам (пайшла замуж за яго, лысага, як толькі атрымала матуру).

Святым днём збріліся ўсе. І я да іх. Беларускі настрой задаваў Клімук, а як грашавіты зэгармайстар ставіў на стол бутэльку; трапятлівая гаспадыня смажыла яечню, асабліва мне, бо чаркі такому падшыванцу не давалі. Ён дэкламаваў Якуба Коласа „Новую зямлю” і вершаваныя сатыры з даваенай „Маланкі”. Затым браў голас гаспадар; апавідаў пра італьянскі фронт і афіцэрніо, што хавалася за спінамі салдатаў. Хваліў арганізацыю немцамі абароны, ганіў безгалоўе ў польскіх батальёнах. Андэрс не быў мондрым генералам, па-бабску любіў дэфіляды... Флегматычны Олік маў чаў, як быццам саромеючыся свайго паляшуцкага акцэнту. Мы, дзеці – я, Віцька, Ірка, Таня, – слухалі, развесіўшы вушы. Карпучыха сакатліва прыгаворвала: – Вайна і вайна людзям на галаву... Палякі ходзяць з карабінамі па лясох, і чаго яны шукаюць?! Сенька: – Ходзяць, бо Англіі паверылі, а я ангельцаў знаю: яны на ражон не палезуць, каго дурнейшага падбухтораць.

А камунізм ацэньваў ён адным словам: – Дурата!

Паводле яго, вайна ў свеце выглядала наступным чынам: – Немцу, як немцу, заўша ўсяго мала, а ангельцы з амеэрыйканцамі – гэта купцы, пад кулі не пойдуць; галодных саветаў дзеля таго пашукалі, адзелі іх, абулі і накармілі, ды шыбуй Ванька на Фрыца. Пад Монтэ-Касіна палякамі дзіру ў фронце нямецкім прабілі, і беларусамі, нямала іх палегла. А Сталіну паціснулі руку Чэрчышль з Рузвэльтам, і бывай Белая Польшча, хадзі сабе і начуй пад елкамі, калі думаць не ўмееш...

Торг у Беластоку адбываўся ў чацвяргі, як і ў Крынках. На Сенным рынке, якога ўжо няма. Фурманка ля фурманкі, коні з торбамі аброку на галаве. Злосныя мужыкі і вісклівыя панюсі. Франтаватыя жулікі (пад гальштукам). Куры, яйкі, малако, смятана, масла, сыры, гародніна, гарох, фасоля, рубанае мяса або і рыба... Кіслы пах сікаў, саломы, конскага поту, а ў зіму кажухоў да пят. Выбухі палкіх ябукоў. Радавітыя беластачане не круцілі насамі на ўсеагульнае тут беларускамсёе; найбольш польскага шыку надавалі ўчарашнія хамы. Я гадзінамі швэндаўся па Сенным у чацвяргі, ажываючы душою. Мае праваслаўныя сябрукі перасце-рагалі: Nie chodź tam, bo ktoś pomyśli, żeś z wiochy!

Каторагасці году – 1953? – мелі электраманцёрскую практику летам, пару тыдняў. Я папрасіў выхаваўцу, каб не высылаў мяне ў мазуры. – Dobrze rozumiem ciebie, Sokratku: pojedziesz do Hajnówki, na montaż rozdzielni linii wysokiego napięcia.

Парыла пераджніўная цяплынъ і я з брыгадай начаваў у стадоле, у прыгайнаўскім Горным. Рабіў з намі якісьці ідыёт з Нараўкі, ці з Ляўкова; тлуміў усім галаву проціцаркоўнымі анекдотамі і бралі яго наваніты ад пачутага беларускага слова. Урэшце не стрываў таго брыгадзір: – Słuchaj, jak się nie zamkniesz, to cię wont wypierdoli! Памагло, як салідны наморднік баязліўцу. Потым выявілася, што быў балван з „кацапаў”. На сённяшні мой разум, то ён так тайцяся тады, хочучы вельмі спадабацца калегам па работе.

З Горнага запамяталася інтэлігентная жанчына з дагледжаным тварам і пышнымі валасамі з радком, і ў непраўдападобна колерным беларускім нацыянальным строі; прыходзіла да студні з вядром па ваду. Часам нешта співалася. На мужчынскія жарты электраманцёраў адказвала на цудна-чыстай беларускай мове, што зрабіла на мне ашаламляльнае ўражанне, і я нецярпіва чакаў, калі пачне грубіяніць ёй той левы энтузіяст пальшчызы, каб

накінуща на яго з кулакамі. Але ён быў ужо пасля тае рэплікі брыгадзіра, і калываўся, бы выпакладаны кныр. Так абмінуў мяне шанц зварнуць яе ўвагу на сябе; на нешта іншае я, як заіка, не спадзяваўся. Кавалеруючы, інстынктыўна схіляўся да спелых кабет, ведаючы, што яны не будуць смяяцца з майго маламоўнага калецтва. У іх усё ж сякі-такі розум.

У Гайнаўцы пащукаў сонечным вечарам беларускі ліцэй, пра існаванне якога даведаўся з вялізных партрэтных стэндаў на беластоцкім Рынку Касцюшкі, у тадышнія выбары ў Сейм. На адным з палотнішчаў красаваўся менавіта візэрунак *towarzysza Saro-kі* як кандыдата ў паслы і дырэктара таго ж ліцэя. Нахмураны тып, рыхтык бальшавік. Можа таму не зайшоў я ў школу, пастаяўши на тратуары, любуючыся шыльдаю. Затое – у вяртанне чыгункаю з Гайнаўкі – у Бельску адчайна пераступіў я парог такога ж ліцэя, дзе ўгледзеў мяне мілы чалавек з расейскім акцэнтам. Ён распавядаваў, а я ўсёй млеў ад шчасця. Першы ў маім маладым жыцці *pan profesor*, які гаварыў са мною не па-польску (і не па-расейску, бы савет ці бацюшкі). Словам, нірвана хлопчыка, прыйшоўшага на свет у каланіяльных умовах.

Усё гэта чамусьці вяжацца ў маіх пачуццях з tymі даўнімі Калядамі. Два запахі: яліны і пернікаў з ваніліяй, напечаных маткаю. Яшчэ і водар чысціні. Ніхто не чуў пра пыласосы-адпывильвачы. І пра тэлевізары, якія цяпер так руйнуюць атмасферу дома. Радыёпрыёмнік у піліпаўскі пост бацька штораз выключачаў, калі перадавалі музыку, спевы. Нельга было, божая жалоба!

*

* * *

Да паловы пяцідзесятых стаяў густы клімат потайнасці. На чорную легенду АК насунуўся яшчэ і ценъ сталінізму, улады прасцякоў, жулікаў. Жа ж не аціхла расстрэльнае рэха нямецкай акупациі, а і бабскія прычыты тых, каго поначы вывозілі саветы на „белая мядзведзі”. Санацыя, хоць і недалёкая, падалася тады антычнасцю. Нестарых бацькоў пагорбіў лёс, пра які мы, падрастаючая

молодзь, не мелі і прыблізнага ўяўлення. У дзяцей гэта, зрэшты, нармальна. Таксама і ў тую эпоху фашизмаў. Карычневых, чырвоных. У тых і ў тых імем людю.

Мы тым часам маршыравалі пад паходную музыку маладых будаўнікоў сацыялізму. Маючы ў галовах пакуль незабытую пастушыныя гульні, выганскія чэмпіянаты „ў лапту”. Даваенны Беласток, па кватэрах якога распыліліся вучнямі, пазіраў на нас неяк кпліва, нічога не кажучы ўголос. Мус быў утойвацца, не выдаваць сябе, хто ты і адкуль. Камфортнасьць мае сітуацыі палягала ў тым, што беластоцкай гаспадыні я мог распавесці пра бацькоў як пра заможных рамеснікаў. Як першынец краўчых і шаўца з даходамі. Гэта не прымушала хавацца і з патомнай праваслаўнасцю, і з ruska mowa. Наконт новай кватэры дамаўлялася мая маці асабіста. Ёй ні разу язык не павярнуўся азвещацца пры чужых да мяне па-польску; побач тырчэла, развесцішы вуши ды разявіўшыся, тая ж гаспадыня. Ja wszystko rozumiem – тлумачыла мацерцы, шыкоўнай па апошній модзе і толькі я прыкмячаў мужыцкі загар на ёе шыі ды парэпаныя далоні ў празрыстых, захаваных ад шлюбу белых рукавічках. Маці ведала цану сабе, бо ведала яна Беласток, у якім стала некалі паненкаю, служанкаю на Беласточку. Гэты горад ненавідзіла! І пэўна перажывала, што і я ў ім; сына, Божа, выслала сюды (!).

У навапубдаванай гмашыне на рагу Сянкевіча і Ліповай, адчынлі на партэры кнігарню з савецкім выданнемі. З вітрынаю заваленаю кніжкамі „з буквамі”. Аднаго разу, я і Жоржык, запыніліся паглядзець навіну і ён мала не скасіў мяне, сігнаваўшы ў бок.
– Przecież tu Rynek Kościuszki i jeszcze ktoś zobaczy, że interesujemy się książkami nie po polsku!... Wstyd!

Няўжо адзін я з навучэнскай крынкаўскай грамады заўпарціўся не зрабіцца палякам?! Калі адзін--адзінюткі, дык, ясная справа, несумненны ідыёт! Але быць такім ідыётом у рамантычныя пятнаццаць-шаснаццаць год зусім не тое, што ў дастойныя шэсцьдзесят пяць. Ты ўваходзіш у даросласць, круцішся прыдбаць нарачоную ды снёных кандыдатаў ў жонкі бяруць агідныя наваніты ад твайго няпольскамоўя. Разам з тым зялёная амбіцыя не дазваляе ламацца. Засранская – і ў тых і ў тых, якая з гадамі адпомсціць усім, з надбаўкаю. За мяжою, у Гродне, ідэнтычна русіфікаваліся,

адхрышчваліся быць беларусамі. Белыя негры Еўропы, парабкі новым панам.

Сенсацыя даганяла сенсацыю. Статца небеларусам было б мне сорамна перад бацькамі, вось у чым галоўнае. І абсолютна немагчымае пасля шоку ад кніжыцы Дабрыніна пра... Георгія (*sic!*) Скарыну (набытак з тae кнігарні). Вось што такое Беларусь! А я, прасцяк, думаў, што беларусам быць – досыць хадзіць у царкву ды паважаць дом.

У мяне знайшліся аднадумцы ў Крынках, сваяк з Піражкоўскай і двух сябрукоў з Гарадзенскай (хто сын афіцэра Белай Арміі, а хто кулацкі, без закамплексаванасці хлебам). Я вырашыў падзяліцца з імі шчасцем і ў вакацыйны пярэдых – пасля смерці Сталіна – прачытаў ім энтузіастычны даклад пра Скарыну, пра велічны не адным палікам Залаты Век. Ад каласальнага ўражання яны пабялелі! З хвіліны на хвіліну становіліся нацыяй. Замест дыскусіі, натхнёна загаманілі пра тое, што трэба, вось, нешта рабіць, арганізоўвацца. Беды ў беларусаў якраз у неарганізаванасці. Ад самотнасці аднаго перад адным. Гэтак пачаўся Саюз Беларускіх Патрыётаў, на ўдушлівым у жніўную спякоту гарышчы хаты Грышки Гарбуза, куды забіліся мы ад неадольнага жадання паканспіраваць (*róg Wąskiej i Wema*). Хацелася тайніцы і кахання дзяўчат, але равесніцы, як усякае „бабскае насенне”, спелі раней і заглядаліся на старэйшых, амаль ігнаруючы нас. Дзейнічае страх, каб дзяўчо не „абарабаніў” дзіцём бязвусы няўмека без канкрэтнай перспективы. *Obszczyjwięcie!*

У тадышні мілітарызм, калі ўсё было фронтам, нават барацьба з непісьменнасцю ці камунальнай будаўніцтва, філамацкі па сваёй сутнасці Саюз Беларускіх Патрыётаў аформіўся накшталт вайсковага штаба. З сігнальнымі фразамі ў небяспечнасць, з лічбавым шыфрам (напр. сямёрка – гэта „а”). Калі б, не дапусці Божа, пацікавіліся намі сакрэтныя службы, дык сапраўднаму дэшифранту было б работы на якую гадзіну часу, не больш, азнаёміўшыся папярэдне з беларускім слоўнікам... А я ўдадатак намаляваў хлопцам членскія білеты з БССРаўскай „капустаю” (pra нацыянальную сімволіку мы і чуць не чулі). Установілі ліміт вярбоўкі – па двух кожнаму на працягу школьнага года. З увагі на маю начитанасць – за наступны даклад адказваў дадаткова я, як абраны шэфам Саюзу. Тэма: Кастусь Каліноўскі. Мелася рэалізавацца роў-

на праз год, у пушчанскім урочышчы Перацёсы, у восьмі кіламетрах адсюль, ля магілы паўстанцаў. Давялося патлумачыць, што яны не „мяцежнікі”, а змагары за Вольную Беларусь... Вешалі іх і ў Крынках, на Шыбеніцы.

Новага члена прыдбаў потым менавіта я, у асобе аднакласніка ў тэхнікуме, Сашкі Кахановіча з Белявіч, што каля Гарадка. Вучыўся ён, праўда, тупавата, але беларус з яго быў стопрацэнтны. Як і выпадала чалавеку ад Гарадка. Само мястэчка я трохі знаю, каторагасыці году асталяваўшыся там у цёткі Жэні, матчынай сяstry, што жыла – там – замужам за Скарынкевічам, хвалённым краўцом і пры гэтым манцёрам свежаўтворанага радыёвузла. Валліаўскім цягніком даяздуць на ўрокі, даволі далёка спяшаючыся да станцыі Цэнтральны Беласток – на Заменгофа. Дзядзьку Скарынкевіча паважалі тутэйшыя, бо ён слухаў Москву і пераключаў яе на „точки” па хатах (асабліва, калі спявалі „частушкі”). Скончылася тое, аднак, бурлівай афёраю: мясцовы паляк напісаў скаргу беластоцкім начальнікам і тыя *wstawili mózgi* Скарынкевічу: Гарадок усё ж у Польшчы, значыць: слухаць Варшаву!

Чарговы ўздрыг сенсацыйнасці ўпаткаў ад з'яўлення ў той кнігарні Клуба Міжнароднай Кніжкі і Друку колерных часопісаў „Беларусь”, „Маладосць”, „Вожык”, „Работніца і Сялянка”. Так! Як наладзіць падпіску на іх у Крынках? Ветлівая пані прадаўшчыца не ведала, але завяла мяне да кіраўніка, сівавалосага Васіля Літвінчыка, якога я беспрытомна выслушаў, перш не цямячы толкам, чаму напахнёны беластоцкі пан і „шышка” – *szanowny towarzysz!* – гаворыць па-беларуску... Беларускі свет нарэшце азваўся без халопскай аглядкі ды хамуцкай запацеласці.

Літвінчык запэўніў – і мая падпісная агітацыя дала някепскія вынікі. Паўвеку вось памятаю стройную Зіну Ганацкую, медычку з крынскай бальніцы. Яна з прамяністасцю ў вачах заказала ўсё, і „Беларусь”, і „Маладосць”... Іншыя падпіsnікі скрамней.

Значна пазней уведаў, што ў Крынках – і ў бліzkай Саколцы – узнік быў тады *Narodowy Związek Patriotów Polskich*. Нічога страшнага, калі б да тых ліцэістаў-католікаў (Каралькевіча і сябрыны) не зацясаліся старакавалеруючыя фрустраты: забілі, дурні, міліцыянта. У момант пералавілі следчыя наўніякоў; засудзілі па бязлітасных мерках таго часу (самога забойцу, здаецца, павесілі).

Хлапчукі „зарабілі” цяжкія выракі, нягледзячы на іх няпоўналет-
насць. Беластоцкі радыёкаментатар погразна пуэнтаваў: Związek
Patriotów Polskich – tak, Narodowy – nie!

Саюз Беларускіх Патрыётаў стуліў вуши.

*

* * *

Саюз Беларускіх Патрыётаў, хоць і не разгарнуўся, назаўсёды
вызначаў аднак нацыянальную нам свядомасць. Сябры распыхлі-
ся па школах Польшчы – ад Альштына да Шчэціна і Вроцлава.
Вялі перапіску, часцей шыфруючы тым жа лічбавым кодам не
столькі свае палітычныя думкі, колькі менавіта характеристыкі
кандыдатаў у нарачоныя... Пісем пісалі шмат, насталыгічных. Сус-
тракаліся ў Крынках пры нагодзе святочных і летніх канікулаў –
у нашым новым прасторным доме, што не было так складана, бо
маці любіла кагаліць ды ўчастоўваць, выслухоўваць пахвалы яе
кулінарных здольнасцей. У бацькі як шаўца не зводзілася прыха-
ваная самагонка, якую паставлялі сялянскія кліенты. З вёсак над
Нетупаю ды Свіслаччу прывозілі пад Каляду свежай рыбы, мян-
тузоў з камяністага вадаспаду каля вадзянога млына Карпінскага.
Перадсвяточнае замяшанне нарастала на які месяц раней. Бацька
– тады ўжо нелегальна – грукаў у майстэрні, адкуль вечарамі
далятаў мужчынскі рогат (яшчэ прыходзілі на майсы падобныя
яму нелегалы). Патаемны выраб скураў у Крынках, наогул хрома-
вых, набываў нябачнага размаху, дзякуючы ціхай спагадзе функ-
цыянераў улады, партыйных і паліцыйскіх з павятовай Саколкі ды
з ваяводскага Беластока. Ім трэба было камісарскіх куртак і доўгіх
плашчоў на непагадзь, у дождж і ў завіруху. Патаемнікі, ясная
справа, не бралі ад іх грошай, а насупоненыя ўчарнелья начальнікі
не паяўляліся асабіста, здзелкі адбываліся цераз жонак або
свяякоў. „Скуратнікам” такі інтэрэс быў моцна на руку, быццам
цяперашні памяркоўны haracz для мафіі. У сталінізм апаратнікі
жылі скромна. Гэта потым яны разявіліся, бы паршукі ў карыце,
пасмакаваўшы дарэмшчыны.

Чорны рынак пускаў карані на дзесяцігоддзі. Крынкі як гарбарны некалі патэнтат набылі вядомасць і за Віслаю. Перадваенныя работнікі ў жыдоўскіх гарбарнях заняліся – кожны як умей – скуратніцтвам. Страшны Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (абрэвітура: UB) перастаў у чарнамазых выклікаць пярэпалах; убоўцы праводзілі рэвізіі, чаму не, але як бы дзеля прыліку, і неяк заўсёды ў пецкаляў, гзн. у тых, хто блага вырабляў (добрых фахманаў не чапалі). Сфармавалася хэўра старэйшых хлопцаў, якія выконвалі, так сказаць, кур'ерскую службу, адвозячы гатовыя заказы, бывала, і недзе на Шлёнск. У дарогу апраналіся канспіратыўна па-лахманнаму, але чамусьці абавязкова ў хромавых шапках з зашмальцаваным казырком і нацягнутых аж да брываў (можа таму, каб не падалі ім з галавы ў падарожную дрымоту?). Раз-другі здарыліся забойствы.

Беларуска-патрыятычныя гутаркі ў застолле, як успамінаю, былі ўсцяж... савецкімі. Польша мелася стацца семнаццатай рэспублікай; крамлёўскія маруднікі лішне адцягвалі фіналізацыю таго. Што ж, усё роўна нікуды яна не падзенеца, у варшаўскіх вярхах поўна саветаў, польскай арміяй камандуе маршал СССР Канстанцін Ракасоўскі. Заядлае русофільства бралася з апазіцыі да не менш бязвыходнай русофобіі ў католікаў, як два канцы сукнастай палкі. Мы ні трохі не разумелі вялікай палітыкі, логіка якое адназначна ў некарысць беларусам, уяўляючымі сабою маргінальны патэнцыял. Расія наогул лёгка прадае сваіх энтузіястаў, маючы на ўзвaze глабальныя мэты, кантынентальныя. Паветы, рэгіёны яе не хвалююць. Ёй давай усю з патрахамі Польшчу.

Ці беларуска-польскае паразуменне на народным, стыхійным, ўзоруні магчымае? Напэўна так, але процідзеялі і процідзеяць гэтаму грамадскія і канфесійныя структуры, а рашуча – палітычныя. Католік-беларус, калі б такі аб'явіўся ў нас, быў бы залічаны ў лік псхічна хворых асобаў. Праваслаўныя аднесліся б да яго як да подлага правакатара, якому хочацца чагосьці небяспечнага. У моц такіх фактараў Беласточчына паступова апускалася ў цывілізацыйную катастрофу; пашыраючы ў ёй пагарду да родных каранёў, пазбаўляючы пачуцця бацькаўшчыны. Польская асіміляцыя, як кожная асіміляцыя, надта павярхойная, ананімнае насельніцтва не перастае кіравацца па-прасцяцку сацыяльнімі інтарэсамі, жыватом, замест галавою. Няма нацыі, няма і Айчыны. Толькі гон,

гон і гон па лепшы хлеб. Не свой жа, чужы. Гэта ж, выбачайце, лайдацтва!

Мае контакты з Васілём Літвінчыкам набылі некаторай кан-фідэнцыйнасці. Я нават заходзіў да яго на кватэру, на паддашку аблупленай камяніцы на Аградовай (блізу Фабрычнай). За като-рымсьці разам ён пазнаёміў мяне з беларусам, які на выгляд не павінен быць беларусам: энергічны чалавек, смелы ў слове, не плаксівы, канкрэтны, ажно катэгарычны. Піліп Кізевіч, дырэктар беластоцкіх вадаправодаў. З выразнымі сувязямі ў структурах ула-ды. Займпанаваў! Хоць і ад яго павейвала, як і ад Літвінчыка, настаўніцтвам (мой вучнёўскі нюх). Абодва яны спрачаліся ў не-чым, чаго я не кеміў; даходзіла да мяне агульнае: ідзе барацьба ў беларускіх справах, у адміністрацыі (наконт школьнага пытан-ня?). Мая прысутнасць дадавала мне гонару. Як матурысту, дзядзь-ка Піліп – сурова зіркаючы ў твар – наказваў: вучыцца, паступіць у вышэйшую школу, і не жаніцца, ахвяраваць усяго сябе справе! Беларускаму руху трэба інтэлігентаў-самотнікаў дзеля ненаіўнай дзейнасці, і каб без завалы бабаю, дзяцьмі. Такі адзін зробіць больш, чымсьцінатоўп дыпламаваных сяруноў, якіх надта праста шанта-жаваць нэндзаю сям'і. Браць вось прыклад з ксяндзоў: вучаныя яны, дысцыплінаваныя. Цэлібат не раўназначны з бязбаб'ем у пас-целі, гарантует аднак бескампраміснасць у жыцці, заўсёдную гатоў-насць у імя нечага галоўнага. Настаўляю Кізевіч, даваенны пад-польнік, чамусьці **не** прадчуваючы духу пасляваенных гадоў. Я і маё пакаленне ў ахвоту слухалі быльых змагароў, як малое байку. А напраўду мы марылі аб іншым, аб tym, каб хутка дабіцца фаху і блёку, заробкаў і пекнай жонкі. Універсітэцкі ці палітэхніч-ны дыплом – гэта доўгая песня; калі тое будзе, а змаганне невя-дома чым кончыцца. Нашто далей вучыцца, калі фабрыкі ўжо чакалі тэхнікаў ды дзяўчатаў на музыках над Свіслаччу і Супраслю ажно сукаталі каленямі, каб узяць каторую замуж у Беласток. Будні нецярпіва начэкавалі прыходу маладых. Тым часам мажны дзеяч з вачыма фанатыка намаўляў аддацца без астатку ідэі. Я любіў чытаць пра рэвалюцыянеру, як і пра амерыканскіх ін-дзейцаў, цікаўна прыкідваючы час-часом, колькі даставацьму, стаў-ши... тэхнікам-электрыкам.

Захапляю інжынер Врубель, выкладчык предмету электрыч-най апаратуры. У перапынкі, пыхкаючы дарагімі папяросамі, ён

казаў з драпежнай грымасаю: – Technik, który zarabia mniej, niż jego żona, to patałach i eunuch! Idźcie do biur projektowych, tam są takie fuchy, że po roku będącie zasuwac wlasnym autem, czesać się w „jaskólkę”, nosić buty na „słoninie”, tańczyć rokenrola, i nie żałować sobie na kobiety... – так казаць было рызыкаю, але ў палітычнай пагодзе цяплела хрушчоўскай адлігаю. Аднак, ці так вельмі ён рызыкаваў тут, сярод бязвусых абітурыентаў, кіруючых у бок цвансці і скідаючых спадцішна чырвоныя гальштукі. Праз год-паўтара настаў Гамулка, і гэтага towarzysza Wiesława раскальханая Варшава падымала „на ўр-рр-аа!”

Раўняючыся пад інжынера Врубеля ў апланоўванні будучыні, яснай і шыкоўнай, мяне чамусыці цягнула разам з tym у Крынкі, у іх прыгуменну містыку даўніны. – Малаціць цэпам авёс, пад трэскат платоў у маразы. Рэзаць сечку жывіне, у густым паху сухое канюшыны. Старэкаваць з бацькам, набіваючым драўлянымі цвікамі падэшвы на пару новых ботаў гаспадару з Верхлесу; у папяросным дыме ды кіслым смуродзе ад згатаванага на фаерцы пліты клею з муکі. Памагчы матцы садзіць бульбу на агародах, у цяплеючых чорных барознах араных плугам „у загон” з попахамі пераспелага гною, з плоймаю варонаў ды вераб’ёў дзюбаючых патрываожаных лемяхам чарвякоў. Наведаць старога Даміянчыка-Яновіча ў яго курнай хаце, які круглы год не скідаў з плячэй кажуха, бараду падстрыгаў авечымі ножніцамі; апавядоў пра службу ў мікалаеўскай арміі на Каўказе, пра разню з чаркесамі. „А я яму доўгім рускім штыхом у жывот як ні парну!..”

У Крынках уцалеў свет хлява, стадолы, поля. Вайна зматла-шила свет фабрыкі, тавару, капіталу. Маё пакаленне драматычна ёўзала паміж жывымі без веры ў перспектыву (калектывізацыя!) і мёртвымі, якія хоць і маўчалі па-магільнаму, але памяць пра іх брыняла рацыяй тэхналогіі, прадуктыўізму (мы ж рабіліся тэхнікамі, не земляробамі!). У выпаленых гарбарнях на Пагулянцы немымі жураўлямі тырчэлі заіржавелыя канструкцыі, у глыбозенных чопах бліскацела ад хімічных раствороў, валяліся інструменты, на якія не палашчыліся навазладзеі. Прыжываўся я ў Беластоку, а ў спіну дыхалі мне Крынкі. Неяк крыўдна пачуваўся на душы ад таго, што няма і не будзе вяртання.

Знаёмства з Кізевічам асвяжала. Ён не паўтараўся манатонна. У яго знаходзіліся кніжкі, прычым нямала, што падалося спачатку

неразважлівым марнатраўствам. На рускай мове, на беларускай. Так, ага, запамяталася здзіўленне тым, што кніга па-беларуску можа быць гэтак жа тоўстаю, як па-руску або па-польску! Псіхалогія задрыпанца, Murzynka Bambo.

Кіевічы мелі ўласны дом, укрытыу дзікім вінаградам хату на Ветраковай (19?), што ў Антанюкоўскім квартале. Блізу чыгункі ў Расею. Брукаваная, стромістая вуліца з тратуарыкам, у цяні садкоў за глухою агароджаю, за якою ў цяплынъ магчыма было падгледзець праз шчыліну загараючых сем'ямі мяшчанаў, застаўленыя прысмакамі столікі пад яблынямі, кавалераў і паненак гуляючых у мяч. Патомныя беластачане. Wiocha глядзела на такое гультаяванне са зласлівую ўсмешкаю: – Паны, блядзь, выпучылі сракі да сонца! Бальшавікоў на іх няма!!!

Дзядзька Піліп гуртаваў рэдкую, бы залатыя пясчынкі, інтэлігенцыю. Хацелася б сказаць: беларускую. Аднак жа бязлітасная праўда ўскладніла вопіс: некалькі жанчын і мужчын з вышэйшымі дыпломамі, што заходзілі да яго, рэпрэзентавалі сабою перш за ёсё праваслаўнасць, настойліва гнулі на царкоўна-рускае слоўе, не смакуючы Кіевічаву беларушчыну. Яны, як і праз пакаленне ў нашым БАСе, шукалі партнёраў для шлюбу, не шанцаў на нацыянальную актыўнасць. Клуб марыяжу. Ну, няхай.

Стары перасцерагаў ад нелегальшчыны. Таму, відаць, я надумай як быццам легалізаваць Саюз Беларускіх Патрыётаў у наваформу... Карэспандэнцыйнага Клуба Маладой Беларускай Інтэлігенцыі. Напісаў нешта кшталтам статута і пайшоў з гэтым у цэнзуру на Электрычнай вуліцы; адтуль накіравалі мяне ў Ваяводскі аддзел унутраных спраў на Міцкевіча. Прыняў гладкі начальнік, паабяцаў. Пасля чаго – аднойчы прыбегла на ўрок сакратарка дырэктара тэхнікума і, неспакойным галаском, паведаміла, што званілі, каб я неадкладна з'явіўся ў Zarząd Wojewódzki Związk Młodzieży Polskiej (цяпер там Ваяводская Бібліятэка). Ужо чакалі з выпісаным пропускам, а ў пакоі на паверсе, куды завялі, паважліва прывітаўся са мною гаварлівы тып, брунет з колкім позіркам, які адрэкамендаваўся як towarzysz Siergiej, też prawosławny, lecz Polak. Паядынак на аргументы яго са мною wypisz-wymaluj, як цяперашнія дыскусіі z czerwonymi chrześcijanami prawosławnymi. Ён апеляваў, каб я перадумаў, зразумеў, змяніў арыентацыю. Так рэалізаўся мякчэйшы варыяント польскага сацыялізму, калі не стала Стат-

ліна. Паратавала маю скуру – думаю – існаванне беларускіх школаў, а я хацеў яшчэ і беларускай арганізацыі, вось у чым кіпела нездаволенасцю маіх памкненняў.

Неўзабаве ўедліва заняўся перавыхаваннем мяне школьны лі-дэр Генік Лісоўскі з Талькоўшчыны на Крыншчыне, якога брат быў убоўцам, і сам Генік дастаўся туды потым у тэхнікі тае вяліз-нае ўстановы (не быў ён паскуднікам, памёр маладым, ад інфар-кту, на Млыновай). Да людзей з Талькоўшчыны ў мяне якоесці спецыяльнае, чорнае, шчасце: пасля Лісоўскага ў камунізм пры-няўся за ролю майго выхавальніка, але ў антыкамунізм, Юрак Мушынскі, шэф беластоцкага радыёвяшчання. Таксама радаводна талькоўскі чалавек. Прыхына адна: і камуністу і антыкамуністу свярбела і свярбіць, чаму я беларус! Затое маю шчасце да прык-рынкаўскіх Астравоў. Ажаніўся з астраўлянкай Таняй Хомчынкай. Астраўлянін-журналіст „Нівы” Міхась Хмялеўскі бараніў мяне пе-рад беластоцкім партыйным камітэтам пры познім Гамулку, а астраўлянін-журналіст, што ў гадах маіх сыноў, Юрка Хмялеў-скі, ратуе вось мяне ў капіталізм, даючи з гонарам зарабіць (да-паўшыя да пасадаў rampersy маладабеларускія, як той Мушынскі, прапанавалі, owszem, ганарапы, але роўныя сацыяльнаму ўспама-жэнню для беспрацоўных, 120-150 злоты ў месяц). Гэтак забег я далёка наперад для тэматычнай гармоніі і паказу той устойлівай з’явы (шукаю ёй тэрміналагічную назву-вызначэнне).

*

* * *

Калі ў першым класе тэхнікума было нас усіх вучняў нешта пад-корак, дык пасля трэцяга засталося менш паловы. Найбольш абсы-палася, натуральна, спачатку. Мы ўжо пачуваліся амаль тэхнікамі, падумвалі пра дыпломнія праекты электрычных інсталяцый. І я каліграфаваў адрес свайму фіктыўнаму аб’екту для тэхнічнай распрацоўкі: Bielastok, ulica Kastusia Kalinouskaha. Гэту дзіўнасць згледзеў новы, надта партыйны, дырэктар; сам ён, будучы рэпатры-янтам, разумеў беларускую мову. Незадаволена прабурчэў: Bielastok, але нічога не сказаў. Летам – можа, раней? – раз’ехаліся мы на

практыкі; я ў электратэхнічную арцель аж у Валбжыху. Кантакт са Шлёнскам: даўкі на тратуарах попах дыму, вугальны пыл на вокнах, поначны грукат трамваяў, учарнелыя франтоны будынкаў, людскі мурашнік. З такое перспектывы Беласток бачыўся райскім мястэчкам з ксяндзоўскімі агародамі (ля Рынку Касцюшкі).

Прызначылі мяне ў сектар рамонтаў электраматораў, у якім рабілі грэкі з македонцамі, што знайшлі ў Польшчы прытулак пасля няўдалай чырвонай рэвалюцыі пад камандай ген. Маркаса (1948 г.). Я сам са сваім імем „Сакратас” ды з царкоўным веравызнаннем меўся ў іх, як у Бога за плячыма. Праўда, яны не чулі пра беларусаў і я ім нарыйсаваў мапу Беларусі, ёю адразу пацікавіліся македонцы, нацыянальная мяншыня ў прыэгейской Грэцыі. Што граха таіць: і я толькі пачуў пра Македонію (далі пачытаць мясцовую газету з чатырох старонак: дзве на грэцкай мове, і дзве на македонскай). Неўзабаве абдорыў мяне сваёй газетаю „Фолксштымэ” і смольны жыд, рэпатрыянт з Харкава, з якім я разгаварыўся быў наконт непадабенстваў беларускіх і ўкраінскіх формаў (напрыклад „зіркаць” блыталася яму з зоркаю, а „кіт” з... катом). Бывалі моманты, калі цалкам панавала ў варштаце нямецкая гаварнеча, майстры не кемілі польскіх тэхнічных тэрмінаў. Сям-там „жармэнілі” па-французску, тыя, што шахцёрылі ў Францыі. Часта выходзіла, што па-польску гаварыў адзін я, не даючы рады зляпіць слова на якой-небудзь з тых іншых тут штодзённых моваў. Тоўстыя немкі гарласта гаманілі, і як я сцяміў, падхвальвалі менавіта мне сарамлівую, бледнатварую Фрыду. З бабскім натхненнем акцэнтавалі: „гут паненка”, „фройляйн Фрыда найн католік”, „іх бін кохач Бэляруш”.

Гадованы ў беларуска-польскай зацюканасці, у Валбжыху павеяла на мяне нейкай вялікасвецкасцю, бульварамі Парыжа і Афінаў, рэстаранамі ў Салуні і Бэрліне, а пад п’янью чарку ўсе спявалі, толькі не па-польску, што мне – зморанаму беластоцкім шавіністичным польскамоўем – страшэнна спадабалася!

У Беластоку, жывучы ў цеснаце шаўца Клеменсевіча ў сляпым завулку Лавіцкім – збоч ад Ангельскай – я меў дачыненне з тупаватым Колькам з Давыдавічай, які ўсё намякаў, што можам удвух вывесці ў кусты кумпястую Надзьку (яна, фабрычная работніца, като́ры час кватараўала ў пакойчыку побач майго). – Колька, каб ты аблез! – ушчуваў я. – Чы я тэбэ што кепськое кажу? Ты пэршы засунуў бы! – адбіваўся ён ды ішоў да сябе спаць (прыходзіў пад маё

веснавое акно вечарамі). Агломшыў маю рамантычную душу жарабцоўскім эратызмам. Куды далікатней падступіліся потым да майго кавалерства пажылая бапцістка і яе грудзістая сваячка ад Асаўца, якой, відаць, не ўдавалася выйсці замуж, а „летят года”. Стайды я гэта на кватэру ў запушчанай камяніцы на вуліцы Рабінскай (яе ўшчэнт забудавалі пры Герку). Старая трохі імпанавала тым, што за царскім часам закончыла яна расійскую гімназію ў Ломжы ды любіла „разговаривать с правильным петербургским произношением”. Польскую мову лічыла прымітыўнай, мужыцкай, хоць пражыла ўсю II Рэч Паспалітую. „Польское государство – это ненужная ошибка истории”, – казала, быццам цяперашнія рускія шавінякі пра Беларусь. Безнадзейна было з маладою. Як прасцячка, за родны дыялект не высоўвалася ні на сантиметр. – *Koniecznie musisz bysztym Ruszinem? – сімпатызавала мне так мазурская гаплючка.*

Выезд зэтэмпоўскай моладзі на Кувасы за Бобраю, на меліяраванне таго багоннага абшару, нагадваў сялянскае вяселле: спевы ў чырвонасцяжнай ды транспарэнтнай маляўнічасці ў набічкованых грузавіках і ўсякая чаўпаса наводзілі на ўспамін вяртанні вазамі ад шлюбу ў Азяраны... І было відаць, на кім трymaeцца камунізм: вяскаўня рынулася браць рыдлёўкі, шчыраваць на гразкай гаці, а беластачане пазнікалі недзе ў кустоўі, адкуль даляталі дзяўчынскія попіскі, хлапцоўскі рогат. Адным натруджанасць, другім пікнік. – Wykonomamy i przekroczymy Plan Sześciioletni!

Мабілізаваныя – у ліпені – у парамілітарную фармацыю *Służba Polsce* пераапрануліся мы, электрыкі, у палявыя мундзіры, фуражкі, падперазаўшыся брызяントовымі дзягамі; думалі: едзем у вайсковы лагер, вышкаліцца і пастраляць з карабінаў або і з аўтаматаў... Ды дзе там: заперлі палоць плантацыі цукровага бурака ў былым юнкерскім маёнтку Багатынь, што каля Арнэты. Прыйкрае расчараўанне, але камендант групоўкі, армейскі афіцэр запасу, падаваў надзею ўсё ж пабыць на палігоне. Манатонію прускага поля ажыўлялі рэактыўныя знішчальнікі з недалёкага ваеннага аэрадрома. Гул, ад якога гнула да зямлі, бы ў грымоты. Не менш памятнае ўражанне выклікаў выгляд ваколіцы, па-чужому загранічны, без роднай задрыпансці: высажданыя дрэвамі дарогі, мураваныя дамы і хлявы, дыхтоўныя стадолы, тэхніка на падворках. І ўсё гэтае дабро ў п'яных руках асеўшых тут рэпатрыянтаў (аўтахтоны-мазуры вырозніваліся цвярозасцю). Чырвананосы дэгенерат з-пад Вільні патлумачыў, на-

ват не намогшыся на польскамоўе: – Усё гэтае багацтво ня нашае, мы тутака жывемо на несваём, вернуцца немцы і будзя нам капут, зноў чубарыкаў папруць пад Москву. Ого немец!

– Nie słuchajcie go, to wróg klasowy! – зрэагаваў нехта з наших палітрукоў.

– Які я табе вруг? – ускіпей стары лахман. – Каб ты так далёка сраў, як я бачу і чую, камсамолец ты дурны!

І пайшоў преч ад нас, калываючыся на непаслухмияных нагах, абытых у патрэсканыя гумоўцы, называныя: сталинские ботинки.

„Фарфал!” – падумаў я бацьковым словам, завезеным ім з Саксоніі. Г.зн. нічога не будзе.

*

* * *

Ад лірыкі Пушкіна, Лермантава – першыя кніжкі ў Яновічаў – я бяспамятна ўяўляў сябе расійскім афіцэрам. У бальным танцы з анельскай дамаю, у рытме лермантаўскага „Маскарада”. У „гран данс”. Думаю, таксама адсюль бралася мая непадатлівасць на праўнцыйную паланізацыю, ад пачуцця величы глабальнай Расіі, чуючы імя якой хацелася стаяць урачыста. У дарастанне даходзіла да свядомасці, што, аднак, тае асляпляльнай Расіі даўно ўжо няма, а ў мой бок глядзеў адтуль тупалобы савецкі смярдзюх. Гэта по-тым.

Тым часам рыхгавалася ў тэхнікуме studniówka. Ініцыятыва зыходзіла, вядома, ад радавітых беластачанаў, што паціху буйнілі на prywatkach, пад музыку патэфонаў ды моладзевых праграмаў – забароненага тады – амерыканскага радыёвяшчання. Пацалункі яны ўжо мелі за сабою, несумненна і сексуальны дэбют. Мы, небеластачане, – нейкі трацяк вучняў – хадзілі ў прыблудах. Устаяўся пацьдзесят пяты год, партыйныя пераставалі хваліцца партыйнасцю, у холадзе палітычнага клімату адчувальна цяплела адлігаю. Будзь тая – нечуваная намі – стадзёнка годам раней, пайшлі б мы на яе ўсе ва уніформах з чырвонымі гальштукамі, з некароткім дакладам наконт падкопаў англа-амерыканскага імперыялізму. Цяпер жа трэба было пазычыць у каго касцюм, „ар-

ганізоўцаць” *babuszke* (г.зн. дзеваньку). Ба, лёгка сказаць. Дапамог вымадзіцца яновічаўскі сваяк, той жа Віцька Карпук. І намякаў ён на сваю сястру Таню, як пару мне, але я яе пабойваўся – старэйшая за мяне і надта ж катэгарычная, камандзерская. Натураю яна якраз мая маці: чорт яе заўсёды мусіў быць старшым!

Падумаў пра Шуру, нарачоную ў крынкаўскае дзяцінства. Адшкуаў яе ў інтэрнаце Тэксцыйлнага тэхнікума на Міцкевіча. Нават абмяняліся пісьмамі, раз і другі, бо інтэрнацкая варты чужых не прапускала. Стылістыка афіцыйная, з улікам педагогічнай цэнзуры: *Szanowna Koleżanko!* – а яна: *Szanowny Kolego!* Крый Божа, каб не по rusku! Ад такое дэканспірацыі магла б атруціцца, падрэзаць сабе жылы, выскачыць акном і забіцца... Згадзілася, паэлегантнела, падрасла, набыла энергічнасці даволі высокай бландзінкі з напахнёнымі язымінам пухкімі валасамі. Я прыемна здзівіўся, чакаючы няўдачы, але Шура, відаць, нудзілася. Стадзёнка загудзела – у святліцы маткуючай тэхнікуму ўправы арцеляў, што на рагу Сянкевіча і Аградовай – у адвячорак і да дзесяттай. Без *czadu*, без *kielicha*. Ліманад, кампоты, бакаліі, цукеркі... Настаўнікі, здаецца, канспіратыўна падпілі... Аркестр не нахабны; Шура мне Наташай Раставай, у антрактах канверсацыя: дзе працаваць, колькі зарабляць і г.д. Інстынктыўна жадалася эротыкі, але хто ведаў, як гэта робіцца. Прыцінуцца да грудзей Шуры – ну, скандал на людзях! Абняўшы Шуру я пасля не даў бы рады глядзець у очы сваёй матцы! У сем'ях панавала атмасфера грубай барацьбы за выжыванне і, як у аповесцях Льва Талстога пра сялян, пасля вяселля не кожныя маладыя ўмелі кахацца ў пасцелі. Жаніліся дзеля багацтва, так сказаць. У даступным ужо Беластоку сялянскія нявесткі і жаніхі прыціскаліся да мяшчанскаага прымацтва. Калі тое каму не ўдавалася, спароўваліся між сабою, нелітасціві грызучы цесцяй і бацькоў накшталт сённяшняга *haraczu*. Каб раўняцца з лепшымі.

Шуры пагрэбны быў *gotowy chłop*, не бязвусы фантазёр. Дзяўчаты цвёрда ступаюць па зямлі. У іх інстынкт гнязда, а мы, хлопцы, матылі, што лётаюць з кветкі на кветку. Нічога дастойнага, *bawidamki*. Але ў туу эпоху самым вечным няшчасцем чалавека было нарадзіцца дачкою. Баба ў нічым не рашала, яе бралі або не бралі.

Быў ававязак працы, фармальнае накіраванне на работу. Я папрасіўся: толькі не ў глыб Польшчы! Найлепей у праваслаў-

ную Гайнаўку. Але адтуль на тэхнікаў-электрыкаў не знайшлося запатрабаванне. Паехаў я ў Яраслаў, што каля Пярэмышля. – Вё-
dzie ci tam dobrze, z Ukraińcami. Я, як добры дурань, паверыў.
Заехаў туды, а ўкраінцаў ні духу! Руіна вялізнае царквы ў рынку.
Нахмураны персанальняк у фірме: – Rezunów wypieprzyliśmy w
czterdziestym siódmym. А ty kto? Biały Rusin? Twój stary, co: dowalał
bolszewikom w dwudziestym? No dobra, syn za ojca nie ponosi od-
powiedzialności.

Мары стацца важным тэхнікам завяршыліся ў брыгадзе нец-
веразеючых электраманцёраў: уручылі сталёвае долата ў рукі
і малаток, дзяўбці ў мураванай сцяне канал для кладкі інсталяцыі
пад тынкам. Пад акампанемент лірыкі эратаманскіх ябукоў.
У файрант схадзіў я над мутны Сан. Наўкола зарастаючыя пажа-
рышчы вёсак, сляды вайны з Украінскай Паўстанской Арміяй.
Чарназёмная зямля ў аблагах. Назаўтра – на ўскраінах Яраслаўя.
Удзічэлыя садкі і вішні, вішні ў платах. У чыёйсьці зашклёнай
верандзе, на хатній сцяне – панарамная карціна, батальная, з Баг-
данам Хмяльніцкім на кані! Ну, украінцаў напраўду не напалоха-
ць. І тут жа, стоячы перад маляваным гетманам, вырашыў кінуць
спляжаны Яраслаў, а баяўся ўлады, пакарання за самавольства!
Грошай хапіла на білет назад і яшчэ на дзве булачкі ды бутэльку
ліманаду на суткі валакіты чыгункаю.

Вярнуўшыся ў Беласток, адаспаўшыся і ад'еўшыся ў дзядзіні
Скарынкевічых ў блёкавай кватэрцы на Мальмеда, я выйшаў пра-
ветрыца і надышоў на аднакласнікаў. Ёля Валькевіч з Заменгофа
распрыгожылася андуляцыяй. Скаўронскі са Слонімскай – у кас-
цюме з крэпы. Маліноўскі з Пралетарыяцкай – з нарачонай
у гадах гарцэркі з падставоўкі. І ўсе рагочуць з мяне, чаго я папёр-
ся ў той блізкі свет?! Мяшчане, пся крэў, выкруцяцца, а мужык
пільна трухает паводле наказу зверху! У мяне абудзіўся mestachko-
вец і я неадкладна стаў электраманцёрыць у баваўняным камбін-
аце ў Фастах, што за Бацечкамі. Трапіў у каманду далікатнага
інжынера Фэліксяка, пад непасрэдны інструктаж флегматычнага
Стэпана з Харківа, наглядчыка ў мантажы магутных элактрамато-
раў тапорнай савецкай вытворчасці, якімі абсталёўвалі прадзільны
цэх. – Нэ спішай, Сократэнко, шчэ і завтра будэ дэнь, – лагодзіў
мой запал пузаты Стэпан. Калі на падстанцыі згарэў на высока-

вольтавых правадах якісці п'янюжка, узялі туды мяне. Меў я перавагі над нябожчыкам: малады, рукі не дрыжаць, не выпівае, з бабамі не быдлюе... Але перш выклікалі ў канцылярыю дырэктара камбіната, пастроіць яму тэлефон. Не выслухаў майго заіклівага тлумачэння, што – не знаюся, не вучылі... – Obywatelu, umieć to chcieć! – адсек мой маналог начальнік і ступіў за мяккія дзвёры кабінета. Я зняў пакрыўку, пакалупаў адверткаю ў бляшках, ачысціў іх з наляцеўшага павуціння, і апарат раптам зазваніў. Ажно я ўздрыгнуўся, успацелы, бы мыш пад мяглою. Пайшоў погалас: спец, хоць і смаркаты.

У пакойчыку на падстанцыі гаспадарыў мала старэйшы майстар, які кахаў крок самбы і шлягер „Wyspa Kuba jak wulkan gorąca... Cza-cza-cza!” (Барадаты Фідэль Кастра акурат чоўп рэвалюцыю, з хрыстападобным Чэ-Гевараю). Гэтак жа маладая супрацоўніца распавядала пра сваё паненства пад Львовам, пра спеўны вальс „Ой, дывчыно, шумыть гай, шумыть гай, кого любыш, нэ забувай, нэ забувай...”

На парозе асенняга сезону грымнула звестка, што ў тэатры Аляксандра Вянгеркі выступіць акадэмічны купалаўскі тэатр з Мінска. Адна годзіна, каб паспець на спектакль, я не чакаў на грузавік, што адвозіў рабочых у горад, і бегма падаўся ў скрай бацекаўскай шашы. Мой марафон не перавысіў пятае часткі алімпійскага. Публіка ў задніх радах крэслаў сабралася прасцяцкая, з дармавымі білетамі ад фабрычных прафсаюзаў, і я абясцілена цішыўся ў мокрай успацеласці ад галавы да пят. Ставілі „Канстанціна Заслонава”, іншым разам „Рамэа і Джульєту”, што сталася нечуванай набілітацый беларускай мовы на сцэне. Палякі пачалі сям-там выходзіць дахаты толькі на спектаклі „Раскіданага гнізда”: цярпець немаглі паказу вёскі ў святыні Мэльпамены! А мешчанеючае музыцтва, замест плакаць ад драмы, рэагавала смехатою. Узвычайнае вякамі, што селянін – гэта нічога сур’ёнага. Для шляхетных перажыванняў давай адукаванаму халопу князёў або хаця страшных бальшавіцкіх камісараў у скуранных куртках ды з погразнай кабураю маўзера на жываце.

Усё прымаў я за чыстую манету. Нецярпелася прабрацца за кулісы, каб зблізу паглядзець на каго з тых актораў, што так прыгожа гавораць па-беларуску. Калі пашанцуе, то і дакрануцца

да каторага. Удалося – і анямеў ад шоку: прыватна беларушчыны між імі не пачую. Пасля мне доўга здавалася, што я чамусьці кепска падслухаў.

*

* * *

У тую палову пяцьдзесят пятага ў Беластоку я меў дзве беларускія нішы, абедзве сваяцкія: Карпукі, Скарынкевічы. У Карпукоў пасябраўся – вядома – з крынкаўцам Кастусём Клімуком; кватараваў жа ў іх. Ён, як зэгармайстар, звёў мяне з яшчэ адным зэгармайстрам, Кастусём Сідаровічам, карэнным беласточанінам, які ў санацыю круціўся тут у нацыянальных пачынаннях. Жыў, як і Васіль Літвінчык, у гэтак жа аблупленай камяніцы, што стаяла на рагу Балгарскай і Мазавецкай. У таго і ў таго запамятаўся мне пах таний ежы без мяса, забеленых буракоў, шчаўю. Абкіданая рэдкім скваркамі бульба ў рабацінні прымажанай цыбулі. Шчыльна застаўленая вазонамі вокны. Духоцце паддашка, за які плацілася нізкі чынш. Бедныя людзі. Бурклівыя жонкі. Нейкія дзецы, нясмачна скрыўленая на мяне, мала старэйшага за іх, а якому чамусьці цікава прыходзіць на гутаркі з іх неўдалотнымі бацькамі. Заядла польскамоўныя смургелі. Калі я аднойчы здзівіўся, чаму Сідаровічанка не любіць беларускага слова, мажны Сідаровіч, мужчыніска пад два метры росту, сам здзівіўся і адказаў: – А халера я ведае??!

Свет дарослых заставаўся беларускім, бо беларускім быў іх лёс. Дзецы раслі ў польскім свеце і нішто не магло прыгрымаць іх у бацьковым светабачанні. Тым болей, што старыя ім не імпавалі – ні дабрабытам, ні культурнай адукаванасцю. Мая беларускасць, пэўна, струменілася ад Крынак, ад космасу беларускамоўнага мястэчка. Не вёскі, крый Божа!, з яе закамплексаванасцю хама.

Клімук, Сідаровіч, Літвінчык, Кізевіч, – да іх я хадзіў і заходзіў. Дзякуючы ім не пачуваўся мігрантам, але, як быццам на далёкім ды вялізным крынкаўскім прадмесці. Не Крынкі былі каля Беластока, а Беласток каля Крынак.

Цалкам іншы працяг беларушчыны ўпаткаў у Скарыйкевічаў, на суседній з Карпукамі вуліцы (Мальмэда). У іх асяроддзі не чулася пра веліч Беларусі. Яны клапаціліся ўсё палякамі, бо палякі не хацелі новай улады, глядзелі воўчымі вачыма на саветаў. Нядзелямі зыходзіліся ў Скарыйкевічаў свае людзі: Раецкія, Госцікі, Лісоўскія; любілі рэзацца ў карты, пляткаваць, выпіць. Усе яны знаходзіліся на партыйнай рабоце і часта ўспаміналі, як не далі АКоўцам заніць Гарадок. Хто, дзе тады страляў – у кустах ці ў канаплях – і хто кім камандаваў. Хто, як і чаму наклаў галавою (зайсёды дурна, ніколі па-геройску). Выходзіла на тое, што гінулі адны ідыёты, а разумныя цяпер начальнікамі. А было б цудоўна, каб яшчэ і палякі пакахалі партыю, яе ўладу!

Гэта пакаленне першых апаратнікаў, якіх потым цвана вытурылі, прыйшоўшыя нарэшце ў камуніцкія структуры тутэйшыя шляхціцы з ломжынскага Мазоўша, зядлья, не так мяkkія, як кацап'ё. Улада Гамулкі.

Асталаўваўшыся электраманцёрам у Фастах, стаў я на кватэру ў Скарыйкевічавых суседзяў у тым жа блёку, у наступным пад'ездзе. Гаспадаром аказаўся ўбовец, родам з прыкрынкаўскіх Гураняў, жанаты з мазурыцаю прастытуцкай пекнаты; афіцэрская палятуха. Ім чамусыці не хапала грошай; здалі мне пакой з доступам на кухню. Жылося ў іх, як коціку на жорнах. Ён выязджаў на свае сакрэтныя акцыі, і яна зараз жа знікала некуды, пасля чаго ён яе біў, вымагаючы адреса каҳанка. – *Masz mi powiedzieć, gdzie ten czaruś mieszka, a ja mu wstawię mózgi! Najpierw jaja urwę!..*

У некаторым сэнсе такая сітуацыя мне адпавядала. Бывала, цэлы тыдзень я каратаўся адзінным жыхаром гэтай кватэры, што спрыяла май вечаровым – пасля працы ў фабрыцы – намаганням пачаць выдаваць рукапісны беларускі зборнік для... электратэхнікаў, насычаны перакладамі тэхнічных навінак з нямецкіх часопісаў. Справа ў тым, што ў тэхнікуме крыху карысталіся мы публікацыямі немцаў з Усходняга Берліна (ГДР). Давалася нам тое даволі лёгка; сімволіка схемаў ідэнтычная, часткова і назовы (трансфарматар – усюды трансфарматар, як і акумулятар). Прычым выкладчыкі хвалілі нямецкую тэхніку. Выдаваўся зaimальны „*Przegląd Techniczny*”.

Ніхто, аднак, не быў у стане ўспамагчы ў праблемах беларускай тэрміналогіі. Звярнуўся я ў Акадэмію навук Беларускай ССР,

але адтуль прыйшла тэлеграма, што „в белорусских переводах не нуждаемся”. Усёй спадзеў зноў на Крынкі: як гэта бацька называў паасобныя элементы інсталяцыі, як іншыя фахманы казалі ў нас на часткі матараў. Аказвалася, што іначай – не на польскі лад ані рускі. Я, набыўшы нямецка-польскі слоўнік, засеў за работу. Першы тэкст паслаў на кансультацию... Яраславу Кастыцэвічу, дырэктару бельскага беларускага ліцэя. Паслаў, бы камень у ваду кінуў-шы.

Раецкі, што рабіў у Ваяводскім Камітэце партыі, будучы сам перадваенным грамадоўцам, парадаваў мяне чуткаю, што рыхтуеца ў Беластоку аж... беларуская газета! А пакуль нараіў расстрацца беларускую пішучую машынку, якую, на яго думку, павінен мець адзін з *towarzyszy*, менавіта нейкі Валкавыцкі, якога можна знайсці ў партыйным гатэлі на Варшаўскай, дзе начуе (цяпер будынак БГКТ). Я і пайшоў туды, адшукаў таго *towarzysza*, ён акурат драмаў на пасцелі. Размова атрымалася ашаламляльная – і мне, і яму. Нічога падазронага на мой конт ён не мог падумаць, бачачы перад сабою засранца, які не ведае, на якім свеце жыве. Здзіўляюся вось Раецкаму: стары конь, і з турэмным стажам, а наўнадверліва патрактаваў планы дзвеятнатаццігадовага кавалерчука, якому яшчэ ніхто хоць у зубы не заехаў на пралетарскай забаве...

У той самы час – з падмовы, здаецца, дзядзькі Кізевіча – я вярнуўся да задумы Карэспандэнцыйнага Клуба Маладой Беларускай Інтэлігенцыі. Даставаў пару адресаў у горадзе; сёння дакладна забытых, бо тыя франты так і не прайвіліся ў беларускім руху. Адпрасіўшыся неяк з фастаўскай работы, з'ездзіў я ў Варшаву, дабраўся на Палітэхніку, каб сустрэцца з хвалёным за патрыятызм дацентам Парманчуком. Ён, вірліва заняты, вызначыў сустрэчу ў заапарку на Празе, адкуль блізка на Віленскі вакзал, дахаты. Канфераўаў я з ім на сцежках, гаварыў пераважна ён, у нецярпільным тоне, пацікавіўшыся перш, чый я эмісар. Сарыентаваўшыся, што нічый, проста дзівак, сказаў сачыць за публікацыямі ў органе ЦК партыі „*Trybuna Ludu*” і ў органе Ваяводскага Камітэта „*Gazeta Białostocka*”. Развіталіся, я пакорліва выслушалаўшы наказ „Трэба быць асцярожным, нічога лішне не рабіць, будзе беларуская арганізацыя, будзе газета, усё будзе, чакайце!”

Парманчук пакінуў незабыўнае ўражанне як прафесар, які гаворыць па-беларуску! З перспектывы паўеку я, часамі, засумнява-

юся ў тым, ці напраўду бачыўся з тым чалавекам... Пра яго аніколі больш не пачуў. На мае паследшыя роспіты ўсе паціскалі плячыма: „Парманчук? Не, не ведаю”. А была ж у яго яшчэ сястра, адукаваная патрыётка, якое твар цяжка вось уявіць. Гады і эпохі засыпалі, замялі.

Адвячоркам у познёю восень мая размаляваная, бы прыстарэлая чарціха, гаспадыня сішана, таемна, нашаптала ў маё вяртанне з фабрыкі, што днём быў да мяне *pan w skórzanym płaszczu* (шпан убоўцаў, *tajniaków*). Трэба прызнаць: як палячка, яна тады з сімпатыяй зірнула на мяне, земляка зненавіджанага мужа; не ўсе кацапы сцяною стаяць за бальшавікамі... (Мая рэканструкцыя яе думкі). Перадумаў я ўсянютка чорнае, але, нават у найбольш фантастычных варыянтах, не прыходзіла ў галаву, што гэта нехта ад беларускай рэдакцыі, пра якую ўжо ведаў, прачытаўшы неяк у мясцовай газете абвестку. Назаўтра, ці пасля, прыйшоў, а як жа, той самы, і адразу па-беларуску прадставіўся: Мікола Калядка, сакратар рэдакцыі беларускага тыднёвіка (яшчэ без назвы, бо ў стады арганізацыі). Запрапанаваў работу. Столькі запамятаў я і анічога болей ад аслупяnelасці. Дадумайся, што я выдаўся тым унікальным маладым чалавекам, які ўмее пісаць літаратурнаю моваю, а мой адрес мог даць яму Кастыцэвіч або Валкавыцкі... З радасцю выканаў просьбу Калядкі звольніцца з Фастаў; вярнуўся ў Крынкі чакаць паведамлення.

Аўтобусны вакзал размяшчаўся на Юравецкай і я, начэкваючы свайго „пэкаэсу”, слухаў рагатлівы спеў надакучлівага п’яніцы з Беласточкі пра пекную служанку, якая... Jedną ręką zacięreczkę gniotła, a drugą – ch... rana Piotra... Часта здзіўляўся ў паследшым жыцці, адкуль столькі цэльнасці ў вульгарнай вобразнасці слова!?

Бацькі, вядома, аднесліся з недаверам да маіх сенсацыяў. Мінулі Каляды, віхурыла зіма, а з Беластока ані пісьма! Нарэшце прынёс яго пісьманосец, афіцыйнае, з пячаткамі, з выкрутастым подпісам, – і – Божа Усявишні! – на беларускай мове, беларускім шрыфтам, на беларускай машынцы!!! Тых некалькі радкоў звесткі, каб з’явіўся я на работу ў рэдакцыі „Нівы” дня першага лютага 1956 года, чыталі ў хаце раз-пораз, а стары сеў хутка збіць мне юхтавыя чаравікі. Памятаю: страшэнна ціснуў мароз і я ў пуставатым аўтобусе, у такую зімечу ўсю дарогу пратупацеў між крэсла-

мі. Тады камунікацыя адбывалася цераз Саколку. Каля трох з лішнім гадзін язды.

„Ніву” адшукаў я на вуліцы Кілінскага, на высокім паверсе. Блізка цяперашняга вайсковага музея.

1956-1970

Рэдакцыя „Нівы” ў лютым 1956 г. уяўляла сабою высозную мяшчансскую кватэру, застаўленую пісьмовымі сталамі, рэгаламі, канцылярскімі шафамі, крэсламі; стукацелі пішучыя машынкі, дзве. Радавала нявымушанае ў фірме беларускамоёе без следу польска-га акцэнту. Іншы раз мелася ўражанне, што неўзабаве загаворыць па-беларуску ўвесь Беласток, яшчэ даволі ў руінах і не так вялікі, як цяпер (у 6-7 разоў). Сакратар рэдакцыі Міхась Баравік бачыўся жывым прыкладам выратавання беларуса ў беларусе. Гаварыў дзіўным слэнгам: – Товарышч Яновіч, – вылазіла з яго палешуцкае „о”, паходзіў з-пад Гайнаўкі, – słuchajscie, товарышч Яновіч, я w waszym tekscie nі всё понімаю. Мне кажэцца, prosze ciebie, že недостаточно показана роль месной organizacjі partyjnje... Трэбо подкрэсліті, што той мосток построен дзякуючы актіўной posta-wie członków Partii...

У цеснаце гэтая маналогі чула, згорбіўшыся, уся рэдакцыя. Яе малады шэф, Юры Валкавыцкі, не вытрымліваў ды бурчэў: – Ат, ви, таварыш Баравік, усё каплічкі ставілі б...

У той лютагаўскі месяц прынялі мяне на пасаду перакладчыка. І Веру Ляўчук з арлянскай кафлярні, пра якую было вядома, што закончыла беларускі ліцэй у Бельску і піша беларускія вершы. Адзіным журналістам „Нівы”, які ўдала стараўся даваць рады пісаць артыкулы на культурнай роднай мове, быў менавіта сам шэф. Будучы абсалўвентам Літаратурнага інстытута імя Максіма Горкага ў Маскве, ён, ясная справа, таксама ствараў вершы, але чамусыці на руском языке і публіковаў іх у лодзінскім „Русском голосе” Панцеляймона Юр’ева.

Я працаваў, так сказаць, плячо з Верай; штораз выхоп-ліваючи адно аднаму з рук таўшчэрны слоўнік акадэміка Кандрата Крапівы. Утомна сённячы вось падумаць пра ўзровень тадышніх наших перакладаў! Але чытачы неяк разумелі і пісьмы пісалі, прыблізна ў стылі шаноўнага Баравіка. Пасыпаліся вершыкі ад людзей старэйшага ўзросту, памятаючых віленскую сатырычную „Маланку” або Шэршаня з акупацыйнай беластоцкай „Новай Да-

рогі”. Аднойчы атрымалі ліст, які хадзіў з рук у рукі таму, што быў „на чистай беларускай”. Калі дачуўся я пра службовы намер запрасіць таго карэспандэнта на штатную работу, бо фатальна не хапала „беларускіх грамацеяў”, спалахаўся і признаўся: гэта – Mi-хасю Клімовічу з Крынак – я склаў тэкст, уласнаручна; стары чалавек і ледзь чытае па складах...

Потым прачнуліся амбіцы ў Ваські Баршчэўскага і Miхася Хмялеўскага: у першага на бандароўскім дыялекце, у другога – на астраўскім. З Васькам змагалася за чысціню мовы Вера, а я выбіваў з Miхасёвай галавы русізмы, якіх ён набраўся на ленінградскім універсітэце (найдоўга цягнулася між намі бітва супраць „клевера” замест „канюшыны”). А Васька заеўся не признаваць мяkkіх канчаткаў „-ць”, „-дзь” (у яго ўсё „гаворат” замест „гавораць”, і т.п.). Шрайбавалі на „трасянцы”. Каб паспець здаць матэрыял у тэрмін, а друкарня не чакала, даводзілася працаўца над чысткаю пісаніны звыш усялякае нормы, дапазна.

Мне моцна спадабалася патрыятычная Вера! Перамагаючы заіклівасць, я паспрабаваў залётаў: аднае нядзелі запрасіў яе на цукеркі ў гарадскім парку, з ціхай надзеяй на шчаслівы пацалунак, але яна больш зацікавілася... буйным шчаўем у далінцы. Згледзеўшы пасля, што гэтак жа зайнтрыгаваны ёю кавалерскі шэф, я, вядома, стуліў вушы і адступіўся ад далейшых планаў. Дзяўчатаў заўважалі мяне на момант, да ініцыятыўнае размовы, да першапачатковых словаў „я ху-ху-хутка яб-яб-яблыка в-вам пррры-нясу...” Не зразу выпрацаваў недвухзначныя фразы.

Рыхтаваўся ўстаноўчы з’езд Беларускага грамадска-культурнага таварыства, на 26 лютага ў будынку Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, што на рагу вуліцаў Сянкевіча і Ліповай. Заперлі мяне перакладаць з пальшчыны статут і ўсякія прамовы; папярэджана, што буду весці пратакол з’езду, на змену з тым Васькам. Прычына тая ж: не мелі іншых беларуска-пісьменных (так засталося і да цяперашняга 2000-га). У пакойчыку на паверсе не аціхалі сварлівія нарады тых, каго партыя і ўрад прадбачылі на лідэраў, будуючай сацыялізм беларускай нацыянальнай мяншыні. Шумела дзяльба: каму і які кавалак. Акрамя знаёмых дзядзькоў, Кізевіча і Літвінчыка, з’явілася плойма новых, нахмураных і баявітых, і страх было хоць зірнуць на іх. З’езд удаўся натоўпістым. З немалым здзіўленнем угледзеў я на ім сваю матку. Яна не зусім

циміла, куды яе занесла, але ёй спатрэбілася пабачыць мяне, прывезці свежую бялізну, і вось пакарысталася аказіяй: стаяў на крынкаўскім рынку грузавік з брызентам, у які бралі бясплатна „на беларускі з’езд”. Такім чынам трапіла мацерка „ў дэлегаты”. Відаць яе на публікованых фатаграфіях тае векапомнай падзеі.

Рэдакцыйная работа – без элементарнага паняцця аб ёй – давалася нявыказна цяжка, але душа гарэла энтузізмам. Здараіліся дні і ночы, калі я амаль не спаў, малады і здаровы дваццацігодак. Сапраўдны журналісткі раней палізаў трохі адзін Міхась Хмялеўскі; рэшта знаходзілася на сярмяжным узроўні тыпу: „Хлопці, будэмо пысаті газэту!” І хлопцы шпарылі! Сёння ў мяне няма адвагі глянуць на тыя нумары „Нівы”: прымітыў на ўзор перадавеных эфемерыдаў убогіх сялянскіх рэдактараў.

Некуды знік Мікола Калядка. Вынырнуў паважаным інструктарам Галоўнага праўлення Таварыства, але і ў гэтай ролі не вызначыўся. Сімпатычна з ім гаварылася, але быў з яго тып урадніка, не дзеяча. Як рэпатрыянту з-за савецкага кардону, магчыма, не надта і давяралі яму... Я, завалены тэрміновымі перакладамі, не меў калі на розгляды. Працоўны дзень апавяшчаў Баравік нараканнямі, што зношу няма з чаго зрабіць наступны нумар тыднёвіка. Калі, нарэшце, выходзіў з друку – здаецца, у чацвяргі? – склікалі нараду дзеля ацэнкі публікацыяў, іх ідэйнай важнасці ды тэматычнай разнастайнасці, агульнага выгляду часопіса. Панаваў настрой свята, які часам псываў – заўсёды партыйнай крытыкай – Васька Баршчэўскі, пасля чаго арганізаваў ён складчыну на выпіўку. Яго пабойваліся шэфы і да п’янкі, зрешты памяркоўнай, даходзіла без іхнага ўдзелу. Любіў пагаманіць з чаркаю ў руцэ вельмі таварыскі Міхась, а Васькаў успамагальнік, вечна падпіты Мікола Матэйчык – з Гарадка – пераўтвараўся ў аратара і дэкламатора чужых ды ўласных строфай. Не пісаў вершыкаў, бадай, адзін Баравік. Аграном.

Журналіста з класным пяром „Ніва” не займела. Бо і адкуль?! Талент праглядаўся менавіта ў Ваські, аднак не хапала яму адукаванасці. І харектару – схільнасці працаўца над сабою, чытаць кніжкі, развіваць здольнасці. Удачы не акрылялі яго, а дэмаралі-зavalі. У камандзіроўках kleilіся да Ваські гарачыя бабы, што не магло закончыцца дабром. У tym якаясьці біялагічная загадка: ёсць мужчыны, бы ча раунікі, якім нічога не каштуе спадабацца

жаночай пекнаце. Наогул досыць вульгарныя яны самцы, што іншы Колька – Куц – тлумачыў арыфметычна: з дзесяці аплана-
ваних каханак толькі... дзевяць б’е ў морду.

Я tym часам верыў у моц друкаванага слова, у ягоную публіч-
ную цудадзейнасць, і зядла ўзяўся за свае дыдактычныя апавядан-
ні. Дастаткова нагадаць загаловак „Гнілое ў здаровым” з травень-
скай „Нівы”, каб адразу адчуць, аб чым мой твор. Або „Родная
глухамань” – у некалькіх укрыўках, летам таго ж пяцьдзесят шос-
тага. Задаволенасць Валкавыцкага майм дэбютам была, як думаю,
выключна практычна – меў чым запоўніць старонкі, прычым
тэкстамі вытрыманымі ў строгім сацыялістычным рэалізме, з не-
пазбежным маралітэтам, пазітыўным. Даваў мне, электратэхніку,
„азбучные” веды пра тэхналогію літаратурнага запісу. На падабен-
ства эксклюзіўнага выкладу. Хоць не ўсё да мяне даходзіла ад яго,
але я інтынктыўна прадчуваў, што надарыўся шанц нечага падву-
чицца ў чалавека, які ведае, што такое літаратура. Як аказалася
пасля, як ніхто акрамя яго ў нашым паславаенным асяроддзі паў-
інтэлігентаў у першым пакаленні. Без паняцця пра жыццё і свет.

*

*

*

„Ніваўцы” не мелі дзе жыць. Мяне паратаваў Серафім Рама-
нюк, якога род ад Чаромхі; удаўся ён польскамоўным беларусам,
дзіка саромеўся свайго „хахлацкага” дыялекту. Шмат дапамог мне
яшчэ ў Электрычным тэхнікуме, будучы найвыдатным абітурыентам, а цяпер нараіў кватаранта цёткі, што знайшоў сабе самастой-
ны пакой. Аказаўся ім высозны хлопец з-пад Саколкі, які ахвотна
гаварыў са мною па-беларуску. Не таму, што патрыёт, бо католік
у нас не можа стацца беларускім патрыётам, ксёндз пракляне.
Той высозны хлопец ненавідзіў беластачанаў за іхныя пажартункі
з няпольскага акцэнту ды сялянскіх навыкаў, скупасці на выпіўку.
Раманюк у гэты раз з адчувальнай палёгкаю пазбыўся кантакту са
мною, бо я нацэліўся зрабіць з яго стопрацэнтнага беларуса, тыц-
каючы яму ў рукі нумары „Нівы”, на „буквы” якое глядзеў ён
з авечым здзіўленнем.

У таго хлопца – на смерць забыў імя! – ужо знайшоўся сябра для кватаранцкае суполкі, пачынаючы геаметр ад Карыціна, і мы ўтрох *gadališmy w tym chłopskim języku*. Усяляк пляваліся на мяшчанаў, якія і здаля не падпускалі нас да сябе. Пасля, вельмі ўжо потым, пашанцевала ім пажаніцца з беласточанкамі і, калі каторы ўгледзеў мяне на тратуары, дык, мала ног не паламаўшы, перабягаў на другі бок вуліцы! Такі вось гонар, зжался Божа, у чалавека з вёскі.

Пакоік падаўся прасторным, і з кафлёваю плітою, але чамусьці з цементавай падлогаю, і з адным акном, што ўпіралася ў хляўчук з паршуком ды курамі. Напрыканцы вуліцы Сянкевіча, блізу сённяшнага гарадскога шпіталю. У рэштавіне mestachkovага Беластока. З надыходам восені і маразоў валасы прымярзалі да падушак. Тады злітаваўся нада мною Аляксандр Давідзюк, былы шэф беластоцкай цэнзуры, актуальна старшыня Беларускага грамадска-культурнага таварыства; дазволіў начаваць у сваім службовым кабінече.

Рэдакцыю „Нівы” за гэты час перанеслі з Кілінскага на Маніфэсту Ліпцовага, у правае крыло кіно „Сырэна”. На высокім паверсе там, з авальнай залій з траскочучым паркетам знаходзіліся тры пакоі па лініі антэрсолі як быццам, два з якіх займала Таварыства; у трэцім, за калідорчыкам, гнездаваў Валкавыцкі з Бараўком; журналісты і машыністкі – Люба Сліжэўская, Ніна Бручка – гугнявілі, як гусі на выгане, на той аграмадзіне з туалетам у глыбокім закутку (сталы стаялі паўкругам). Вечарамі адбываў тут рэпетыцыі тлумны хор, пасля чаго пару паненак спрабавала хутка выйсці замуж папоцемку... Кіраўнічка балетнай групы, спадарыня Таццяна Гіжэўская, трymала свой табунік у моцнай дысцыпліне, слушна лічачы, што любашчы кепска ўпłyваюць на фізічную кандыцыю танцораў, танцораў.

Валкавыцкі наважыўся ўрэшце ўзяць шлюб з Ляўчучкаю і, відаць, па гэтай прычыне пакінулае памяшканне на Кілінскага ўлады прызналі яму як кватэру. Але, недзе каля іх карпеў асобна Аляксандр Амільяновіч, бяздомны сувальскі паляк-галяк, якога ўзялі ў рэдакцыю, як хоць трохі ўмеючага быць пісакаю. Амільяновіч, гэты дэградаваны афіцэр бяспекі, што пасядзеў быў у турме за грахі, нечуваныя нават у сталінізм, – не імпанаваў лаяльнасцю і мы рэгулярна ведалі, зазвычай назаўтра, што Валкавыцкія мена-

віта елі і як спалі. Пра шэфа азываяўся даволі баязліва, на Верцы затое не пакідаў сухое ніткі. Што казаць: прафесійная звычка, не мог ён не даносіць.

А маё начаванне ў Давідзюковым кабіненце закончылася ў камедыйным стылі. Ягоная сакратарка, маладая мужычка з Гарадка, з'яўлялася на службу раней за ўсіх і за ўсё, так сказаць: з усходам сонца. Маё спаннё на раскладной пасцелі выклікала ў яе сексуальная фантазіі. З гэтym было паўбяды, пакуль таварыш Давідзюк не асмяшыўся – па маёй віне – перад міністэрскімі візітантамі. Чалавек з яго бачыўся спакойным, ураўнаважаным, і, вядома, не шануючым усякія паперы, дакументы; у шуфляды свайго пісьмовага стала ён і не заглядаў; поначы ў якойсь з іх дзерлася аж мыш! Я звярка ўпаляваў і запоўніў пустыя скрынікі сваей ежаю – цыбуляю, хатнім салам, хлебам, сырам, маслам, яйкамі, малою патэльняй (смажыў вячэрну на электрычнай плітцы).

Аднойчы кліча ён мяне.

– Товарышч Яновіч, понімаецце, надо што-то робіті, бо tak dalej być nie może, – сказаў сіплым ад злосці голасам. – Былі ў меня towarzysze z Warszawy, пытають про одін dokument, а я забыв о вас, давай высовываті шуфляды, а в іх, понімаецце, цыбуля, сала, колбасы... Вони тое бачат, понімаецце, ну, молчат, але што про меня подумалі... Што я какой-то п'яніца! Ну і самі шуфляды же не для цыбулі, добрэ понімаецце, но для документов, товарышч Яновіч!

Памаўчаўшы, Давідзюк дадаў:

– І вообщэ говорат, што вы, товарышч Яновіч, тут бабамі занімаецесь... Уборшчыца находит по кутках... intymną bieliznę, вот так, дорогой. Но не будемо это расследовать, это другое дело.

Я зразумеў: Давідзюк месяцамі не кранаў тыя шуфляды, ну, і трэба мне цяпер кудысьці падзецца. На маю радасць – вырашэнне знайшлося: мужчына, што паліў на дзень печы, адкрыў пусты паддашак, з узвілістымі ўсходкамі ад дзвярэй, застаўленых канцылярскімі шафамі кіраўнічкі сакратарыята „Нівы”, сівалосай „пёткі рэвалюцыі”... Надзеі Кусьмерак. Пазней яна заелася ажаніць мяне з Любкаю з Парослаў, сакратаром партыі ў прадзільным цэху фастаўскага камбіната, пабудаванага за тамтэйшымі агародамі, „коло Хвостоў”. Узнікла проблема з маёй непартыйнасцю.

На двары стаялі лютыя тэмпературы пяцьдзесят сёмага і сцены ў майм паддашку блішчэлі інеем. Мужчына напытаў мне прытулак у бацькоў рэдакцыйнага ганца, радаснага юнака Шарэйкі, што насіў матэрыйялы ў друкарню (рог Мальмэда і Ліповай, дзе зараз гатэль Cristal). Жылі тыя пачцівіскі ў абасцанай валацітамі ablупленай камяніцы з кветкамі ў вокнах, душна і цёмна. Недзе ля Старабаярской. Пажыў бы я ў іх, можа быць, і доўга, але спугнула мяне іх дачка з паненскім дзіцём, якая выразна зацікаўлася мною. Яе не рассмяшала мая заіклівасць ані паслядоўнае беларускамоўе маладога нацыяналіста. Ёй ужо было *byle mieśc chłopora, może być Białorus*. Нагадаю дадатковую прычыну майго панікавання перад дзяўчатамі – гэта сваркі мае маткі з майм бацькам, камандзерства бабы, і катэгарычны матчын напамін, што не пацерпіць яна анікае, Бог ведае адкуль, нарачонай. Бацька адносіўся да тых наказаў лагадней, кажучы: – От, калі не палячка, то няхай будзе... – Я табе дам: няхай будзе, – бушавала мацерка. – Ажэнім у Крынках з праваслаўнай, то хоць вядома будзе, з кім!

Як кавалер пры грашах я кінуў хадзіць на *ludowe* беластоцкія танцы; асабліва знеахвоцілі мяне забавы ў фабрыцы Сяржана, дзе завялася пралетарская традыцыя жуднага мардабойніка. І з танцоркамі там не пабеларусіш. Сваякі па вёсках у тую пару чамусьці жаніліся адзін за адным і было незвычайна прыемна на вяселлях. Запамяталася – у Курцэвічай, што ў Белагорцах: свае людзі, свая вера, свая мова, усёй свет свой! Ад скокаў пры музыкантах ламалася падгніўшая падлога ў паўшляхецкім іхным дворыку. І начлег дружбантаў з дружкамі, запамятаўся, бы забыты анахранізм груповага спароўвання ў першабытных славянаў. У прадвесну хадэчу хату засцілалі апоўначы саломаю, вясельнікі кладавіліся на яе снапамі, накрываючыся радзюжкамі; у адзенні. Дружкі абачліва нацягвалі на сябе мужчынскія нагавіцы, распорамі дазаду. Гасілі нафтавыя лямпы. Сну не было да світання, але і распусты таксама не, адно імітацыя купальскае оргіі. Нешта кшталтам школенасці будучых шлюбных пар, дашкольнага прадшколля, дзіцячай гульні ў мужа і жонку. Гэта насіла ў сабе глыбейшы сэнс, чым падумаліца. Прызнацца, я быў у стане шоку ад таго, умомант цверазеў, але куды ты пойдзеш – за вакном снегавіца. Мая Райка не ўпалохалася, яна рабіла ў фастаўскім камбінаце і сёе--тое бачыла, хоць

дзяўчаты болей звычайна трактуюць які з мянене
мог быць кандыдат на мужа і бацьку сям'і?

Ажыло сяброўства з Раманюком. У суботы не раз мы бралі
ў турыстычнай пазычальні ровары і ехалі ў Вялікія Азяраны,
у якіх ён наведваў нарачоную, а я сваякоў. Кавалеруючыя азяран-
цы згаджалі музыкаў і тады ў невялікай мясцовай школе тупацелі¹
полькі. Грымеў вальс „чапляйся”. Каб я не пачуваўся самотна,
нарачоная і мне вынайшла нарачоную. Серафім меў тую перавагу
нада мною, што ён цалаваўся са сваёй Любкаю, а я з рэкаменда-
ванаю Нінкаю аніяк. Проста не той стаж. У нядзельную спякоту
хадзілі купацца ў гранічнай Свіслачы, па супрацьлеглым беразе
якое паходжваў савецкі салдат з доўгаю вінтоўкаю, нічога не ка-
заў, смуглівы і касавокі – няйначай – кіргіз... Нарачоная не лезлі
ў ваду, не выпадала ім агольваць смачноты цела; парыліся ў сукен-
ках (на траве).

З нас усё не абсыпаўся „польскі каstryчнік” пяцьдзесят шос-
тага, боязь вянгерскага варыянту развіцця сітуацыі ў неспакойнай
краіне, чаканне раптоўнага грукату савецкіх танкаў на вуліцах.
Пагрозу лагодзіў прыход Гамулкі да ўлады. Гэты towarzysz Wies-
ław карыстаўся аўтэнтычнай папулярнасцю ў палякаў, на руках
насілі яго, песні аб ім складвалі, а ўсенька на фоне процірасей-
скай антысаветчыны. Вера Ляўчук тым часам піша, а яе Валкавиц-
кі друкуе шумны артыкул „Што з намі будзе?”, за які камітэцкія
падлужнікі мала не з’елі і яе і яго. Дэлегацыю Беларускага Гра-
мадска-Культурнага Таварыства – з Піліпам Кізевічам – прыняў
асабіст Гамулка(?). У рэдакцыі з’явіліся беларускія варшавякі, пас-
ланцы „рэвалюцыйнай моладзі” (памятаеца шаленаваты Сіповіч,
арганізатар нейкіх беларускіх секцыяў, у якіх узяўся бронтацца
і я). Некуды ездзілі, бунтавалі па-сялянску ціхенъкіх ліцэісташт
у Бельску з Гайнавай. Трапіў у члены новага ваяводскага камітэта
моладзевых арганізацый, адкуль неўзабаве даволі спрытна выту-
рыў мяне якісці Мазурэк, прышыўшы наўноце маску беларуска-
га нацыяналіста ды брахлівага ворага палякаў...

„Ніваўскія” Вааські і Колькі селі на сраку. Баравік настойваў на
тым, каб пісаць у публікацыях назвы мясцовасцяў на польскі лад:
Грудэк, Бялысток, Гайнувка... Сокулка... Палітычныя перадавіцы
konieczne па-польску (у „Ніве”). Пярэпалах гэтага агранома паў-
стрымваў бурклівы шэф: – Таварыш Баравік, перастаньце...

Але таварыш не здаваўся, патрабаваў не весці размоваў па тэлефоне па-беларуску, бо... podsłuch, moi drodzy, podsłuch... На хвалях тае ўсерэдакцыйнай ды ўсенароднай шумечы пераплыв я на болей высокі бераг, з нізоў карэктуры і перакладаў адразу ажно ў журналісты. Крычаў: – Я хачу пісаць! Падставы меў, дэбютуючы апавяданнямі. Ці не месца Буры заняў быў, былога пра-курора, які ў „Ніве” ведаў адно тырчэць ля акна і сумаваць па сваёй пра-курорскай пасадзе (урэшце і вярнуўся назад туды).

У тадышнія ажыўленне прыходзілі на работу ў „Ніве” цікавыя людзі. Элегантны вільнюк Казімер Балінскі, праўда, не на-тужваўся завельмі, але пакінуў па сабе памяць незабыўным тэкс-там „Рыбацкая слёзы” (пра рэпатрыянтаў ад нарачанскіх азёраў, што пашукалі сабе падобнага краявіду на Прусах). Юзік Рыбінскі з-пад Кузніцы, знайдзены на пасадзе білецёра ў кіне „Тон”, удала папісваў сэнтыментальныя кавалкі. Я любіў яго, бо ён заікваўся, часам мацней за мяне. З’яўляўся Мадзэлеўскі, унікальна інтэлігэн-тны паляк-валакіта, які праз месяц някепска ўжо пагаворваў на беларускай мове (ведаў заходнія). Таленавіта рысаваў, між іншага, ілюстрацыі да вершаванай Андрэем Сошкаю (Вацікам Асіпові-чам) аповесці „Прыгоды Агафона Аброткі”, і інш.

Каторагасці дня пайшла чутка, што прыйшоў да Валкавыцка-га сам Шэршань, той славуты Шэршань з акупацыйнае „Новай Дарогі”!

Каб павысіць культуру мовы, прынялі граматыка-знаўцу, нейкага Бройку (?), чалавека напэўна кампетэнтнага, але няспеўпна маруднага. А ў рэдакцыйнай практыцы трэба быць хуткім, іначай не выйдзе газета. Здольнасці ў журналіста ёсць іншага тыпу, чым-сьці ў фіолага.

За спіною шэфа вісеў на сцяне графік тыражу „Нівы”. Хоць не памятаю лічбаў на ім – не былі яны высокія, тры-чатыры апагейныя тысячы экз. – уцяміў на ўсю рэшту жыцця адно: каль-партараж тыднёвіка стрымгалоўна падаў, калі выбухаў чарговы поль-скі скандал, і рос у стабілізацыю настроем. Беларусы баяцца пака-зцаца беларусамі. Хадзіла нават наконт іх іншаназва: падпольныя беларусы. Або: хатнія беларусы. Калі сядзіць за чаркаю – баявы беларус, як жарабец! Калі працверазе – выпакладаны паляк.

*

* * *

Мая маладосць прайшла пад знакам „Нівы”. Моцна запамятаўся дэталі. Некаторыя ўяўляюцца, быццам было гэта ўчора. Бачу твары – чагосыці хітруючага Ваські Баршчэўскага, нясціхана смарклівага Міколы Матэйчыка, усё упaloханага Mixася Баравіка; бабскія пошапты Любы Сліжэўскай з Нінкай Бручка, драпежна патрыятычную Веру Ляўчук, няхуткага на ўздым эмоцый Георгія Валкавыцкага... Асобна зазначу Mixася Хмялеўскага, супер-таленавітага свата. Я, нажыўшыся ў беластоцкіх кватэрах, імкнуўся да стабілізацыі, да жаніцьбы і не скакунскага быту. Дабрыня Mixась мяне ў гэтым парагаваў навек, на ўсю рэшту гадоў. Спачатку я спрабоўваў сам вырашыць сваю патрэбу, але вынікі аказваліся марнотнымі: дзяўчата – вялікія рэалісты – з недаверам адносіліся да бязвусага дваццацігадовага гарачуна. У Залуках – не паўплываў у маю карысць нават аўтарытэт хроснага бацькі з заможнай Барсуковіны, хоць нарачонства тое ўжо былі запілі і замацавалі паненскім пярсцёнкам (Нюта палічыла за лепшае выйсці, аднак, за шафёра, а не за худога балбатуна з рэдакцыі). Пасрэдніцтва сваю давала фатальныя рэзультаты. Праставатая Райка з суседніх з Залукамі Навасёлак змарозіла мяне, беларускага нацыяналіста, непрабачальным надпісам на фотцы: Kocham Białystok i Ciebie! Я мала не ўмлеў у злосным прыступе ад такога прызнання.

У перадлета пяцьдзесят сёмага Валкавыцкі выправіў мяне ў замежную камандзіроўку, у СССР, у Вільню і ў Мінск, Гродна. Выдалі пашпарт, савецкіх рублёў. На дзён дзесяць. Вільня здзвіла паўсюднай у ёй літоўскай моваю. А Мінск – рускамоўнасцю. Маім віленскім цыцэронам быў Янка Шутовіч, даваенны беларускі інтэлігент, які нейкім цудам выжыў у сталінскую завіруху. Уражанне ад літоўскае сталіцы неблагое, надта падабаліся шыльды: вялізнымі літарамі па-літоўску і малымі па-руску. І ўсюды, куды я хадзіў з Шутовічам, патрэбны быў перакладчык у яго асобе. У той год бушавала хрушчоўская адліга ў палітыцы, вярталіся з сібірскіх лагераў натоўпы жэмайтаў (павывозілі саветы туды нешта пад трыццаць працэнтаў усіе тae нацыі). Аднойчы, знайшоўшыся сам адзін у горадзе, ніхто з сустрэчных не рэагаваў на мае рускія

роспыты пра нейкі адрас, кажучы часам: *нусупранту* (– не разумею). Збавіў зусім не міліцыянер, а армейскі афіцэр-украінец.

Літоўцы памяталі ўласны перадваенны дабрабыт, хапаў іх катун на гук мовы акупантай.

З Вільні прывёз рэпартажык у „Ніву” пра Пятра Сергіевіча, вядомага мастака. Займаў ён высокастольную мяшчансскую кватэру з польскамоўнай жонкаю. Сцены завешаны карцінамі, якія по-тым я бачыў у фундаментальных мінскіх выданнях: Скарона ў друкарні, Каліноўскі сярод паўстанцаў... Я, дурань у палітыцы, неяк запытаў мастака, чаму не перабіраеца ён у Мінск. Сергіевіч прыгледзеўся да хлапече наўноты, і нешта адказаў, чаго я доўга не змог уцяміць. Прыйлізна так: у Літве савецкая ўлада больш людская, чым у Мінску, у Беларусі. Даволі прыкра было такое пачуць. Рыхтык, як у сям’і таго ж Шутовіча, у якога я заначаваў, а мілая жонка якога гаварыла са мною культурнай беларускай моваю, як і ён, але з дачкою яны... па-літоўску. На маё немае запытанне, патлумачылі: хто ведае, як будзе, адно пэўнае – літоўцы ўмеюць жыць. З Літвою Москва цашкаеца. Літоўскія сакратары партыі найперш лічаць сябе літоўцамі, пасля камуністамі.

З Мінска, куды я быў выехаў, франты ездзілі ў Вільню шыць касцюмы і па закупкі. Не вельмі ўдаваліся ім, не ведаючым „литовскага языка”. Загаворыць па-руску і добрага тавару яму няма. Бяры, савеце, што дадуць табе ласковыя экспедыенткі, „лабасы” (ад вітання „лабас дыена” – добры дзень). Саветаў, гэтую басоту, ненавідзіла Вільня. Асабліва тады, у хвалі выпушчаных з Сібіры.

Мінскія вуліцы непрыемныя, тратуары чамусыці заліты абы-як, парэпаным асфальтам. Нядбайна, з каўдобінамі. Які гэта ідэйт апланаваў?! Ашчаджаючы рублі на залаты пярсцёнак для нараочанае, стаў я на кватэру сваяцкага мне Юркі Семянякі, ужо даволі папулярнага кампазітара (яго род з Азерскіх, што каля Крынак). Жыў ён з маці і сястрою ў камуналцы на Савецкай. Я не адразу скеміў, што гэта такое, гэтая камуналка. А вось – трохпакаёвая кватэра, а ў ёй аж тры сем’і: чарга ў кухню, чарга ва ўбікацыю, і званок ля дзвярэй пачаргоўна (да Семянякаў – доўгі і два кароткія). Юркаў бацька дзейнічаў некалі – пры паляках – у заходнебеларускай канспірацыі. Удала ўцёк з маладою жонкаю, з Жэнай, цераз зялёную граніцу ў БССР, дзе і прapaў у чорныя трыццатыя. Спадарыня Жэня, прыгожая інтэлігентка, ведала ўсёй мінскі Пар-

нас. Шмат наапавядала мне, хто быў кім у сэнсе характару, чалавечых якасцяў; наблізіла постаць Янкі Купалы, які карыстаўся бездышускійным маральным аўтарытэтам. Ейная Рэна з братам Юркам, хліснуўшы долі дзяцей „врага народа”, падумвалі ў пяцьдзесят сёмым пераехаць у Польшчу, у гамулкаўскую рэпатрыяцыю з СССР (Рэна пабывала ў Варшаве, але перспектыву тут не прадчула).

Мая непрызывычаенасць да дарагіх рублёў спрыяла ўражанню, што ў саветаў усенька таннае, вельмі. Прыйчым урад увёў антыінтэлігэнцкую палітыку: слесар зарабляў удвая больш, чым інжынер. Што не магло скончыцца дабром – тэхнічны прагрэс існаваў толькі ў газетах. Пачуў я пра катэгорыю „цэкоўскіх людзей”, г.зн. тых, хто знаходзіўся ў наменклатуры Цэнтральнага Камітэта. Тыя меліся найлепей. У іх ліку апынуўся Рыгор Шырма, слынны дырыжор народных хораў, у якога чаляднікаваў Семяняка. Беручы інтэрв'ю ў Шырмы мяне непрыемна ашаламіла, што ён гаворыць выключна па-руску, хоць цалкам нармальная цытуе беларускія тэксты песняў. Рыхтык як нашы рэгенты, зайдла польскамоўныя.

Перада мною, з польскім замежным пашпартам у кішэні, настойліва шукаючым Беларусі ў Беларусі, расчыняліся дзвёры ў кабінеты. Пузатыя начальнікі нічога істотнага – вядома – не казалі, але, бачачы перад сабою малакососа, спадзяваліся яны даведацца нечага з першых рук, пра падзеі ў Польшчы, і хто такі Гамулка. Пасля хрушчоўскага даклада на славутым ХХ-м з’ездзе партыі, зносілі ў Мінску або разбівалі помнікі Сталіну, людзі сталі гавар-кія. У гэткім настроі пазнаёміўся я з Нілам Гілевічам, яшчэ сту-дэнтам, але незвычайным, беларускамоўным. Прынцырова беларускамоўным. Апублікованае ў „Ніве” бязвіннае інтэрв'ю яго мне нарабіла яму нямала пертурбацый, аб чым сказаў ён праз... сорак гадоў пасля. Магчыма, усе мае субъяднікі перажывалі „энкавэдоўскія сенсацыі”, акрамя віленскіх (Літва, хоць крыху пахла Еўropaю, саветчыкаў там не занадта падпускалі да рэспубліканскіх структураў, „кругом одни лабасы”).

Вяртаючыся ў Беласток – зайшоў я ў Гродне да Міхася Васілька, жывое легенды заходнебеларускай пазіі. Бурклювая жонка. Квашаныя агуркі і цыбуля на газете на стале. Шклянкі і бутэлька. І сам паэт са шкляным позіркам. Па-п’янаму сардэчны. Гаворыць круглымі складамі. Баіцца, а хоча нешта іншае сказаць; жонка

пільнуе лепш цэнзара. У кватэры z každego kąta bieda až piszczy.
— І на якую халеру мы так ваявалі проці палякаў, у тое КПЗБ, —
сказануў, калі ў адзінае імгненне апынуліся сам насам.

„Ніву” я засыпаў матэрыяламі з БССР. Шэф выгладжваў іх,
я радаваўся друкам. Нехта нясмела пярэчыў мне: Беларуская ССР
будзе магілаю беларускай нацыі і яе культуры, мовы. Аднак я
горача аспрэчваў, верыў у Беларускую ССР як дзяржаву беларусаў,
зрэшты адзіную, пра якую чуў і вось асабіста зведаў. Бо — пра
Беларускую Народную Рэспубліку нават Шутовіч не злікнуўся.
Я не быў супроць камунізму. Я быў „за”, з той умоваю, што каму-
нізм у Беларусі зробіцца накшталт літоўскага — беларускім і бела-
рускамоўным, нацыянальным. Адкуль мог ведаць, што на tym
даўно і пакутна пагарэў беларускі рух.

*

*

*

Здараліся казённыя чаркі. У Дзень жанчын і ў гонар
Кастрычніцкай рэвалюцыі. Нагодаў хапала, ці не штомесяц (не
лічачы нарадзінаў-імянінаў). Васька, намаўляючы на складчыны,
сам не меў грошай; хатні бюджет знаходзіўся пад катэгарычным
кантролем яго Любкі. Навылёт ведала яна звычкі мужыка. Не
смярдзеў залатоўкамі і гультаяваты Колька: мала пісаў то і марна
зарабляў. Прычым каштавалі кавалера бабы.

На папіохі Валкавыцкі з Баравіком не пісаліся. Пабыўшы
партыйным апаратнікам, а другі — дырэктарам заглушальнай
радыёстанцыі пад Беластокам, арыентаваліся ў тэхналогіі ўлады:
у кожнай рэдакцыі абавязкова ёсць „стукач” Службы Бяспекі або
і два! Таму звон чарак мог закончыцца ім катастрофу кар'еры.
Язык возьме і распусціца!

Іншая справа з афіцыйным застоллем: зыходзіліся ваяводскія
функциянеры, сакратары камітэтаў. Не выпадала выкручвацца.
Рэдакцыйная моладзь сцябала гарэлчыну дарэмшчыну без літасці
і лірычна спявала чырвонаармейскія: „Артилеристы, Сталин дал
приказ...”, „Автоматы наши крепки, автоматы крепко бьют, смерть
фашистским оккупантам автоматчики несут...”

Заўсёдную паніку на шэфаў наводзіла конармейскае „На Дону и у Замостві тлеют белыя кости, над костямі шумят ветеркі, помніт псы-атаманы, помніт **польскіе** паны, конармейскіе наши клинкі...” Пабялелы Баравік праводзіў інтэрвенцыю: Słuchajcie, дороже товарышчы, tak nie można, здзесь за столом сідзяц польскіе товарышчы, всэ чуют, і што вони про нас подумаюць, zastanówcie się... Не лучшэ співаты „белыя паны”? Зачэм „польскіе”?

Дваццаты з’езд з хрушчоўскім дакладам, як і вяртанне Гамулкі на пасаду першага сакратара польскай партыі, беларусы сустрэлі неадназначна. Задаволенасць разгонам у Польшчы „кахозаў” пісавала гарката ад выбуху касцельнага нацыяналізму. Пры Сталіне з Берутам жылося страшнавата, але хоць анікі аковец не адважыўся крычаць: Kasapi do raju!

Гамулка ліквідаваў Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. Утвораная затым Służba Bezpieczeństwa ўвяля ў сябе абавязак сярэдняй адукцыі (пажадана вышэйшай). І раптам зарайліся каля „Нівы” панура-мардатыя невукі, у пошуках спагады або і заробку (пазнавалася іх па – службовых убоўцам – скуранных плашчах або куртках). Матэрыялу на журналісцкую прафесію сярод той публікі не зауважалася, акрамя Амільянавіча, аднак умелі яны здабываць інфармацыю (сырую), а пару тыпаў рабіла някепскія фатаграфіі, якімі ілюстравана тэксты пра імпрэзы, нарады, важныя пасяджэнні.

А я ўсё жаніўся і не надта ціміў, што вакол чаўпецца. Капічыў грошы, скупіўся на ежу, ездзіў да бацькоў па булкі хатняга хлеба і салёнае сала, яйкі. Валкавыцкі, пабачыўшы, што блага са мною, нараіў, каб я не трymаўся сухога, бо скончыцца тое хваробаю страйніка. – Вы піце хоць чай, на абед шклянку гарачае вады, – раіў ён як былы салдат.

Беларускае грамадска-культурнае таварыства заснавана ў нязручны час, калі Польшча кіпела. Вуліца ахрысціла Таварыства савецкай агентураю, дзеля чаго мела свае падставы. Структуры арганізацыі ўзначалілі sprawdzeni towarzysze, вядомыя ўбоўцы ці камітэтскія аппаратнікі ў сталінскія гады. Калі: nie matura, lecz chęć szczerza zrobi z ciebie oficera. Носячы ў сабе крыўду да гамулшчыкаў, гэтыя паўпісменныя „товарышчы” несумненна брынялі тэндэнцыяй пераўтварыць БГ-КТ у нешта накшталт істотнага патэнцыялу, масавага! Ад таго – ад гучнай кампаніі пашырэння Таварыства – і развялася плётка, што беларусы хочуць адараўца Беласточчыну

ад Польшчы, далучыцца да Беларускай ССР. Неверагодна жывучая; і цяпер палякі дапытаюцца ў мяне, ці гэта праўда. Не памагае аргумент, што беларусы як сяляне не могуць марыць і не мараць аб тым, каб злучыцца з савецкім „кахозам”. А як жывеца пад Лукашэнкам, кожны бачыць, старое і малое. Мае размоўцы, факт, ціхнуць, але шостым-сёмым інстынктам я адчуваю, што яны мне не вераць. Ну і Бог з імі!

Хутка – у лютым 2001 – будзе сорак пяць гадоў існавання „Нівы”. Сам сабе не веру, што так доўга. Прыйшоў я да яе дваццацігадовым хлапчуком з дыпломам тэхніка-электрыка ў кішэні. У лютайскія маразы пяцьдзесят шостага. Непрытомны ад беспаняцця, што і як рабіць у ёй.

„Ніва” была аўтэнтычна народнай газетаю. З пошты прыносялі штодзень пачак пісем; чытаў галоўны рэдактар, прыдзяляючы іх паасобным журналістам для далейшага разгляду, інтэрвенцыі. Начальнікаў, на жаль, магчыма было толькі хваліць, змаўчаць паскудствы. Адпаведна прынцыпу: партыя паставіла каго на пасаду – партыя за яго і адказвае. Гэта значыць: крытыкуючы, напрыклад, дырэктара ты падрываеш давер да... партыі! Таму выпрацавалася асаблівая стылістыка – каб падчапіць прасмердлага жуліка, спачатку артыкула ўзвялічваліся ягоныя дзеянні, пералічваючы і ордэны на грудзях, і пад канец ужо выказвалася дапушчэнне, што тыя дасягненні былі б яшчэ большымі, калі б ён...

Наконт ордэнаманіі ўзгадаўся выпадак, як фатографавалі, каб успяць у „Ніве”, аднаго солтыса, здаецца, за рамонт нейкае дарожкі. Вывелі мы таго чалавека, бы на расстрэл, на тую жвіраванку, а ён тым часам давай выцягаць з кішанёў свае медалі ды чапляць на кажух, ад барады да пупа... Смех смехам, але і сумна: нацыя перайначвалася ў службістых парабкаў, а дзяржава ў вялізны фальварак.

Даволі наведвалася ў нашу сядзібу, што пакуль займала прававерхніе крыло „Сырэны” – пад погуды паравозаў ад блізага вакзала, – мінскіх пісьменнікаў з арханёламі. Незабыўная сустрэча з Піліпам Пестраком; па-акторску прачытаў апавяданне. Жувіста. Супрацьлегласць яму – Янка Брыль, дастойны, бы граф (падабаўся надзьмутым палякам). Пятро Глебка свабадней казаў і я да яго прыкіпей, чаму не чуваць у Мінску беларускай мовы. – Будзе мова, усё будзе, партыя ачышчаецца, вось, – супакоіў. Уяўляю сабе,

якім праставалосым я яму падаўся, бо на правакатара не змахваў, смаркуль.

Беларусы не былі б беларусамі, калі б не запаўцелі падкідаць нагамі беларускую мову. На пленарных сходах Таварыства паяўляліся фацэты з беластоцкага Русскага культурно-просветительнага общества і, адрэкамендаваўшыся як толькі-белоруссы, ціснулі на друкаванне „Нівы” па-руську. Засеў у маёй памяці інжынер Капчук з публіцыстычным псеўданімам „Белосток”. Аргументацыя тыпова савецкая: „Белорусскій язык – это язык националистов и врагов социализма. Русский язык – это язык коммунизма, язык Ленина!” Пратэставалі старыя КПЗБоўцы, Піліп Кізевіч, Базыль Літвінчык, Васіль Дзун... Wrieniali się! Найразважна паводзіў сябе Валкавыцкі: мова „Нівы” – гэта не мая фанабэрыя, а такая пастанова Цэнтральнага Камітэта партыі. Канец дыскусіі. У Лодзі, зрэшты, выходзіў „Русский голос”, інтэлігэнцкі; аніяк не ўкараніўся ў халопскай Беласточыне. Тыраж таго элегантнага часопіса ў параўнанні з ніваўскім бачыўся несур’ёзным; дарэчы, неўзабаве – зdaeца – самаліквідаваўся. Існавала мноства школаў з дадатковым навучаннем беларускай мовы і літаратары, у якіх выкарыстоўвалі „Ніву” ў якасці навучальнага дапаможніка. Таму, натуральна, уznікла пытанне дадатку для вучняў, за што ўзяліся жанчыны, Вера Ляўчук-Валкавыцкая, Зося Бусловіч. Але гэта мяне не цікавіла; баяўся кантакту з дзецяrnёю, яна рагатала ад маіх заіклівых опусаў патрыёта.

*

* * *

Жаніліся рана. Замуж выходзілі яшчэ раней. На дваццаць першым годзе я рыхтаваўся да свайго вяселля. Гэта быў выхад у хлябнейшае жыццё. Дзве выплаты – не тое, што адна. І знаходзілася падставу дабівацца сякое-такое кватэры (тады давалі ўлады, нават талоны на халадзільнікі). Кавалер быў нічым. Жаніцьба работала з цябе партнёра адміністрацыі. Толькі ў такім цывільным стане з табою гаварылі, ты мог запісацца на патрэбны прыём у начальніка (сакратарка пытала: чаго?). Шантаж і мой быў дзя-

цінна прости: władza jest władzą ludu, a ja jestem właśnie z ludu. Першы данос на мяне – у магістрат – датычыў менавіта няпэўнасці ў маім ладовым паходжанні (бацька – шавец, маці – краўчыха, словам: буржуазія).

Тым часам закончвалі на вуліцы Весялоўскага (цяпер Суражская) пабудову Дома Друку, у які сялілі рэдакцыі. „Gazeta Białostocka” пакідала мінулавечную камяніцу на Кілінскага; будыніку дзялілі бяздомным журналістам з сем’ямі. Пайшоў прасіца і я, кожучы тав. Гаясу, дырэктару выдавецтва, што ў Каляды ў мяне шлюб. – Dobrze, Kochany, ale bez metryki ślubu nie przychodzić do mnie. No i przyprowadź nam swą narzeczoną... (зрабіў регスキе око). No, działaj, chłopie!

Часу, практычна, не заставалася, дзяльба тая ўжо набывала размаху; шлюбаў не давалі з ночы на дзень (чарга!), таму наш бог і начальнік у выдавецтве відавочна палічыў, што аднаго прэтэндента да шанцоўнай жыллёвой плошчы акажацца яму менш. Не ведаў ён, што мая Таня працавала ў магістраце якраз, дзе максімальна пайшлі ёй на руку як свайму чалавеку. Па-за чаргою, звычайна, аформілі нам шлюб, бы выпіску нейкага пасведчання. Без помпы, рытуалу. Przy biurku z papierzyskami. Бо сапраўдная ўрачыстасць чакала нас пасля, у зімовым Мікалаеўскім саборы.

Свядомасць важней табе маємасці надта мацуе пачуццё адказнасці. Ёсьць жонка. Кватэра! Праўда, не зусім: прызналі палову – ад дошкі да дошкі – былое рэдакцыйнай святліцы, з двумя вокнамі на падворышча ды на запушчаныя агароды ўздоўж муроў палаца Браніцкіх, з пахіленымі нужнікамі ў лапухоўі (цяпер там бяжыць асфальт артэрыі заход-усход). На партэры. У падвале – пад падлогаю – буйў варштат Wyrob trumien. Недзе побач, начамі рагаталі, бы гіёны, прастытукткі. У зараслях валяліся п’яніцы. У хляўчуках трымалі вугаль, лучыну на распалку.

Ахапіў непраўдападобны энтузіазм! Я накінуўся на работу ў „Ніве”, бы дзіця на цукеркі. Бывала, адну за адною дзве ночы не спаў, каб найбольш зарабіць. Хадзіў апухлы, усё роўна што пчоламі пакусаны. Так бараніўся арганізм ад перанатугі. Шанцевала на грашовыя аказіі; у тую восень пяцьдзесят сёмага паўрэдакцыі выкацілі застуды, здаровымі хадзілі адны гультаі. Сакратар „Нівы” Баравік малітоўна паглядаў на мяне: – Як себя чуствуеш, drogi,

га?.. Будзь ласка, ешчо потэрпі. Сам бачыш, што нэма з кем робіті газэту, а тэрміны нэ чэкают, давай і давай в друкарню...

Упорань схопліваўся на халодным паддашку ад грукату яко-гасьці сваяка старажыхі; даглядаў печы. У перадзімовую камандзі-роўку ў Мілейчычы, у сцюдзённую адліжнечу я набраўся грыпозы і злёг з тэмператураю ў хаце Сяргея Крэйзы, земляка мне з Малых Азяранаў, які служыў у Сямяцічах, у разагнаных потым Гамулка „органах”, там і ажаніўся; далі яму інструктарскую работу ў БГКТ, але, маючи слабое сэрца або і дыябет, ён нядоўга пабыў на незайдроснай пасадзе. Калі трохі палягчэла ў грудзях, Сяргей праводзіў мяне на самотную ў полі станцыю Баравікі, дзе я сеў у беластоцкі цягнік. Памятаю, балела цела, кожны крок, і зямляк раскладваў агнішчы ў ядлаўцевых зацішках, адаграючы мяне на вятрыску са снежнаю крупою. Была вечаровая субота, калі рэдакцыя пустая, і за нядзелю я падлячыўся. Старажыха, убачыўши, што са мною, прыдбала бутэльку спірту. Напіўся я ў пасцелі да бяспамяці; праз суткі прачнуўся мокры ад поту, хоць у куце бліскацеў іней. Навучаны гэтым драматычным эпізодам, больш вельмі не застываў, ведаючы, што бяда бярэцца ад успацеласці ў ван-драванне ў непагадзь.

Сакратар Галоўнага праўлення БГКТ, Аляксей Казёл, бегаў, як апараны, арганізоўваючы беларускую філалогію ў Завочнай Настаўніцкай студыі ў Беластоку. Сам ён абачліва запісаўся туды першым як студэнт, няйначай падумаўши, што: калі нават і UB аказалася нявечным, дык тым болей сакратарства, а дыплом настаўніка ўсё ж гарантаваў хлеб. Дырэктар студыі, Радзюковіч, пабойваўся Казла і ён, здаецца, досыць гладка праходзіў семестральныя экзамены. Быў гэта той штудыянт, невуцтва якога праста выпірала яму на бульбяны твар (Колька мармытаў пра незакончаную Аляксеем хаця б пачатковую школу ў родных лідэру Меляшках). – Towarzysze, nie było czasu na naukę, kiedy trzeba było bronić władzy ludowej! Спадзвіжнік Казла, Танін астраўлянін Валодзік любіў паказацца культурным кавалерам, беручы пры паненцы газету ў рукі, але, на жаль, уверх нагамі... Поўны анальфабэт!

Тым часам тая władza дзесяты год моцна сядзела ў сядле і не патрабавала абаронцаў; ім выгодна было нічога не рабіць, шукаць ворагаў сацыялізму, і браць грошы. Ажно Гамулка паразганяў

зграю, бы певень курэй. Шмат хто стуліўся перапёлкаю ў БГКТ менавіта.

Запісаўся ў студэнты і я. Дыплом атрымаў, бадай, ажно ў 1962 годзе, на тэму публіцыстыкі Кастуся Каліноўскага. Кіраваў мною чэплівы Мікола Гайдук, але запамятаўся Васіль Тарасаў; палкія выклады прафесара з Мінска пра беларускую літаратуру. Праз сорак гадоў пасля пазнаёміўся я з яго сынам, даследчыкам полацкіх старажытнасцяў; хораша пагутарылі мы і паходзілі над Дзвіною. У гэтай першасталіцы Беларусі шумела тады свята беларускай пісьмовасці; на плошчы трymаў беларускую арацыю прэм'ер Чыгір. Без расейскага акцэнту.

Напрыканцы таго году віры ў Польшчы выгладжваліся. Бралася на стабільнную пагоду ў палітыцы. Нашым „товарышам” усё не даваў спакою Кастусь Майсеня, рэпатрыянт з-пад Нясвіжу, які нейкім цудам аб'явіўся ў Бельску. Як інжынер эканоміі з пазнанскім дыпломам, ён стаў дырэктарам Эканамічнага тэхнікума. Гожы і нежанаты мужчына, заварожваў бабаў не горш паслейшага паэта Барскага. Аднак, адрозніваўся ад вершапісца талентам арганізатора. Бельскі аддзел БГКТ пад ягоным старшыняваннем пераўтварыўся ў павятовую паралельную ўладу. На пасяджэннях управы „спавядадаў” мясцове начальства (па лініі беларускай дзейнасці). Жыватастыя дзядзькі, не кемячы ў гамулкаўскім пераломе, пакорліва давалі справаздачу і прымалі новыя абязацельствы. Такая сітуацыя была магчымая, пакуль краінаю хістаў хаос Каstryчніка '56. Потым Майсеню здалі яны Гайнаўцы для ўзмацнення марных у „матаноў” кадраў (уперлі на пасаду прэзаса Павятовага саюзу гмінных спулдзельняў „Самапомачы”). Лёгка вышукалі на Кастуся „кручок” – да элегантнага кавалера з рэдкай у туу пару вышэйшай адукацияй прыліпалі дочки і палятухі наменклатурні-каў.

Пакуль нішто не прадвяшчала пагібелі вёсак, хоць шчасце ўжо гнездавала ў Беластоку; у кожнай існавала школа (прынамсі трохкласная). У той зазімак я круціў на бацьковым ровары да шматлікіх навакольных сваякоў, спрашаючы іх на сваё вяселле. Пераважна п'яны, бо ўчастоўвалі. І як бы на заканчэнне тae акцыі, вяртаючыся з Навасёлак пушчанскім гасцінцам пад зорным небам так грымнуўся на ростанях Зялёны Дуб, што адляцела педаль.

Нічога: падаў, як мяшок з бульбаю. Давялося больш ісці, з'язджаючы ў месячным бляску з горак у даліны.

На мой з Таняй шлюб у калядныя святы бязбоязна прыйшла ў беластоцкі Мікалаеўскі сабор таксама партыйная экзекутыва „Нівы” і хто хацеў (шэфы, вядома, не). І дружбанцкая мая радня, зацікаўленая miastowymi. Весяліліся ў цесця на Сабескага, і ніваўцы а як жа; музыканцілі Дудзінскія з Крынак. Назаўтра у адвячорак бацька маёй Тані падставіў аўтобус: вясельнікі паехалі – толькі сваякі – ад маладой да маладога. Сыпаў снег з віхурным ветрам, закурганываючы дарогу. Але даехалі ў мае Крынкі (палягчэлы „пэкаэс” назад не вярнуўся, на базу, закапаўшыся за высокаю Прафіткаю, блізу хутара Гутмана).

Каб змясціць усіх, крынскую хату разгарадзілі; начлегавалі ў суседзяў з паўбуліцы (зіма ж, у стадоле не ўкладавіш!). Цесната, бы ў кадушцы з селядцамі; гамана, бы ў фабрычным цэху; музика, танцы... Го-о-орка!!!

Чысты анахранізм. Сабралася племя. Дзеля чаго? Даўней гэта мела сэнс – жанімства яднала патэнцыял гаспадара, пашырала канкрэтныку сувязяў, гуртавала род. А цяпер вяселле – лішні дэфіцит, інвестыцыйная пустата, даніна звычаю, дарагая. Дзеци з канца XX ст. залежныя не ад цесцяў, дзядзькоў і цётак, але ад дырэктараў фірмаў і сваіх кваліфікацыяў. Іх адресы – не вуліцы і вёскі, а www.togo@ingo.pl. Хто сённячы піша пісьмы? Старым уставілі тэлефоны, хоць і слаба чуюць.

*

* * *

Я з Таняй спрабавалі жыць у той частцы святліцы, якую прызналі нам (з выдавецтва). Збліі дыктавую сцяну, раздабылі жалезную печачку, трохі мэбляў, фіранкі на вокны. Але дзе там: узіму тут недастойка спаць нават у кажусе і з вайлакамі на нагах. У снежную і марозную. У адзін траскучы вечар загарнулі мы свае манаткі ў радзюжку і, бы валакіты на карцінах мінулавечных мас-такоў, пасунуліся Касцельнай вуліцаю на Сабескага, да цесцяў. Хоць у іх спалася, як снапам у стадоле, але было цяпло (призна-

чылі нам канапу за пекаю). Так мы зіму перазімавалі. Дамагліся капітальнага рамонту на Кілінскага, але ўсё дзякуючы Тані, якая, працуючы ў камунальной гаспадарцы, ведала спосабы на неахвочных на выслак бюракратай. Можна было ўжо жыць; атрымаўся даволі ўтульны пакоік на васемнаццаці квадратовых метрах, з добра пастваленай пекаю, і з убікацыяй побач, каб не бегаць на сцюдзёны вецер, задраўшы кашулю на запацелай спіне.... Пачалі багацець. Набылі шафу на адзенне, крэдэнс, радыёлу, чэшскую пральку, і – спадзеючыся дзіцяці – раскладны ложак, пару крэсел і стол. Гэтыя васемнаццаць метраў дакладна заставілі набыткамі, пакінуўшы пераходныя сцежкі. Божа, колькі радасці было ў нас, што маем свой кут, маем дзе гнездаваць! Хадзіў ганаровым буслам.

Не скажу, каб хто з начальства дапамог. Шэф, Валкавыцкі, паогул прытрымліваўся прынцыпу наёмніка (зрабіў – заплацілі – ідзі сабе). Аніякіх сардэчных з ім гутараў, што марозіла падначалены яму калектыв. Але, пэўна, меў рацыю: сардэчнасць у тыя часы была патрэбна... даносчыкам і шпіёнам Службы Бяспекі. Неяк летам пяцьдзесят восьмага я адчуў, што паўсюдная Служба падступаеца ўжо і да мяне, бесклапотнага маладажона. Думаеце, тых усякіх „сваіх хлопцаў” цікавілі ворагі ўлады? Не, яны заеліся дапытвацца, што наогул думae... Валкавыцкі, Баравік, іх жонкі. Так, „ваабшчэ”. І ўсё пад пячаццю таямніцы дзяржаўнага ўзроўню (аж смешна чуць тое!). Як гэта трэба разумець? А вельмі звычайна: шукалі кампраметуючых матэрыялаў на тых асоб, бо на іх месца былі тым часам лепшыя па партыйнай лініі кандыдаты (работа спакойная, гроши цалкам вялікія, не трэба нікуды швэндацца). Мы цяпер дапускаем памылку, лічачы, што нешта важнае адбывалася ў імя ідэі? Не, не ў імя ідэі, а дзеля асабістых выгоды тых-сіх. Ідэя, што перамагае і бярэ дзяржаўную ўладу, перастае быць ідэяй. У нас гэтая параноіка валаклася да канца дэкады Герка, калі ў канстытуцыю бессаромна ўвялі абавязак кахаць Савецкі Саюз ды стаяць на каленях перад Партияй. Сёння гэта калі каму тлумачыш – не верыць, падазрае, што брыдка жартуеш з яго. О, колькі смуроду пакідае пасля сябе гісторыя! На шчасце, доўга не стаіць над намі, развеіваюць яго віхры наступных падзеяў.

Тыя васемнаццаць квадратовых метраў зрабіліся начлежній. Вёска перлася тады ў горад, а начаваць не мела дзе. Запамятаўся Уладзімер Карпенюк з Баброўнікаў, нябрыдкі мастак, які з акрайцам з'еллага сала ў шматку, – шукаў свайго месца. Неяк ён убіўся потым у „блёкі”, але шчасцем яму тое не закончылася. Горад мае сваю логіку быту, таленавітых асобеняў не пераносіць, яны слаба зарабляюць. Кахае франтаватых ідыётаў і спрытногаў з тутгімі ка-шалькамі і з – даслоўна! – моцнымі яйцамі! Таму не ў горадзе ствараюць культуру, яе ў ім прадаюць. Стваральнікі культуры – гэта самотнікі; на халеру яны, такія смутнягі, гораду! Клімат таго недвухсэнсава перадаў Тувім некалі, паэт новамашчанства... Każda dziwka majtki pierze / Jutro będzie bal w operze...

Начлегавалі на падлозе. Здаралася, па двух-трох, адзін каля аднаго. Знаходзілася месца ім паміж вокнамі і сталом (пад столом). Кармілі шукальнікаў лёсу снеданнем і вячэраю; некаторыя прыходзілі на абед, тыя са сваяцкімі сувязямі. Тані апускаліся руکі, але нічога не казала, будучы гадованай у сялянскай культуры, у якой баба не мае голасу. З гэтым не быў кароткі эпізод; доўга начлежнікі ў нас штораз былі, пакуль не сканала сама тая няшчасная вёска. Пакуль не вымерла яна, не распырнулася моладдзю па шырокіх кантынентах.

Пяцьдзесят восьмы быў годам цікавым. Беларуская галота кінулася будаваць сваю нацыю, зусім не цямячы таго, што нацыю будуюць грошы (перш багацтва, потым нацыя). Шалёнымі тыражамі выдавалі штогодні „Беларускі каляндар”, які пасля раскідалі па дарогах у службовыя выезды. Стабілізаваліся радыёперадачы на беларускай мове, культурна робленыя Мацеем Канапацкім. У чэрвені арганізавалі Беларускае літаратурнае аб'яднанне пры рэдакцыі „Нівы”. Школку літаратурнае працы, аб якой адзін Валкавыцкі меў сякое-такое ўяўленне, скончыўшы аж у Москвіі ажно літаратурны інстытут. Пісалі аголеным інтынктам, bez zielonego rojescia o warsztacie literackim. Наша, зжалься Божа, начытанасць змяшчалася ў лектурах вучанага мужычка, што разлёгся ў нядзелью над рэчкаю пагарттаць на відавоку навакольнае цемнаты тоўстую кніжыску з цвёрдымі вокладкамі. Гэта быў той клімат, з якога выходзілі мы ў свет да людзей. Нам усё Нарвы паганскаі воды шумелі...

Імкненне да камплектнасці нацыянальнага жыцця спарадзіла шэраг ініцыятываў. Надарылася спроба ўтварыць аб'яднанне беларускіх мастакоў і пару іншых аб'яднанняў з абавязковым прыметнікам „беларускі-беларускае”, з найбольш нашумеўшым Беларускім навуковым гуртком. Начальнік над беластоцкай навуковай праўніццяй, pułkownik Kosztyła o wypielęgnowanej twarzy, даваў зразумець, што навуковы гурток без „беларускага” дадатку таксама будзе навуковым, але лягчай атрымае датацыю на выданне першага зборніка (так, здаецца, і было). Эзопавай моваю мы публіковалі тое ў „Ніве”, прынамсі ў выглядзе сухаватых звестак (каб цэнзура пусціла). Тадышнія ўлады гэтym актывізмам мы трохі прыпалахалі, але што маглі ў вярхах ўчыніць: Беларускае таварыства ўзначальвалі калегі і сябры сакратароў партыі (напр. Станкевіч).

Стаўшы грамадскім старшынёю Гарадскога аддзела Беларускага грамадска-культурнага таварыства, заеўся я разважаць над формамі вось беларусізацыі Беластока. Нават у чорных снах не прыходзіла думка, што беларуская культура – гэта самы натуральны вораг Савецкаму Саюзу і Польскай Народнай Рэспубліцы. І ўсім наўкола. Праўда, выходзілі беларускія кніжкі, існавалі беларускія школы, але ўсё тое рабілася не для развіцця беларускай культуры, што дакументальна відаць цяпер: паланізацыя ў нас і русіфікацыя ў іх закончыліся да апошняе вяскове хаты, засталіся адны гала-вешкі, так званыя: беларускія нацыяналісты. Я пытаю: што гэта за нацыяналісты і чаго яны нацыяналісты, калі ўжо няма жывое мовы і, фактычна, няма нацыі. Ці магчымы нацыяналізм без нацыі? Я разумею: існуе польскі нацыяналізм. Я разумею: існуе расійскі нацыяналізм. Але беларускаму нацыяналізму патрэбна яшчэ і беларуская нацыя і мова. А дзе яны, тыя нацыя і мова? Wasрутам, przyglury jedne!

Пашчасціла на добрага інструктара Аддзелу; аказаўся ім Касцюс Хлябіч (родам з Рыбакоў, што за Бандарамі). Гэта быў чалавек са здаровым поглядам на жыццё. Я шмат ад яго навучыўся, асабліва, як рэагаваць на нечаканыя сітуацыі. А сітуацыя ў без выйсця няма. Найперш мы ўзяліся арганізаваць беларускую публічную бібліятэку і беларускія шматлюдныя балі. Каб як найбольш беластачанаў ахапіць сваім уплывам. Дапамагалі нам – не так старавы тады – грамадоўцы: Навіцкі, Маркоўскі, Сідаровіч, Кузьмін... Прозвішчы расплываюцца ў памяці. Нехта з іх дадумаўся прапа-

гандаваць беларускае слова, дадаючы да білетаў уступу на баль... па экземпляры „Беларускага календара”. Скутак быў: пасля танцаў, упоранак ужо, зала бялела ад тых, наваленых пад ногі, календароў... На балі прыходзіла за паўтысячы „сваіх людзей”, але каб хоць адзін з тых „сваіх людзей” загаварыў да свае жонкі або нарачонае па-беларуску. Я спецыяльна швэндаўся ў танцуочым на-тоўпе, надарэмна ловячы вухам хаця б пакалечаную беларускую размову. Ну, аднак, аптымізм быў, усё жыццё было яшчэ напера-дзе, і вера ва ўдачу беларускую. Яшчэ будзеце вы беларусамі, нікуды не падзенецца! – бяцслоўна кпіў ім у вочы. Зачароўваў манументальны вальс „Амурскіе волны”. Бразгітала – Chłopiec z gitarą będzie dla mnie parą! Начытаўшыся Талстога, я ўяўляў сябе маладзюсенькім афіцэрам Растворым; засвоіўшы ад расійскага пісьменніка яго ўлюбёныя французскія фразы. Цаніў пры тым смутак Лермантава, хоць не варты ён ажно такое grande atention, гэты паўгеніяльны паэт і адначасна мікалаеўскі спецназец, карнік, які душыў Каўказ. Што ж – у Михаила Юрьевіча панурасць эсэсаў-ца! І смерць афіцэрская, г.зн. за абы-што.

А з тою беларускасцю меліся тады справы так: соладка пада-валася кожнаму, што ёсьць у Беластоку закутак, катух, дзе можна **без сведкаў** пагаварыць па-свойму. І таго было дастаткова, бо на-ват на форуме кроўнай радзіны не хапала ўжо адчаю на беларус-камоўе. Для параўнання: праваслаўны заходзіў у царкву, не хваля-чыся публічна тым. А калі той жа праваслаўны пачуваваўся яшчэ і беларусам, заходзіў у клуб Беларускага таварыства. Так задаволіў-шыся, ішоў ён дахаты nadal tchórzliwie pędzić swój żywot.

*

* * *

Дваццаць дзевяятага снежня пяцьдзесят восьмага нарадзіўся сын Слаўка. Неяк упярэдзены я завёў Таню ў радзільні шпіталь на Варшаўскай, блізка ад Сабескага. Таксоўкі былі сенсацыяй, нікому не прыходзіла ў галаву пакарыстацца імі. З’яўленне дзіцяці вельмі перайначыла настрой. Хлапец удаўся спакойны, не крыклівы. Моцны здароўем.

Неблагія грошы ў „Ніве” змяніў я пад весну лепшымі ў Галоўным праўленні Беларускага грамадска-культурнага таварыства. Работа палітычная, добра плацілі. Усе наўкола пазапісваліся ў партыю. Запісаўся і я, хоць мяне не надта радасна прынялі і з марудаю, меліся ў мой адрес заўвагі на пункце беларускага нацыяналізму. Перавыхаваць нацыянала абавязаўся Васька Баршчэўскі, што іранічна пракаментаваў Міхась Хмялеўскі: – Ваську не камунізм у мазгах, а чаркі і бабы... Міхася нязменна выбіралі сакратаром нашай партарганізацыі, дабрадушнага, які нікому і ў нічым не напшкодзіў. Ваські баяліся, наогул Баршчэўскіх, як людзей атхланых. Іх зямляк, Кастусь Хлябіч, шматзначна прамоўчваў роспіты наконт гэтых бандарскіх паэтаў.

Калі б не партыйнасць, нядоўга пратрымаўся б у рэдакцыі і на пэўна не прапанавалі б аванс. У БГКТ апынуўся не таму, што там існавала запатрабаванне на патрыётаў. Бо не існавала. Прычыны ўсяго зазвычай прасцяцікі, іх зймальныя легенды ўзнікаюць потым. Старшынёю Таварыства – пасля Давідзюка – паставілі ўлады Уладзіміра Станкевіча, якому, пасля закончанай кадэнцыі ў дыпламатычнай службе ў Бельгіі, падшуквалі цёплае месца ў Беластоку (родам ён з-пад Гродна, адкуль і першы сакратар беластоцкай партыі Аркадзь Лашэвіч; абодва калегі і КПЗБоўцы). Акурат пайшла палітыка на перавод грамадскіх арганізацыяў на самафінансаванне праз утварэнне гаспадарчых фірмаў. Станкевіч, знююхаўшы ў гэтым мяшок грошай, рашыў заніцца бізнесам, зваліўшы цяжар Таварыства на такіх як я, стварыўшы адпаведна тлустыя дадатковыя штаты. Дарэчы будзе цяпер зазначыць, што БГКТ даволі хутка зрабілася паразаможнай установаю, утварыўшы фірму хімічных вырабаў „Бэтэска”, а таксама базу будаўнічых матэрыялаў недзе за Гарадком (гандлявалі эшалонамі жвіру, бітага каменю). Тады Варшава агледзелася і зноў вярнула Таварыства ў бюджет паліцэйскага міністэрства (MSW), адняўшы права на самастойны капітал.

Тым часам я стаў выконваючым абавязкі загадчыка Арганізацыйнага аддзела ГП БГКТ. Асцярожна не ўзвышана мяне на поўнага загадчыка, відаць, па прычыне сакрэтных апініяў... Станкевіч пачаткова захапляўся маёй актыўнасцю – я тыднямі не вылазіў з паветаў, засноўваючы рой гурткоў Таварыства ды ажыўляючы ягоныя аддзелы. Проблема была – як заўсёды – з Кастусём Майсеняю. Я бачыў у ім найшчырага беларуса, што выбачалася мне як бязвус-

му хлопцу. Блаславёная рамантыка беларускай дзейнасці. Прыдбаў шырокую мапу Беласточчыны, выразаў з яе доўгую ўсходнюю паласу, і, быццам штабс-капітан, апланоўваў арганізатарскія маршруты. Заязджаў аўтобусам ПКС – напрыклад – у Мілейчычы, дзе знаходзіўся базавы на Пабужжы аддзел БГКТ, і з інструктарам Mixasём Вішанкам адбываў апостальскі паход ад вёскі да вёскі, насаджаючы свежыя гурткі БГКТ. У Тымянцы. У Клюковічах. У Вілінаве. У Зубачах. Закончыўшы доўгі зімовы марш у Рагачах, дзе жыў Mixась і ў хаце якога можна было адагрэцца ды ад'есціся. Наступная экспедыцыя – па падгайнаўскіх багатых сёлах: Ласінка, Курашава, Лянева, Койлы, Наваберазова... да Нарвы. На працягу дзесяці дзён. Заўсёды ўзіму, калі гаспадары маюць час прыходзіць на сход, слухаць. Зусім іначай выглядала бельская акцыя пад патранатам менавіта Майсені. Ён склікаў актыў – жыватастасе павятовае начальства – арганізоўваў адну або дзве аўтамашыны (камітэцкую, магістрацкую) і развозіў кадру, скажам, у восем вёсак, быццам парашутыстаў пакідаючы па адным у кожнай. Такім чынам за вечар мелі някепскую лічбу наваўтвораных ячэек. Што выклікала паніку ў польскім грамадстве, шугалі плёткі: вось-вось прыйдуць сюды саветы са сваёй Беларускай ССР.

Майсеня быў чыстае пароды чалавекам палітыкі ды ўлады. Пераконваюся ў тым, калі сёння гляджу на шаленствы салідарнікаў. Здаецца, на халеру яны так дурэюць адзін перад адным? Але гэта ёсьць падобнае на каханне. А каханне вучоныя лекары кваліфікуюць як від псіхічнай хваробы.

Нямала шчасця надаў Валкавыцкі, выдаючы ў пяцьдзесят дзесятым паэтычны альманах „Рунь”. Аб гэтым выданні расписаўся ў газетах, таксама ў савецкіх (аж у маскоўскіх). Аказалася яно першым у гісторыі Беластока такога тыпу літаратурным друкам, прычым беларускім, які сенсацыйна дакументаваў нікім не прадчуваўную здалёку нацыянальную тут мяншыню. З наступнымі валюменамі так не паshanцавала, бо на Валкавыцкага паўселі дамарослья геніі, невукі дэмакратычна адсунулі яго ад кіравання літаратурным аб'яднаннем. У зборнікі, альманахі, томікі густа насыпалі хамы творчага смецця без выбару і мастацкага смаку. Узорам глухаты на артызм слова паслужыў новы сакратар ГП БГКТ др Уладзімір Юзвюк, які ставіў паэтам норму: напіши пяцьсот вершаў, тады пагаворым пра індывідуальны табе зборнічак. Пяцьсот – як мінімум,

а найлепей пару тысяч... Вось з такім паняццем пра літаратуру мелі мы пасля над сабою спонсараў. Станкевіч без матуры ў параўнанні з дыпламаваным Юзвюком выдаўся проста інтэлектуалістам, усё ж пацёрся ён быў у асяроддзі даваенных інтэлігентаў. Ішло затым пакаленне тупых авансовічаў. Хоць і з дыпломамі, але імшарных. Тадышняя універсітэты не вучылі культуры думкі, этыкі і эстэтыкі.

Каб распрадаць „Рунь”, а тыраж атрымаўся немалы, надумалі аўтарскія сустрэчы. Найпрасцей у школах, але ўдаваліся і ў вяскоўых святліцах. Ажно не верыцца, якое мноства людзей прыходзіла паслуhaць пачынаючага раптам паэта. Здаралася, праўда, і ашуканая фрэквенцыя: нехта з іструктараў БГКТ аблягчаў сабе высілак, распускаючи чутку, што прыедзе вось доктар (у модзе санітарная асвета сярод насельніцтва). У наш фальклор перайшла камічная сцэнка, калі адзін чалавек паспей ужо на канец аўтарскай сустрэчы і пасялянску голасна пытае ў суседа, аб чым казаў гэты доктар. А той яму: – От, плёў якусь херню, усё хітрымі вершыкамі. Можа што талковае і сказаў бы ён, калі б не тая дзесяцярня ў залі...

Трэба не забыцца прыкмеціць, што насталі дні і гады фантасцыйнай славы Алеся Барскага. Ніхто так, як ён, не ўмей дэкламаваць сваё, і ўсё па памяці, і з гарманічным каскадам слоў, і з натхнёным выразам твару, і са слязінкай уваччу, і з жэстамі маэстра (пальцы рыхтык піяніста). Яго анёльская прыгажосць з таемным позіркам, ад якое і не падумалася, што ў маладосць Алеся араў, сяйў, гной вазіў, дровы пілаваў... Словам, дзяўчаты вар'яцелі, бы кошка ад валяр'яну! Выезд з Барскім гарантаваў імпрэзу. Жаночая частка аўдыторыі ў экстазе! Ад пачастункаў не было адбою. Вядома, гэткая папулярнасць небяспечная, пагражае дэмабілізацыяй таленту. Адны ўдачы не спрыяюць канцэнтрацыі энергіі.

Іншыя паэты не любілі выступаць з ім, а ён, наадварот, надта – якраз з імі, з тымі, у якіх ні на грош мужчынскай чароўнасці. Другі такі Барскі ў нас потым не аб'явіўся. Слухаеш цяперашніх вершапісцаў і думаеш: а каму яны патрэбны? Бульбаносыя нуднікі. Еўнухі! Яшчэ дзеўкі, а ўжо з менапаўзаю.

Хацелася гіганту. Бачыць незлічоныя натоўпы на чымсьці ад назначна беларускім. Прыкладам, як на царкоўным фэсце. Наколькі не памыляюся, упершыню чыста беларускі фэст – з падумкі Валодзькі Паўлючука – меў месца на лузэ ля рачулкі блізу шашы з Бельска ў Галады. Не абышлося без Майсені, але арганізацыяна

панаваў Васька Кардзюкевіч, сам спявак, але і важны на той момант бельскі начальнік па справах культуры. Паставілі ўнізе ад мастка трактарныя прычэпы, каб мелі дзе выступаць хоры і грымець аркестры; быў патрыятычны рэфэрат і рухомыя крамкі з півам і з чым хочаш. Зорная пагода пачатку лета, танцы да белага дня. Да бязлюднасці сучасных ваколіц было пакуль далёка, асабліва моладзі назбіралася процъма і не адна дзеўка ў кустах ляснула. Пасля так удалага эксперыменту, беларускія фэсты трывала ўпісаліся ў планы БГКТ. Чамусьці не баяліся мы, што на такім зборышчы могуць каго пакалечыць або забіць, дзяўчат аганьбіць, вакольную сядзібу падпалиць... Хлопцы буянілі, але трымалі меру. Зрэшты, усе былі свае, адзін аднаго ведаў, навалач не паяўлялася, мардабойныя ананімы рэдка трапляліся. Гарачая памяць пра фэсты ў Рыбаках за Бандарамі, у Свінароях, у Клюковічах, у Семяноўцы... Арганізаторы лекацељі, каб не пачуліся абражанымі нешматлікія тутэйшыя палякі, таму ў рэпертуар абавязкова ўводзілі нешта польскае, пераважна *Kukuleczka kuka* або *Szla dziewczzka do laseczka*... Эратычнае тое, тайныя службы не чапляліся (візітавалі затое наша кіраўніцтва, рэгулярна).

*

*

*

У Беларускім грамадска-культурным таварыстве я працаваў у гадах 1959-1962. Працягнулася б даўжэй, калі б не ваяртанне эпілепсіі, якою хварэў я ў недалёкае вучнёўства ў Беластоку. Спазнаўшы пекла канвульсіяў, я проста спужаўся. Падлечваў вельмі культурны неўролаг Генрык Ражкоўскі, стары паляк з манерамі арыстакрата, які вучыўся медыцыны яшчэ ў расійскіх імператарскіх універсітэтах (здаецца, у Кіеве). Ён настаяў на tym, каб я змяніў быт на спакайнейшы. А надарылася якраз нагода пайсці назад у „Ніву”. Але, ледзь я ад таго Таварыства адчапіўся. Чамусьці не чулі ў ім пра гэткую плягу, пра „валяントову”. Лічылі, што хіtruю на больш... грошай. Найцяжэй давалася развітацца з інструктарамі павятовых аддзелаў, з якімі супрацоўнічаў я па законах вялікага сяброўства. Патрыятычнага.

Праўда, не ўсе яны сімпатычна запамяталіся. Як гэта людзі, усякія мелі хараکтары і погляды на жыццё. Быццам сёння бачу Янку Азяблу з Пянінкоў, у свой час адказнага за Белаастоцкі павет. Па ўзросту ён мог быць мне бацькам, але ў кантакце з ім не адчувалася таго. Як беларус запакутваў Азябла яшчэ да вайны, аднак не патраціўся энтузіязмам. Любіў мастацкую самадзеянасць, у згодным тандэме з жонкаю. Рабілі яны неблагую гаспадарку ў Пянінках і разам з тым давалі рады весці драматычны ды співацкі гурткі; Янка рэгулярна наглядаў за сваёй дзеяцкай тэрыторыяй. Гэта я ад яго сцяміў, што лепей стварыць пару жыццёздольных гурткоў БГКТ, чымсьці хмару фармальных, папяровых. На такую арганізацыйную філасофію крываўліся шэфы, але не націскалі. Начальства не працападала за выездамі ў народ, затое ахвотна імчала на варшаўскія нарады. Каторагасці году Станкевіча ўзялі (вярнулі?) на работу ў Міністэрства ўнутраных спраў і чалавек неяк перарадзіўся да непазнакі, набыў высокі тон голасу, побліск сталі ў вачах, брутальны твар. На пленуме Галоўнага праўлення БГКТ сказаў: *Twarzysze, reprezentuję wszak naczelne władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i odtąd będę przemawiał tylko po polsku.* Пленарнікі мёртва вытравшчыліся, а ён дадаў: *Wy, oczywiście, przemawiacie w języku białoruskim, tak trzeba.* Бог адзін ведае, хто яго ў тым міністэрстве напалохаў... Думаю, што ніхто; ён сам сябе так. Па нявольніцкай лаяльнасці.

Мушу зноў і зноў падкрэсліць, што столькі ездзячы па Беласточчыне я ўсвядоміў сабе капитальную розніцу паміж маймі роднымі ваколіцамі а воласцямі на поўдзень ад рэчкі Нарвы. Мы, гродзенцы, меліся значна бядней ад бельска-гайнаўскіх палешукой. Забудова ў нас марная, тыя хлявы развалюхі, мужчыны засмоктаныя, бабы хілья, стадолы малыя. І сярунская баязлівасць усюды. А палешукі імпанавалі энергічнасцю, катэгарычнасцю, беларускай дэкларацыяй і гонарам за яе; на забавах у прысвятак не чулася пад Бельскам сарамлівасці за сваю мову (у нас з дзяўчынаю на танцах не пагаворыш па-свойму). Ну, але ў іх былі беларускія гімназіі, школы з беларускай моваю па вёсках, сякая-такая інтэлігенцыя з няпольскім духам. Адзінае, што мяне прыкра здзіўляла на Гайнаўшчыне, дык беспардоннасць, чэрствасць. Частая вульгарнасць. Я не ведаў, што быў у іх іншы гістарычны лёс, амаль без шляхты, якой каля Крынак, Саколкі ці Гарадка аж занадта. Таму

не ашаламляе цяпер паланізацыя Сакольшчыны, пераважна ката-ліцкай, але вельмі аглушае тая ж самапаланізацыя Гайнайшчыны і ўсходній Бельшчыны, дзе католікаў нягуста або і няма. Прычыны, вядома, відаць, бы на далоні: асімілюе польская гарадская цывілізацыя, бо беларускай гарадской не было і няма. Вёска ўваходзіць у горад, беларуская ў польскі. Вынік таго скрыжавання бачым. Капцы сялянскаму свету.

Прыезджаючы ў Саколку я сустракаўся з іструктарам Янкам Беразаўцом, родам недзе ад Тыневіч за Нарваю і таму псхалагічна не абсяжараным жахлівымі сакольскімі страхамі ад вайны і паваеннымі. Мы сядалі ў рэйсавы аўтобус і выходзілі ў паганай славы Шудзялаве. У зазімак дакалываліся на вятры да школы ў Паўночным Востраве, дзе дапамагаў нам арганізаваць моладзь настаўнік Мар'ян Філановіч (у яго мы начавалі). Назаўтра накіроўваліся на Гурані, дзе знаходзілі апору ў настаўніку Юзіку Субеце. І як зайдёды – гуртк БГКТ, даклад на актуальную тэму. З Беразаўцом неўтомная кампанія; прыемны голас, спяваў у маршы. Пухкі снег, лес у казках зімы, пад мосцікамі чысцюсенькая вада рачулак, воўчи след ўздоўж гасцінца, нехта гакае сякераю ў бярэзніку, што ў бок Барсуковіны, а наперадзе Грыбоўшчына з малымі, халоднымі хатамі, пад раніцу з інеем на сценах без шалёўкі, знадворку. Пасцель на саломе, наверх радзюжка; спалася ў свэтры, нагавіцах і з вязанымі шкарпэткамі на нагах (Беразаўцу хапала нахабнасці кладавіцца і ў чаравіках). Хлопец карыстаўся некаторай папулярнасцю ў мацярок, шукаючых кавалера дачцэ на цёплы замуж „у места”. З Янкам Беразаўцом я не галадаў, наш рэйд значыўся вячэрні са скваркаю і чаркаю. Ён не рабіў намёкаў на матрымонію. Гэта яму рабілі, але ўмеў павесці гутарку так, што ўдавалася весела і без абяцанак. Я пачуваваўся змучаным, стамляла мяне залівасць, якую перамагаў на гадзіну-другую сходу гуртка, каб по-тым валіцца снапом на логава. Дзіка муշыла незвычайнасць публічнага беларускамоўя; людзі сваім вушам не верылі, што можна не па-польску.

Нараўні з Арганізацыйным аддзелам ГП БГКТ утворана Культурна-асветны, у якім нейкі перыяд працавалі кніжнік Уладзімір Паўлючук з Рыбалаў, Любаш Філіпік з Вялікіх Азяранаў (з дыпломам савецкай вучэльні). Добра гарманізавалася з намі ўпартая актыўнасць новага сакратара ГП, др. Уладзіміра Юзвюка з Трасцян-

кі. Першыя шасцідзесятага гады аказаліся найлепшымі, сфармаваўся гурт маладых і амбітных. Выпрацоўвалася тэарэтычнае канеццыя дзейнасці Таварыства, якое для жарту пачалі называць „міністэрствам беларускіх справаў”. Паўлючук цікава дэфініяваў выхаваўчы сэнс навучання нацыянальнай мовы і гісторыі. Філіпік стварала канспекты курсаў беларускай мовы і літаратуры для дарослых і працаўнікоў аранжавала рэдакцыю беларускіх радыёгутарак для гмінных радыёвузлоў; пісала прыкладныя для інструктараў даклады на асветныя тэмы. Рух узнік, гармідар у тым будынку на Варшаўскай 11, але не магло тое доўга трываць. Мы зашмат узвалілі на свае слабасільныя плечы, псіхічна і фізічна. Памалу разбегліся хто куды адпаведна ўласнай аспірацыі (Люба, Валодзька пайшлі з часам у прафесары, а некаторыя інструктары парабіліся настаўнікамі „на гарантаваным хлебе”, як Гарустовіч).

Як казалі антычныя грэкі, нішто не стаіць на месцы... У набліжэнне паловы шасцідзесятага гадоў дэфінітыўна канчалася эпоха гамулкаўскага лібералізму ва ўнутранай палітыцы, цвярдзелі партыйныя камітэты, у якія ўсё часцей бегаў Юзвюк; блізілася антыжыдоўская істэрыка і расла моц „чыстакроўных” палякаў, іначай: камуна-нацыяналізм, які выбухнуў у выглядзе антысіянізму, адстаўкай самога towarzysza Wiesława з яго шлюбнай жыдоўкаю. Без гэтай агульнапольскай тэктонікі цяжка зразумець, што, як і чаму сталася з Таварыствам так, а не іначай.

У майм прыватным лёсе эпахальна адзначыўся год шэсцідзесят другі. Рэдакцыя „Нівы” моцна стабілізавалася, набыла ненервовай рэгулярнасці, і ў гэты свой другі прыход у яе здалася яна мне лячбным санаторыем у параўнанні з гулкім млынам на Варшаўскай. Адначасна атрымаў двухпакаёвую кватэру на вуліцы Кюры-Складоўскай 6. Навучаны з Таняй горкім вопытам, мы імгненна пераехалі ў яе, у таямніцы перад суседзямі на Кілінскага, бясшумна павязаўшы ўпярэдадзень ноччу ўсянюткія пажыткі. Але гэта там, у той яшчэ цеснаце я напісаў найпершы, напраўду літаратурны, твор, мініяцюру „Фэст”. Памятаю: зачыніўшыся ў туалете і на дошцы сэдэса, каб не пабудзіць сплючых у камбінаваным пакойчыку жонку і дзяцей (не было кухні). Не могучы выйсці з творчага шоку ад контакту з прозаю Ісаака Бабеля, яго „Конарміі”. Гэта было адкрыццё не якойсьці бліскотнай метафоры, але самога слова! Бязмежнасці яго, быццам галактыкі, атама. Ну і бабелеўс-

кая mestачковая тэматыка вярнула мяне ў Крынкі, у іх касмічнасць.

І ў tym жа годзе закончыў, нарэшце, беларускую філалогію ў беластоцкай Завочнай Настаўніцкай студыі на Міцкевіча, пад патранатам неадчэпнага Міколы Гайдука (напісаў дыпломную работу пра публіцыстыку Каліноўскага, вельмі даспадобы мне сваім моўным дынамізмам).

Усё нешта кіпела ў варшаўскіх вярхах ды ў беластоцкім катле, але мы, шэраговыя дурні, нічога не ведалі. Адгадвалі па выглядзе начальства: блага было, калі Валкавыцкі бялеў ды горбіўся, а Баравік, невядома чаму, паўтараў загадкава: A nie mówię, towarzysze?.. A nie mówię, товарышчы!?

*

*

*

Шасцідзесятая гады – пасля адыходу свайго з работы ў Таварыстве – бачацца блаславёнаю парою, як у Бога за плячыма. У свеце „Нівы”. За акном Польща. Аб ёй – у газетах, у тэлевізоры (калі хто меў). Мноства беларусаў ва ўладах. Здаваліся яны камічнымі, невядома дзеля чаго рабілі з сябе паноў-палякаў („паляк” або „пан” абазначалі аднаго і таго ж). Лічылася добрым тонам паказаць сябе прастаком, але толькі на партыйных сходах.

Не магло быць большага шчасця, калі ў цябе сям’я, кватэра, любая сэрцу работа. У трохадзінай цэласці лёсу. Сацыяльную быспечнасць абумоўлівалі невысокія патрэбы мігранта. Мадэлявала іх mestachkovasць самога Беластока, у якім усё было таксама, як у Крынках: нужнікі ў прыплоцці, вада са студні, пліта на дровы, агульная баня-лазня; летам купанне ў дайлідскіх сажалках, іншы раз у Супраслі пад Юраўцамі.

Кватэра ў „блёку” ўяўлялася цывілізацыйным шокам. У ёй раптам пррапалі прасмердлыя атрыбыты быту з дзяцінства, маладосці. Гэта рэвалюцыя, той скок „з гразі ў князі”! Некаторыя журналісты ў Беластоку купілі дымныя матацыклы „эсхаэлькі”, вось і матарызацыя. На выезды ў тэрыторыю за матэрыяламі рэдактары „Нівы” карысталіся скромным лімітам – адзін дзень у тыдзень? –

на легкавую „варшаву” (рэпліка савецкай „пабеды”). Шафёры Уладак Лукашук, бурклівы, але спагадны палешук. Гладкіх дарог, акрамя шасэйных у павятовыя гарады, не знаходзілася і мы, швэндаючыся ад вёскі да вёскі, гразнулі ў калюгах (Уладак вазіў у багажніку рыдлёўку). З’яўленне аўтамашыны ў глушы выклікала сенсацыю; на гасцінцах уздыбліваліся коні, выварочваючы фурманкі; скуголі і аблезлыя сабакі, з пярэпалаху сакаталі, бы куры, пеўні. Каты скакалі на галіны, як тыя вавёркі. Трыццаць, трыццаць пяць гадоў таму назад.

Delegowaliśmy się u takую аказію цэлым кагалам, адзін – сакратар парт-арганізацыі – наперадзе і двух або трох мандакоў ззаду. Усё роўна што дэсант камандосаў. У мястэчку, скажам, у Міхалове разбягаліся па ўстановах. На якую гадзіну-дзве тое ж Міхалова пераставала функцыянуваць, начальнікі давалі нам інфармацыю ў „Ніву”, хваліліся ўдачамі, тайлі няўдачы. Наогул плялі лухту, але мы прыкідваліся, што верым ім, хоць яны і ведалі, што мы толькі робім выгляд захопленых іхным удалым кіраўніцтвам. Крытыка вышэй солтыса немагчымая; трывухаты начальнік трymаўся за партыйную легітымацыю, пачуваўся абароненым. Аднак баяліся нас, каб хто чаго не вынюхад.

Вострыя пытанні не прыходзілі ў галаву. За іх выкідалі з работы; перш з партыі, бо партыйнага нельга чапіць. Пісалася ў адпаведнасці з духам пастаноў апошняга пленума ЦК; газету называлі пасам трансмісійным (прыгадным) палітыкі, а не самастойнай грамадской думкай. Народ павінен поўніцца шчасцем, што мае, во, мужнюю і дбайную Польскую Аб'яднаную Рабочую Партию. Былі яшчэ партыі СД і ЗСЛь, пра якія іранічна гаварылася ў прыватных гутарках, як пра недабойкаў рэакцыі ды хваткіх на контэрревалюцыю. Трактавалася іх, бы адстойнік, ну, часовае шамба. Калі я праходзіў каля сядзібаў тых „дапаможных партый”, то мне мроілася, што зараз убачу, як выходитць адтуль дзядзька ў камізэльцы, у амерыканскім капелюху, з цыгараю ў зубах... Страху не перажываў, памятаючы, што менавіта распавёў мне неяк Аляксандар Рафаловіч, інструктар БГКТ у Саколцы, а дагэтуль „убовец”. Ён атрымаў быў сакрэтнае заданне ўзначаліць сакольскі кулацкі ЗСЛь з мэтай недапусціць да ягонага пашырэння сярод каталіцкіх сялян. Тактыка ідэнтычная, як у БГКТ пры Герку: зак-

лікалі да развіцця беларускай культуры адначасна ўсё робячы, каб да таго развіцця не даходзіла.

Аправізацыйныя праблемы не дапякалі. Жонка Валкавыцкага не раз пакеплівала з яго, што ён не ведае, колькі каштуюць хлеб ці масла, не кажучы пра мяса ці кілбасы. У сухім і высокім падвале адчынілі для журналістаў і выдавецкай адміністрацыі спецыяльную спажывецкую крамку, у якой не здаралася, каб чаго вельмі бракавала. Прычым паявіўся і буфет з кафейкаю. Ніхто з вуліцы, вядома, не мог зайніці сюды; выдаваліся імянныя карты ўступу. Абедалі глуста – за паўцаны – у сталоўцы Ваяводскага Камітэта (за талонамі). Towarzysze dziennikarze – не памятаю, каб хто з іх быў непартыйным – да петэнтаў звярталіся „obywatel – obywatełka”, а калі, цьфу-цьфу, wypsnęło się „pan-pani”, чырванеў ад сорamu, быццам... пернуўшы на імянінах. Смачна жылося нам у гамулкаўскую малую стабілізацыю, лічы: паўдарма. Па-савецку, але куды багацей за тых недамытых „таварышчуў”.

Пасля ўжо аніколі не наездзіўся я столькі на *wczasy*, як тады. Каторайсьці зімы – у Закапаным падаў незвычайнай буйнасці ціхі снег і я з Таняй, любячы такое надвор’е, пайшлі ў Паронін, наведаць слаўны музей... Леніна. Мянене, як нацыянала, уразілі там дзве рэчы: даведаўся, што у аўстрыйскай Галіччыне былі дазволены дзеля публічнага ўжытку аж тры мовы – акрамя нямецкай,польская і ўкраінская (на тых мовах друкаваліся нават бланкі на паштовыя тэлеграмы, а паштарка была абвязана іх разумець); і яшчэ тое, што Ленін беспамылкова па-польску запаўняў патрэбныя фармуляры на жыхарства (ён аднойчы з Пароніна кіраваў бальшавіцкім падполлем у Pacii).

Wczasy тады – асобная падкультура (як у песні Млынарскага). Моцна партыйныя выязджалі на іх два разы ў год, летам і ўзімку (двуходынёвыя турнусы). Шэрым журналістам заснавана прыязёрны кэмпінг у заўгустоўскіх Гібах, цалкам малаяунічы. Пад яго ўражаннем напісалася мне аповесьць „Скарб у Яцвяжскай пушчы”. Спачатку кухню там не арганізавана і кожны на сваю руку здабываў харчы. Таня пільнавала ды абмывалася няўрымслівых сынкоў, Слаўку і Ярка, а я хадзіў у навакольныя хутары па чорныя бохны хлеба, збаны з густым кіслым малаком, хоць ты яго нажом рэж; купляў рыбу, кумпякі, сыры, масла загорнutaе ў лісцё хрэну, ягады ўсякія. Аўтахтоны настолькі не цанілі свайго, што часам саро-

меліся браць грошы за ўсё. Я пакідаў ім залатоўкі пад пасудаю, каб не бачылі і, каб потым, знайшлі, парадкуючы стол. Тутэйшых паланізавала даўным-даўно векавое тут Царства Польскае, утворанае Расіяй аж па калена Нёмана ад Друскенік. Але размаўлялі яны па-польску так, што, не прыслухаўшыся, падавалася тое гава-рэнне беларускім.

Упадабаў мяне стары, з літоўскім прозвішчам Кеўляк, бо любіў слухаць ягоныя аповеды. У дваццатым годзе пайшоў Кеўляк у польскае паўстанне ў блізкіх Сейнах; дачуўся, што мае там усталявацца Літва, а гэта было б яму раўназначнае са стратаю ў тым баку пару гектараў добрага лугу. Літовец на кані і з шабляю пагнаўся за Кеўляком у світцы, які бегма сукатаў у надрэчныя зараслі, але, аднак, дастаў жалезінаю над вухам (рана загоілася, рубец застаўся, і я глядзеў ці не штодзень той рубец). І Кеўлячыха мела сваю бяду з літоўцамі: прыслалі ў парафіяльны касцёл у яе Бэржніках новага ксяндза, які не мог цярпець польской мовы і даваў бабе зразумець, што Бог прымае толькі літоўскамоўныя малітвы. У іхных успамінах літоўцы былі падобнымі на чарцей з нябёсаў, спасленых за зямныя правіны.

Тым часам „жондзілі” кэпмінгам Яхія Лядзінскі і яго маці, якая прыватна перахрысціла сына Янушам. Татарка. Прынцыпіальны партыец быў ён у газэце. Пабойваліся яго, званага ў нас Яшкам, не таму, што нагадваў бульдога на крывых лапах; у Яшкі не было „пачакай”, калі каго меншага рангам ад сябе трэба было правучыць за нешта, або і за нішто. Азіяцкая постаць! Купленая ў карыстанне кэмпінгам маторная лодка аказалася назусім пры своеная ім. Пакуль не знайшлася пуга і на злоснага Яшку: каторагасьці году выгналі яго з партыі – ну і з работы – за тое, што займаўся плагіятам, перапісваючы артыкулы з органаў, якія выходзілі на далёкіх землях Польшчы (тут, вядома, не чытаных).

Глыбейшага погляду на свет мы не мелі, не маглі мець, выводзячыся з-пад саламяных стрэх. Думаю, што мала разумнейшымі былі і ваяводскія сакратары партыі, тыя – Лашэвіч, Младзяноўскі, Мікульскі, і хто там яшчэ. Якія кніжкі яны чыталі і якія універсітэты канчалі? Жарты!

*

* * *

На тыя гады, на гамулкаўскія, выпаў у мяне росквіт публіцыстычнай актыўнасці. Я не мог пісаць толькі ўсяго цікава, мусіў яшчэ і паляпшаць свет. Верылася ў камунізм як у самую справядлівую ідэю, за якую трэба змагацца, каб бюракраты не апаршывілі яе. Гэта была вера ў сацыялізм з чалавечым тварам. Утапічнасць яго ўсвядоміў, калі пастарэў і сёе-тое зразумеў.

Валочачыся ў пошуках тэмы, па вёсках і мястэчках шукаў я клятых бюракратаў, каб заядла ачышчаць ад іх грамаду за грамадою. Меў мапу, з ёю не расставаўся. Сустрэўся ў забельскіх Казлах з Семянюком, ідэйным карэспандэнтам „Нівы” і нязменным прадстаўніком „здаровай думкі партыйнага сялянства” на з’ездах БГКТ. Ад яго я пачуў, што ў суседнім Мокрым пагарэлі сваім лёсам Кандрацюкі: ад няўдалае адбудовы гаспадар павесіўся, пакінуўшы ўдаву з малымі. Бюракраты, вядома, не дапамагаюць ім. Пад высокім небам канца лета я пайшоў пустыні палямі наўпрост у Мокрае. І як гэта ў нашых людзей, трапіў у слёзы ды бяду, плакалі старыя і малыя, а ўдава не магла выціснуць з сябе хоць адно слова.

Журналістай тады моцна баяліся функцыянеры ў тэрыторыі, лічачы іх перфіднымі высланнікамі ўлады, тым pasem transmisyjnym. Пры гэтым зазначу, што ў народзе існавала па-народнаму даверлівая пераконанасць у тым, што партыя і ўрад пра ўсё ведаюць ды начамі не спяць, клапоцячыся пра няшчасны люд. Сам я ўжо ведаў, што так не ёсць, але лічыў сябе такім герольдам таеж партыі і ўраду. Паводзіў сябе досыць самазванна, напусціўшы страху на хамуцкае начальства ў Піліках, якое імгненна пацікавілася лёсам Кандрацюкоў. „Ніва” пісала, хваліла. Часопіс зачытвалі ў хатах да дзірак. Ого, „Ніва”! Была яна арханёлам над знявеченымі дурнямі і мячом над шырокімі каркамі mestachkovай наменклатуры. Ніхто тых трывухачоў у тую пару адкрыта не кляйміў у друку, толькі прапануючы ім заняцца тым і тым у іхным раёне, але яны ад таго нюхалі пограз, бы сабака воўка, і не трэба было два разы чаго паўтараць. Я фармуляваў пастулаты прыблізна так: мясцовыя ўлады, абраныя народам, у сваёй дбайнай дзейнасці ад-

нак недагледзелі няшчасця Кандрацюкоў, якім трэба было... І тут пералічваліся канкрэтныя.

Што і казаць: пачуваўся ў свае дваццаць з лішнім гадоў бальшавіцкім камісарам з кінафільмаў, які ўстанаўляе справядлівасць у зацюканай правінцыі. Не хапала мне скуранай курткі з такою ж шапкаю ды „внушительным” маўзэрам на жываце.

На Валкавыцкага паглядаў я, бы на Троцкага – гэтак жа інтэлігентны, думаючы, з нядурным інструктажам. Вось атрымалі ліст з Бельска пра п’янкі ды „беспредел” у Рашарні (ільнозаводзе). Дзеля канспірацыі – як уяўлялася – прыбыў я ў той горад цёмным вечарам, каб, будучы нікім не заўважаным, навязаць контакт з інфарматарам. Контактаў аказалася болей і ў выніку я хутка напісаў – славуты потым – артыкул „Газёры” (газёрамі называлі бяльчане тую дырэकцыю алкаголікаў). Скандал пасля выбухнуў пад самае неба! Давялося ехаць на імправізаваны газёрамі сход рабочага класа Рашарні; работнікі і работніцы змяшалі мяне з балотам, уключна з падазрэннем у псіхічнай хваробе. Пры на-годзе выявілася мая і Валкавыцкага лёгкадумнасць: такія тэксты пішуць і друкуюць, забяспечыўшыся папярэдне пісьмовымі заявамі ад пакрыўджаных, чаго мы не дадумаліся зрабіць.

Справа выглядала дрэнна. Рыхтаваліся перапрашаць, абвяр-гаць... Ажно здарыўся цуд! – у Бельску акурат даходзіў да ўлады новы першы сакратар Павятовага Камітэта партыі тав. Уладзімір Міхалюк. І гэта нас выратавала: Міхалюк пакарыстаўся „Газёрамі”, правёў патрэбную яму чыстку ў кадрах, з якімі меўся жыць-дзея-нічаць. Выкінуў тых, каму не верыў. Паляпшаючы свой аўтарытэт у народзе, прызнаў рацыю аўтару і выслаў адпаведную заяву ў рэдакцыю, накшталт падзякі. Але, як ён выслаў? Думаеце – у „Ніву”? Дудкі! – у партыйную „Беластоцкую газету”, якая не пасаромела назаўтра прысабечыць „Газёраў”. Разумею Міхалюка: „Ніву” маглі не чытаць у Ваяводскім Камітэце, а вось „Белас-тоцкую”... Вельмі насырояжыліся ўладыкі да „Нівы”. Такі быў ск-утак нашае адданасці сацыялізму.

Наступная афёра, якую я па-камісарску раскусіў, датычыла ка-румпаванасці адвакацкага асяроддзя, асабліва ў Сямяцічах. Інфар-матара я займеў ідэальнаага, па ўсіх правілах контрразведнай рабо-ты. Падвучыўся быў ад Службы Бяспекі, якая хадзіла па нашай рэдакцыі, як па сваёй хаце, часам цягаючы на допыты каго з нас

(акрамя, пэўна, Валкавыцкага, бо клеіца да шэфаў устаноў і сакратароў партыі было ім забаронена).

Майм, так сказаць, агентам стаў адзін з тых адвакатаў, таксама добры злодзеі, але пакрыўджаны рэштаю камбінатараў. І ён даў мне звесткі, і я нашрайбалаў чарговую сенсацыю ў „Ніву”. Цяпер, аднак, з майм змаганнем за чысціню сацыялізму не пайшло гладка: цэнзура падпільнавала, тлусценькі цэнзар Жачэк, даволі адкрыты антысеміт і беларусаед, які ў дзень друку „Нівы” выконваў чуйнае дзяжурства (праглядаў яшчэ раз пробны экземпляр). І начоўп вэрхалу! Зняў мой артыкул.

Мяне з Валкавыцкім выклікалі да – хварабліва бледнага – тав. Канстанчука, які курыраваў і СБ, а які па-сталінску ціхім голасам заявіў, што ён не супроць публікацыі, але, каб без прозвішчаў. А наогул, ці не лепей было б, замест публікацыі, зайсці з усім гэтым раней да яго, Канстанчука, і жуллё ён з месца пакараў бы... Валкавыцкі неяк абараняўся публікатарскім выхаваннем чытацька-га грамадства ў нецярпімасці да хабарнікаў. Нешта падобнае гарадзіў і я. Канстанчук пазяхнуў. Канец аўдыенцыі.

Усё роўна што пільна сачылі за мною гэтак жа іншыя аматары пажывіцца на маіх артыкулах, прыдбаць сабе плюс у захадах аб наступны ордэн, аванс. У сувязі з дзяржаўнымі святамі Адраджэння Народнай Польшчы (22 ліпеня) шпарнуў я ў „Ніву” панегірык пра „беларускую кветку ў захапляючым вянку дасягненнаў народнае ўлады”. І да гэтае „кветкі” прычапіўся Колька Куц, бадай начальнік адміністрацыйнага аддзела ўнутраных спраў. Колька быў тыповым „нашым хлопцам”, што значыць, быў з яго большы паляк, чым самі палякі. Тая няшчасная „беларуская кветка” ў агульнапольскім вянку паслужыла цванаму Куцу доказам майго і „Нівы” нацыяналізму! Не памятаю фіналу тae афёры, бо найбольш дзюбалі Валкавыцкага, а разам з ім – відаць – і цэнзара, які пусціў артыкул у друк. Колька Куц цвіў ад удачы, піў з курвамі, але даволі хутка выгнالі яго з пасады. Напэўна не за „беларускую кветку”; мусіў ён – у настроі перамогі – дапусціцца якойсьці памылкі ў персанальных падкапах. Страціць вострую асцярожнасць, нюх. Засадзілі яго кудысьці на малазначную функцыю.

Памалу абламалі мне рогі. Асабліва дагадзіў паліцэйскі палкоўнік Ляўковіч (кацап?), у час ваяводскай нарады дзеячаў нацыянальных таварыстваў. У 1969 годзе з'явілася мая першая кнішка

апавяданняў „Загоны”, якую сам палкоўнік наўрад ці чытаў, але яму падказалі. Вышчарыўся ён на гумарэску ў ёй „Як Крынкі Саколку абулі”, у якой – на яго думку – абсмейваю пасляваенныя органы дзяржаўнай бяспекі, занутры ліквідацыі крынкаўскіх шаўцоў. Фактычна, я стварыў яе пад незабыўнай памяццю рэвізіі ў нашай хаце, у час якое бацька па-парабкаўску плакаў, спрабоўваючы пацалаваць у руку бандытаватага „давудцу”, каб не руйнаваў радзіну. Гэтая сцэна засталася ўва мне назаўсёды, адбылася нейкая псіхалагічная блакада, знікла здольнасць наогул плакаць, а тыя „органы” мог толькі ненавідзіць белай нянавісцю. Менавіта за ганьбу бацькі!

Рэжым паступова сам сабе капаў яму. Ленін калісьці жартаваў, што мацаванне бальшавіцкай улады пазнаць па тым, што пачалі далучацца да яе жулікі; яны ніколі не ідуць на рызыку, на нешта няпэўнае. Ленін нічога новага не адкрыў, бо такі лёс кожнае ўлады: барацьбіты прападаюць, а на пасадах рассяджаецца сволоч. Тоё самае бачым і ў наш цяпер час – намножылася салідарнікаў, якія ў тую канспірацыю не мелі праблемаў з афіцыйным павышэннем на службе, з атрыманнем замежнага пашпарта, з размяшчэннем сваіх дочак і сынкоў у заходніх універсітэтах, з адпачынкам на чарноморскіх пляжах Балгарыі альбо Крыма. Тады жылося ім, бы кату ў масленіцу, і сёння таксама. Я цёрся ў падпольнай „Салідарнасці”, меў нямалыя знёмы; таксама ў Беластоку. Але сённяшнім днём я анікога з іх не бачу ва ўладах. Сядзяць на пасадах людзі, пра якіх і не чулася, каб яны нешта апазіцыйнае рабілі-чынілі. Якія ў іх заслугі, акрамя поўнае губы бяспечнага ўжо самахвальства?

*

* * *

Дапамагалі бацькам на гаспадарцы. У летнія водпускі. Увесну – садзіць бульбу „на плязох” каля могілак; у жніве жаць і звозіць ў стадолу жыта, авёс; ячмень, які ўдаваўся за Ан-ошкавіцкім лугам. Сярпом жаць перасталі на стагоддзе пазней у нас, пад канец пяцідзесятых (можа быць, крыху раней). Бацька

нават касіў лапік пшаніцы ў далінцы за хутарам Стоцкага. Паду-
маць толькі: пшаніцу!

Помач старым не мела фінансавага значэння. Поўны дэфіцыт. Карысці не больш, чым забеспячэнне ім ежы на круглы год. Ша-
вецтвам ды краўцаваннем займаліся мала і патаемна, афіцыйна
жывучы на трох з лішнім гектарах зямлі, някепскай пад Крынкамі
(з боку заходняй раўніны).

Найпакутней давалася звозка. У каўдобінах выварочваліся фу-
ры са снапамі; катастрафальна на строме Глінішча. Але ніхто
і ніколі, аніякі солтыс хаця б, не дадумаўся заваліць каменнем
няшчасныя каўдобіскі. Крушні ў палях спакойна зарасталі зельш-
чам, смутна чыпелі на іх дзічкі. Не было б вось гонару зрабіць
нешта дзеля грамады! Са злосцю адбывалі шарварак; валачыліся
папраўляць пыльную „часу” (шашу) на Саколку і Беласток. – Буду-
чы ў югаслаўскай Славеніі я са здзіўленнем уведаў, што шасэйную
дарогу ў іх мове называюць гэтак жа, як і ў Крынках – **часа**.
Мусіць надта старажытнае гэтае слова, з тae пары, калі славяне
яшчэ не разлезніся па Еўропе ў VI – VII стагоддзях. Магчыма,
трэба „часу” вязаць з тадышнім будаўніцтвам пераездаў у мокрых
нізах, дзеля чаго „часалі” (абрубвалі) бярвенні, роўна клалі...
Мас-
цілі, ад чаго ўзнікла, таксама, паняцце: масты, мост.

У нядзелькі вечарамі Крынкі шумелі салдацкімі песнямі п’янай
моладзі. – *Цёмная ночь, толькі пулі съвісьцят па съяпі. Только вечер гудзіт
у правадах... Ты меня жеджои...*

Улюбёная бацькам Косцем песня „*пра Адзесу*”; у ёй пра Канс-
танціна, вось.

*Шаланды поўныя кіфалі,
Каітан над горадам цвіціёт.
І Канстанцін бярот гітару,
І ціхім голасам паёт...*

Цяпер, праз трыццаць-сорак гадоў пасля, тадышнія спевакі
ўжо ў магілах, а сучасная моладзь, хоць і не менш аллагалічная,
не зацягвае „*Расцьцвіталі яблыні і груши*”... Пераважна наогул не спя-
вае. Сыпле „*курвамі*”. Часам пачуеш: *Gražynko, daj duseńki! – Założ
gumę, gnoju, że nie machnę mi dzieciaka!* Гэта, аднак, не лірычны
радок ані песнячка, а парнаграфічная проза. Калісъці ў Крынках
дзяўчат шчыпалі, казыталі; рогат далятаў да Лапіцкіх Гораў. Ця-
пер жа нічога такога я не чую. Назаўтра, ідучы падкасіць траву на

газонах, што насупроць сядзібы, мушу вызбіраць з іх презерватывы, каб касілка не засеклася ў вінтах, ды пазбіраць інтymную бялізну, што бялее, бы гусі на выгане.

У траўні шэсцьдзесят дзесятага выйшла з друку мая дэбютная кнішка, *Загоны*. Першая і апошняя коштам Беларускага грамадска-культурнага таварыства. Наклад яе падасца фантастычна высокім, пад дзве з паловай тысячы (распрадалі). Гэты зборнік апавяданняў і наведаў чуйна адредагаваў Мікола Гайдук з-пад Міхалова, на туу пару бадай адзіны ў нас знаўца беларускай фразы (магістр Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя Леніна). Прафесары ў бельскім беларускім ліцэі, пабудаваўшыся каля патомных тут Сулімаў, і я ездзіў да яго дзеля паседжвання над рукапісамі. Гайдук, удаўшыся ападыктычным чалавекам з сялянскай заядласцю, не цярпеў пярэчанняў, але, на мой добры лёс, меў літаратурны смак. Не скажу, каб пакалечыў ён мае тэксты. Аднак павыкрэсліваў з іх усё, што пахла эратызмам, сексам. Тлумачыў: „*Загоны* будуць чытаць вучні, нельга іх дэмаралізаваць!” Хаця сам, асабіста, любіў ён „*голыя фантазіі*”. – Цудоўна апісаў ты гэты акт, але я яго не пушчу ў друк. Выбачай, золатца, – дадаваў нейкім уедлівым тонам. – Не злуй, Сакрацік...

Я не ўпарціўся за свае творы. Мне лёгкадумна важней было друкавацца. Яшчэ, відаць, і таму, што не набыў свядомасці майстэрства, пішучы інстынкты ўна. Драматычна не хапала вышэйшай гуманітарнай адукаванасці, начытанасці. Толькі пачынаў завочныя студыі на паланістыцы ў Варшаве. Маючы трыццаць трох гады, я ў сенінка рабіў запозна. Затое настойліва. З падвойным тэмпам. Было здароўе і мазгі.

З выходам *Загонаў* Мікола Гайдук, пачуваючыся літаратурным бацькам мне, перасцерагаў, што зайдзроснікі завозьмуцца рыць. Я ціха не верыў. Асяроддзе ўспрыняла кніжку як бы энтузіястична, адна за адною публіковаліся (пахвалыны) рэцензіі на старонках „*Niwy*” і пару польскіх газетаў у Беластоку, Лодзі, Варшаве (Кажушка, Рэдлінскі, Гушча, Кабатц). Schody zaczęły się później. Пакуль што хадзіў у арэоле славы, скажам, ваяводскага маштабу. У стане эйфарыі перажываў ладжаныя аўтарскія сустрэчы, а мелі яны той выратавальны скутак, што канчаткова перамог я на іх сваю заіклівасць. Саму тэхніку сустрэчаў падгледзеў я ў Алекся Барскага: публіка кахае жарты, не пераносіць напышлівай сур’ёз-

насці, трэба паказаць сябе „*свайм хлотцам*”, не пашкадаваць слухачам бабскіх гісторыяў, памятаць, што існаванне чалавека трывмаеца на двух слупах: на хлебе і на эрасе, расплодным множанні... А беластоцкі актор Кароляк даў мне практычную параду: не прыглядайся да твараў, не папраўляй сказанага, не будзь занудаю, калі гладка, хоць неабавязкова разумна... Жанчыны шануюць чысціх і пад гальштукам.

Усплываюць у памяці эпізоды ад тадышніх дзеячаў і рэдактараў. Думаю пры гэтым: як мала беларусы змяніліся. Беларускія структуры перанялі ўжо маладыя, якім я дзед, але яны характарамі такія самыя. Падкія на гроши, па-здрадніцку пляткарскія, памужышку помслівыя, па-савецку тупыя (нягледзячы на свае универсітэцкія дыпломы). Адкуль гэткі *constans?* На жаль, загадкі тут няма: менталітэт чалавека фармуецца ягоным лёсам, сацыяльным паходжаннем. Усё ў нас тыя самыя дзецы замурзанай вёскі. Пераважна. Лягчэй, чым майму пакаленню, далося ім аднак жыццё, бо сама вёска пропадае і сялянскія бацькі ўсяляк выдаткоўваюцца вось на мацаванне гарадскога дабрабыту ў сыноў-паноў і дочак-паняў ды ўнукоў-панятаў. Гэта самагубнае; праўда, тыповае наогул ўсходнегурапейскай галытве (незразумелае на Захадзе). Візуальна бачнае тое ў выглядзе „*віллаў*” – напрыклад – на беластоцкай Багноўцы, некалі ўбудаваных першымі вяскоўцамі ў вялікагорадзе: тады захаплялі-заварожвалі, цяпер жа выклікаюць спачуванне сярмяжнай шэрасцю на фоне новых апошнім часам, каляровых, па-далярнаму размашыстых, з элементамі нават архітэктуры. Бедны доўга, да чацвертага калена, застаецца бедным, хоць яго адносная беднасць паказваецца роскашу ў парайнанні з хаткаю, хлявом ды стадолаю продкаў.

Пра ўсё нагадваю яшчэ раз, настолькі важным ёсьць зразуменне намі саміх нас, сябе.

Напрыканцы таго года „*Загонаў*” узніяўся гевалт, наступ на навучанне беларускай мовы ў школах. Нашы верхаводныя ідыёты, узвычаеныя біцца не больш, чым за гроши і дарэмныя бабы, падпісалі былі якуюсьці паперку, падсунутую ім цванымі начальнікамі з міністэрства асветы. Паводле тae эпістолы вынікала, што палякі, як заўсёды, святыя, а гэта самі беларусы не вельмі хочуць, каб іх дзецы ведалі культурную беларускую мову. Тлумачачы: роднае слова перашкаджае ў інтэлектуальным развіцці... Давай поль-

скае, польскае! Cóż mieliśmy robić, poszliśmy głupim chomom na rękę...

Гэтая вайна супроць беларускага слова хутка прайвілася ў паліванні на „беларускіх нацыяналістуў”. Не буду пералічваць тых паляунічых: адны з іх паспелі памерці, іншыя – здаўшы дзяцей у палякі – парабіліся на эмерытурах фанатычнымі барацьбітамі за беларушчыну, праваслаўе. Бог з імі, кожны жыве са сваім сумленнем. А вынікі тae вайны аказаліся настолькі ўдалымі, што аж фатальнымі для будучыні нашай тут нацыі. Беларускіх патрыётаў ніколі не было шмат; за сталінскім часам – для параўнання кажучы, – усе яны змясціліся б у грузавіковай душагубцы НКВД.

Напісаў мініяцюру-жалъбу, у снежні 1969 г. „*Ідуць тыя, янычары імперыи АБЫ-ЖЫЦЬ, з шаблямі крывымі, як сумленне, з мушкетамі, у якіх кулі бяздумнасці...*”

Цванікаў, на жаль, больш, чым сумленных людзей. Нехта з хітра прыжмуранымі вочкамі спрабоўвае акампраметаваць мяне. Чыніць гэта, аднак, няўмела па дзвюх прычынах: слаба аналізуе зацікавіўшую яго сітуацыю – гэта па-першае, а па-другое, залазіць яму ў сраку гультай і таму францік дрэнна валодае нацыянальнай беларускай мовай. Адчапіцца ад яго мне лёгка. Кажу: – Сынок, перш навучыся ты гаварыць і пісаць па-беларуску, тады і падыскутуем.

Так сказаць магу я толькі цяпер, а не трыццаць гадоў назад.

Набліжаўся вось 1970-ы, як благі пачатак ліквідоўвання беларускай культуры ў Польшчы. Хутка паменшала лічба вучняў на ўроках роднай мовы, нешта аж на семдзесят працэнтаў. Змянілася роля Беларускага грамадска-культурнага таварыства, якое, замест развіваць беларушчыну, пераўтварылася ў арганізацыю ліквідатарскую. Неўзабаве абавязвала тэза шэфа польскіх камуністаў Эдварда Герка о jedności moralno-politycznej narodu. У беластоцкай партыйнай правінцыі перакладалася тое наступным чынам: усё польскае лічыцца сацыялістычным, а няпольскае (чытай: бела-

рускае) рэакцыйным. Суручнае было палітычнай „філасофіі” безмозгіх саветчыкаў: коммунизм – это советская власть плюс рускій язык по всей великой стране. Значыць: беларуская мова... антыкамуністичная. Хто ж у Мінску хацеў хадзіць у антыкамуністах!? Хіба што адзін Мікола Прашковіч, якога неўзабаве і заелі. Ён, ідэаліст, напісаў быў у „Ніве” адкрыты ліст на маё імя, тут узялі і апублікавалі яго – палеміку са мною, не памятаю ўжо аб чым – і хлопец апынуўся на жыццёвай звалцы. Не далі жыць-зарабіць яму, памёр ад алкагалізму. Сёння май мінскім апанентам не пагражае гэткі трагічны зыход. Ну што: мякчэ гісторыя?

Неяк увесну сямідзесятага запыніў мяне ў рэдакцыйных калідорах журналіст ужо беластоцкай партыйнай газеты, Аляксандр Амільяновіч, чалавек адышыны, якога пабойваліся сарамліва ягоныя шэфы, хоць і дэбютаваў ён у бязвіннай „Ніве” (аб чым у мемуарах Георгія Валкавыцкага). Зусім нечакана Амільяновіч *odezwał się do mnie, mnie więcej, w te słowa: ty pierzrony pacyjonalisto białoruski, ja ci tak dopierdolę, że mnie popamiętasz; coś ty na mnie naklepał Karpiukowi!...* Найгоршое тое, што гэты тып агульна меў рацыю: я фактычна ў пісьме гродзенскому пісьменніку Аляксею Карпюку нагадаў, каб не абцалоўваўся ён з гэтым польскім яму пісьменнікам на п'яных мітынгах дружбы; палітычны гомасексуалізм кепска скончыцца. Нічога, што Амільяновіч паратаваў яго, Карпюка, якога бандыцкае ў тую пару КГБ у Гродне надумалася абвінавачваць у гітлераўскім агентурызме на той падставе, што падазрона ўдала ўцёк ён з канцэнтрацыйнага лагера ў Штутгофе, а перад tym квітаваў немцам некаторыя сумы марак... Такі папрок пах Сібірам, забойнымі шахтамі на Калыме. Амільяновіч выратаваў гэтага камандзіра партызанаў з-пад Гарадка, з'ездзіўшы ў музей пакуты ў tym же Штутове ды высветліўшы, што вязні за сваю працу падняволскую атрымлівалі ад гітлераўцаў трохі марак, відаць, на папяросы... Не адзін Карпюк, а тысячи. Аб чым КГБ, таксама, па-хітрэцку ведала.

Разумею ўдзячнасць Карпюка Амільяновічу. Не разумею аднаго: чаму ён паказаў канфідэнцыйны мой ліст таму ж Амільяновічу?! Пытаючы пры гэтым у яго, ці праўда, што быў ён афіцэрам Бяспекі, дэградаваным яшчэ пры Сталіне за злоўживанне ўладаю. Некалькі гадоў турмы недзе на Паморы не прамарнаваў, закончыўшы завочную сярэднюю адукцыю. Як вядомая там, пад Каш-

лінам, д'ябальская постаць ён пашукаў сабе стабілізацыі ў другім канцы Польшчы, у Беластоку. „Ніва” прыняла яго з адкрытымі рукамі, у толк не ведаючы каго. Важна, што меў жылку журналиста, аказаўся непраўдападобна працаўтым у параўнанні з гультаяватымі „нашымі хлопцамі”. Пісаў, ясная справа, па-польску, а я (крыху іншыя) перакладаў на беларускую. І так ён жыў, і мы з ім. Карэспандэнты „Нівы” лёгкадумна шчыравалі перад ім як перад беларусам і шэфу рэдакцыі давялося ўрэшце „сплавіць” Амільянавіча да беластоцкіх палякаў. Але вынес ён з „Нівы”, аднак, вядомую ў псіхалагічнай навуцы заядласць (не прызнаеца да „Нівы”).

Аляксандр Амільяновіч меў адчувальны акторскі талент у камедыйным плане. Не аціхаў з анекдотамі, апавядаў па-майстэрску. Нават з панурымі, здавалася б, майсамі, як уступленне яго ў савецкую армію напрыканцы вайны разам з маляўнічымі вонісамі лоўлі маладых немак на голыя ночы гвалтаў. — Komm, panienka, schlafen, dam tiebie czasy... Хваліўся: — Nie pamiętam, żeby która cipka ocalała... — а мы, як добрыя дурні, развесіўшы вушки слухалі. О, трыццаць-сорак гадоў назад. Лічы: паўвеку. Пэўна, па-кавалерску ціха зайдзросцячы Ольку takiej łatwości i obfitości rozkoszy.

Пра злашчасны burdel, у які пераўтварылі Нямеччыну наступаючыя армії, я запытаў у Карпюка; ён пацвердзіў. Як і пра неспаленые гарады, якія пакінулі ў паніцы немцы, а потым палілі іх дзень і ноч победители. У Салжаніцына, баявога афіцэра, ёсьць літаратурная панарама восточнопруссікіх ночей. Прыйшла арда!

Веды на гэты конт былі няпоўныя. Напрыклад, пра belwedery, сексуальнае вынаходніцтва пазнейшых асаднікаў з бядотнай Келеччыны; яны з дапамогаю міліцыі зганялі нанач у пусты будынак прыгажэйшых немак-мазурак w wiadomym celu. Але, адкуль і чаму называлася тое: Belweder!? Шведскі Чырвоны Крыж у адным Гданьску ўжо летам 1945 г. зрабіў 25 тыс. абORTAў...

У такім клімаце Аляксандр Амільяновіч склаў даўжэрны данос на мяне, накіраваны ў Ваяводскі Камітэт партыі. Аб чым уведаў я, наколькі памятаю, у дзень сваіх нарадзінаў 4 верасня 1970 г. У час допыту ў кабінцы Мікалая Кірылюка, кіраўніка Ваяводскай Камісіі Партыйнага Кантролю. На двары стаяла гарачыня, слабелі мазгі, і мне падалося спачатку, што towarzysz Kiryluk żartuje, такім перверсійным чынам хочучы павіншаваць мяне

з пачатым трыццаць пятым годам жыцця (у модзе былі п'янкі імянінныя, нарадзінныя, або з выпадку дзяржаўна-рэвалюцыйных святаў). Данос пабудаваў Olek на tym пісьме Карпюку, але не толькі; назмітаў у тэкст usякую ўсячыну, якой наслухаўся ён ад мяне ў гады работы ў „Ніве”. Датычна Беларусі і Польшчы, вядома. Мноства напунктуаваў таго, але ў памяці засталіся дзіка-смешныя. На першы план Амільяновіч высунаў мае ганебныя адносіны да Савецкай Арміі, што выявілася ў нібы маіх аповедах пра... салдацкія гвалты! Затым учыніў мяне апалаґетам эсэсаўцаў, ад чаго я зарагатаў а таварыш Мікалай зрабіў мне заўвагу, што няма дыму без агню. Затым прадставіў мяне Амільяновіч як беларускага імперыяліста, намеранага адараўца ад Польшчы паў-Мазоўша, да Малкіні, а ад Ракеі, ну, Смаленшчыну (было гэта рэха дыскусіяў у рэдакцыі на этнографічныя тэмы). Далей западозрыў, што хачу стварыць беларускі „жонд”, сам стаўшы прэзідэнтам, і адразу выдаць загад: палякаў вон у Польшчу, а камуністаў – на галіну! Непатрыятычна вяду сябе ў пасцелі з жанчынаю, карыстаючыся выключна беларускаю моваю, што сведчыць пра заалагічную маю нянавісць да палякаў і рускіх.

У такім стылі мая гутарка з Кірылюком працягнулася можа да поўдня; прысутнічаў маўклівы сведка. Я перастаў рагатаць, адчуваючы сябе, быццам у чорным сне. Сушыла ў горле і мы пілі мінералку. Кірылюк лаяльна пытаў: – To jak mam zapisać odroowiedź na to pytanie? Dyktujcie, towarzyszu. І я дыктаваў, асобна падпісваючы кожную старонку пратакола. Пакуль не цяміў, што ўся гэтая працэдура без значэння. Wyrok już zapadł gdzie indziej. Зусім камічны быў фінал: Кірылюк энергічна запярэчыў, што за гэта выкінуць мяне з работы ў „Ніве”, жартоўна дадаў, што ў будучым не змагу стацца толькі міністрам. Назаўтра пасля тae гутаркі – і выкінулі, і міністэрства не паабязвалі...

Я дапусціў памылку: набыў імпэту бегаць усёды са скаргамі, ні трохі не кемячы, што нікі грамадскага жыцця зыходзяцца ў адным месцы, у партыйным камітэце. Чамусыці ніхто з маіх слухачоў пра гэта не сказаў мне, нават Алесь Барскі, які выказаўся няясна: паганая твая справа, Сакраце. Апеляцыя ў Цэнтральны Камітэт партыі заняла восень. Бадай у студзені, у нашу Каляду выклікалі ў Варшаву (ашаламіла тое, што з партыйнай касы выплацілі гроши за дарогу, не просячы майго подпісу). З Цэнтраль-

най Камісій запамятаўся towarzysz Nowak: іранічна пацікавіўся, чаму я дуру ім галаву, замест сядзець ціха ды чырванець ад сораму за крыўду, учыненую мною партыі.

Так выглядала развітанне, а раней, у верасні, я атрымаў нагоду паездзіць дзень рэдакцыінай машынаю з шафёрам, узяўшы жонку і сыноў. Пабылі ў Гайнайцы, у Бельску... Гэта было развітанне з „Нівай”, з работаю ў ёй. Восень сыпала жоўтым лісцем. Я не думаў, што маё выгнанне працягненца ажно трывала гадоў. Усенька, чым пасля займаўся, адбывалася ў нязгасным майм спадзяванні на магчымае вяртанне ў „Ніву”. Моцна па старэй, страціў маладую энергію.

Селі не на аднаго мяне. На Валодзьку Паўлючука таксама (чмыхануў ад іх у Кракаў). На Збышку Насядку. Ён, Збышак, замілавана гаворачы па-беларуску, збянтэжыў камітэцкіх праследнікаў выкрыкам: – Jaki ze mnie białoruski nacjonalista? Przecież jestem rodowitym Kurpiem! – Тыя абалванелі: – То по jaką cholę kręcicie się koło tej „Niwy”??!

Пабіты і апляваны пастанавіў я не марнаваць час, надалей цягнуць лямку з завочнымі студыямі ва ўніверсітэце ў Варшаве (на паланістыцы, на якой без жартаў добры ўзровень). Часта бываючы ў сталіцы (білеты каштавалі танна) я прабіўся на літаратурныя салоны, яны і паратавалі. Адна за адною пачалі выходзіць мае кніжкі і тады я дапусціў чарговую капітальнью памылку: дасылаў аўтарскія экземпляры ў „Ніву”, у БГКТ, і – о наўнота! – таму Камітэту. З інтэнцыяй: глядзіце, во, каго вы пазбыліся! Дзяцінасць. Гэтымі кніжкамі начоўп я сабе больш варожасці, чымсьці чым-колечы іншым. І так засталося па сённяшні дзень, паміма того, што мае антаганісты збольшага ўжо павыміралі, ад старасці або з п'янства ці бабніцкай буйнасці. Але занялі іх новыя, моладзеўшыя, аднак ідэнтычныя, хоць іначай прызнаюцца да таго мізантропства. Ды мне лепей відаць з далечы пражытых эпохай.

1971-1988

Пасля выгнання з партыі і „Нівы” я бегаў па Беластоку, як шалёны, у пошуках спагады ды паратунку. Спачуванне давалася даволі лёгка: „справа Яновіча” начаўпла шуму і знаёмыя людзі самі спыняліся на гутарку: што, як, чаму? Добра, калі слухалі маўкліва; іншы раз лаялі, але не Кірылюка ці Амільяновіча, толькі мяне самога як недастаткова вернага партыі і ўраду Польскай Народнай Рэспублікі. І ніхто столькі не даў мне дыхту, чымсьці свая фамілія, родныя. Тады я зразумеў, што беларусы нараджаюцца ўжо гатовымі камуністамі, бы тыя рускія адразу ў мундзірах ды пры ордэнах на грудзях... Мой былы шэф, Георгі Валкавыцкі, відавочна ні трохі не перажываў таго – удаўся чалавекам не любчым таварыства, нідзе не бываючым і таму не ведаочым, які гоман наўкола. Такім, можа, і трэба быць?

Адшукаўшы дыплом тэхніка-электрыка, а прыхаваўшы іншыя, задумаў дастацца на работу ў электроўні, спадзеючыся на важнага там Сяргея Плеву (співаў ён у хоры БГКТ). Сяргей пасаромеўся гомтаць мяне, але, будучы ўзорным партыйцам, ні ў чым не дапамог.

У бюро пасрэдніцтва працы на Варшаўскай штораз выпісвалі мне на рукі накіраванні ў розныя фірмы. Не прымалі, аднак, глянуўшы на маё імя і прозвішча: кіраунікі кадраў выводзіліся з тайных службай (УБ) або былі прызначанымі камітэтамі. Хоць, калі захацеў бы каторы, змог бы паратаваць, як зрабіў гэта стары ўбоўец, а мой астраўскі зямляк, Аляксандр Кунах, узяўшы мяне на рамонт транспартных скрыніяў у беластоцкай дырэкцыі аптэк. Я ў яго канцылярыі і „ўтапіў” тое пасведчанне працы ў „Ніве”, у якім пагрозліва зазначалася, што выкінулі мяне з партыі. Зваленяючыся потым з рамонtnіка я атрымаў ужо нармальнае пасведчанне, з якім была магчымасць дабіцца сяк-так нармальнай работы. Мела праблемы і мая Таня як жонка „ворага народнай улады”.

Выбіраліся мы з бяды або на лепшыя пасады, пільна зважаючы, каб не паказвацца ў значных прадпрыемствах, аб якіх усе ведалі, што знаходзяцца яны пад непасрэдным наглядам партыі і СБ. Найлепей было наймацца ў маргіналаў; цалкам бяспечна ва ўся-кіх, паўбандыцкіх, арцелях, якія „адкрытым тэкстам” падкуплялі хабарамі начальніцкую сволач. Што праўда, у іх часта забівалі кагосці, але, калі ты сам не лез у пятлю, ніхто цябе не чапіў ані гакнуў малатком па дурной булаве. Бандыт, бы змяя: не атакуе, калі ты сам не наступіш.

Аднойчы зацягнуў мяне да сябе на кватэру, на вуліцы Калі-ноўскага, заўсёды падпішы Барыс Нікіцюк, камітэтскі функцыянер і аўтар хаатычных артыкулаў пра рабочы рух. Выслушайшы маю споведзь, заплакаў: – Jak ty mogłeś, Sokracie, wykręcić taki numer dla władzy ludu?! Przecież ta władza dała ci wszystko, nawet zeszyty i ołówek w dzieciństwie! Dzięki tej władzy masz mieszkanie, żonę, dzieci!!

Барыс настолькі жальна прычытаў, што мне самому пасыпаліся слёзы і я ўцёк да ўмывальні ва ўбікацыі, паўтараючы: Аша-лею! Ашалею!!! - быццам у прыступ напаўзабытай эпілепсіі-валян-тавы.

Некаторыя школьнія сябры з Электрычнага Тэхнікума зайшли высока па службе і я пранюхваў у іх шанц вылезці з жыццёвага долу. Але яны, дабіўшыся ў нечым дабрабытнае кар’еры, вырабілі ў сабе інстынкт асцярожнасці. Надзвычай ветліва размаўлялі, учас-тоўвалі салодкімі абяцанкамі. Не памятаю, каб да каго з іх дастаў-ся быў зноў другі раз, хоць і заходзіў у іхняя канцыляры (з эра-тычнымі там сакратаркамі). Будучы наўным мужычком з вышэй-шай адукацыяй, мне, аднак, не падумалася, што механізм улады бязлітасны. Сама ўлада не існуе для людзей, толькі людзі для ўлады. Усё роўна якой, чырвонай ці белай. Не верце ідэалогі!

Пазваніў Кастьусь Майсеня. І як ён, канспіратыўнымі намёкамі даў зразумець, што я павінен з ім неадкладна пабачыцца. Дзеля непазнакі – у натоўпе чыгуначнага вакзала (Кастьусь чамусыці не здагадваўся, што каля ўсялякіх вакзалаў найгусцей ад сышчыкаў). Робячы выгляд выпадковай сустрэчы, выпілі мы на пероне па кухлю піва пад будкаю і, як гэта з півшнікамі бывае, адышліся ў блізкія кусты, у якіх ён, усё азіраючыся, паведаміў, што може мяне ўзяць у... дайлідскі склад дошак на работу грузчыкам. Трохі

прыпазніўся з гэтай прапановаю: тым часам паўставаў перад маймі вачыма сталы заробак у Бакінах над Нарваю, у тутэйшай утылізацыйнай звалцы падла. Але, перад кімсьці я пахваліўся тым шчасцем і мне адмовілі ў бакінскай смярдзюхоўні. Пасля.

Мала не папаў быў у мясакамбінат; швагерка падбухторыла кілбаснымі дэпутатамі тамашнім працаўнікам, ну, і магчымасцямі крадзяжу кавалкаў мяса, схаваўшы пад шапкаю. Кадравік сімпатычна пацікавіўся кваліфікацыямі электрыка – папярэдні напіўся і яго забіла іскраю ў акумулятарні. Адстукаў на пішучай машынцы – не марудзячы – працоўную дамову і, удвух, пайшлі да начальніка. На маю радасць аказаўся ім сын Міцькі Шуткевіча з Крынак, які ўстанаўляў па вайне народную ўладу, бегаючы па мястэчку з пісталетам у руцэ. Малады Шуткевічык вельмі афіцыйна адрезкамендаваўся як сакратар рабочага партыйнага камітета, часова выконваючым функцыі аднаго з дырэктараў. Пачуўшы такое, я не памыліўся ў чорных прадчууваннях: выйшаў з нічым.

Каталіцкі сябар з тэхнікума, Харашуха, надта жадаў уладкаўца мянэ ў сваім прадпрыемстве электрыфікацыі сельскай гаспадаркі, што знаходзілася недзе пад Старасельцамі. Перабраў усё ж меру: задумаў з месца паставіць на падстанцыі брыгадзірам, што патрабавала тады наменклатурнай акцэптацыі (Харашуха не спадзяваўся, што я „чарвівы”).

Здаралася выратавальная помач і ад „сваіх людзей”. Нехта ва ўладах надумаў дапячы мянэ мабілізацыяй у армейскую службу рэзервістаў (бралі, здаецца, на трэх месяцы). У вайсковай рэкрутацыйнай камісіі сядзела лекарка, у якой я пазнаў беласточанку Веру Белабокую, а бацька якой з каторагасці падкрынкаўскага Вострава. Белабокія сваячыліся з маймі цесцямі Хомчыкамі з Паўднёвага Вострава, і я не раз бачыў Веру ў жончынным доме на Сабескага. Цяпер яна абследавала мянэ як рэкрута і сцвердзіла, што я... недачуваю, аўтаматычна дыскваліфікуючы ў польскія салдаты. Дзякуючы ёй і толькі ёй nie obuto mnie w kamasze, не пагналі з жалязякаю ў палігоннае поле. Але яна была мяшчанкай, г.зн. не так вернаю партыі і ўраду.

Як ні дзіўна – камунізм, таксама і ў Расіі, трymаўся на вяскauні, як і сёння Лукашэнка.

Эдзік Бялецкі з Аўсянай, – родам з падбеластоцкіх Альмонтаў, – быў мужам Танінай сяброўкі Данусі. Гэты просты рамеснік

меў нейкі істотны голас ў кірауніцтве арцелі „Usluga”, якой старшыняваў Дударык, „хахлацкай” апарыцыі. Towarzysz Dudaryk, як звярталіся да яго арцельныя паўбандзюгі, смеючыся за вочы: Towarzysz Ten-Tego (ён да нікога не звяртаўся па імяні або прозвішчы, толькі: Panie ten-tego, chodź na pogadanie). Эдзік вёў карыслівыя гульні ў фірме, імкнуўся мець у ёй свайго чалавека, глядзеў на мяне з высокай павагаю, і рагучча падтрымаў podanie. Справа ў тым, што ў арцелях прымае на работу не адзін прэзас, а ўправа.

Referent Bezpieczeństwa i Higieny Pracy (BHP) – навучаны горкім вопытам, я гэтай пасадаю не хваліўся ў беластоцкім элегантным таварыстве і таму ні вытурылі з яе. Хутка выявілася, што мяне апазналі маладыя супрацоўнікі ў тым самым пакоі, віцэ-прэзас Любянецкі і кіраунік заказаў Санюковіч. Першы быў сынам памерлага сакратара Ваяводскага Камітета, а бацькам другога – ці тым часам не памерлы, сакратар у Гайнайцы. Я ablіўся халодным потам, але непатрэбна. Гэта былі непадобныя да сваіх бацькоў маладзёны з някепской адукцыяй і зацікаўленыя добрым жыццём, замест сацыялістычнай утопіі (Любянецкі чытаў па-ангельску). Я канчаў завочна Варшаўскі Універсітэт і ім тое моцна падабалася. Нешта чулі яны пра „справу Яновіча”, суцяшаючы мяне: Panie Sokracie, niech się Pan nie przejmuje tym gównem.

У арцельнай бранжы працавала нямала інтэлігентных людзей. Ненудна гаварыліся з Пшыходнем, шэфам усіх бэгапоўцаў. Запрасіў мяне ў свой салон Пугаўка, прэзас усім прэзасам. Чалавек з яго досыць начытаны быў, з хатняю бібліятэкаю. Фасцынат літаратуры, м.інш. беларускай (далёкі знаёмы Танка). Неяк менш тут баяліся партыі. Ал Пугаўкі пачуў пра оргії wojewódzkich towarzyszy, анімаваны ў забеластоцкай леснічанцы. Хваліўся: Organizowałem nie tylko jemu, Łaszewiczowi, takie ponętnie piądziurki, aż się bałem, żeby nie wyzionął ducha na którejs pupci.... Instruowałem je, żeby zanadto nie podrzucały tyłkiem, bo staruszek może „kopnąć w kalendarz”...

І куды мяне чорт не насіёў, каб збіцца на нейкую матэрыяльную нармалізацыю! Час-часом нехта казаў, што камітэцкая партыя надта раззлаваная на мяне за тое, што лезу ва ўсялякае працоўнае барахло, каб, такім чынам, нібы акампраметоўваць палітыку да інтэлігенцыі. Тады я расцеўся пісаць да ваяводскіх сакратараў просьбы аб дапамогу. Скутак ад таго быў такі, што адбывалі

са мною гутаркі функцыянеры сярэдняй рукі, загадчыкі адпаведных аддзелаў „каву” (KW PZPR), пахваляючы: Bardzo dobrze, że towarzysz zwrócił się do partii... Словы Михала Гнатоўскага, „гаспадара” беластоцкай культуры і навукі. З меншым фарысействам канфераўваў Уладыслаў Залеўскі, мазавецкі „чырвоны” шляхцюк (не забуду ягоных зренак гадзюкі). Удалося прабіцца нават да самога Twarzysza Pierwszego (на смерць забыў яго прозвішча, Юшкевіч?). Даў ён мне класічны канцэрт аблуды. Dlaczego towarzysz tak późno się zwraca? Zaraz załatwimy to od ręki. Wiem, że nie jesteście w partii, ale dla mnie nadal jesteście towarzyszem... Ну, падумаў я, нарэшце скончыцца мая валакіта! А ён пазваніў віцэ-прэзідэнту Беластока, Садоўскаму, з наказам вынайсці мне акуратны штат. Выходзіў я з таго кабінету, бы анёл на крылах. Разоў пяць адкланяўся суровай канцылярыстцы ў гадах заслужанай кам-самолкі.

Хадзіў па Беластоку цыбаты Зыгмунт Цясельскі, этнограф і люблінец па паходжанні, таму не беларусаед. Любіў жыць небанальнымі ініцыятывамі, якімі ашчасліўляў тупалобых etatowców w kulturze, у мнагалікіх у тыя гады дамах культуры, клубах, святліцах. Запусціў у рух Białostockie Aktualności Kulturalne (BAK), бадай штомесячную імпрэзу прысвечаную нашумеўшым з'явам у горадзе, на якую збягалася хмара інтэлігентнага люду, што цяжка пераносіў усеагульны маразм, шэрарь жыцця. Зыгмунт абачліва запрашаў на BAK і камітэтчыкаў, побач аўтараў публікацый на беластоцкія тэмы на старонках цэнтральных газетаў, часопісаў. Асвячоная публіка валіла дзвярыма і вокнамі. На катормысьці BAKу Цясельскі папрасіў у мяне інтэрв'ю; якраз Анджэйскі ў „Літаратуры” Путраманта нешта прыкра нагадаў на мой конт у сваіх дзённіках (пра ананізм?), і ў нечым падпалі адначасова нашаму „каву” Орлась з Вяжбіцкім з тae путрамантаўкі. Прыехалі. Інтэрв'ю праходзіла досыць спакойна, я спалохана адказваў як трэба, ажно Цясельскі напрыканцы спытаў пра хобі. На мой адказ, што маім хобі ёсць здабыванне хлеба надзённага, аўдыторыя мала не пакацілася ад рогату (у прафсаюзнай кавярні гулкая акустыка). Варшавякі ў перапынак абступілі мяне і неўзабаве з'явіўся ў „Літаратуры” тэкст (-? Kawałek chleba) аб tym, як ганяюць па кутках пісьменніка Яновіча. Скандал! Towarzyszu Janowicz, jak wam nie wstydz kalać swoje gniazdo!? Przecież nikt wam jaj nie urwał,

korzystacie z pełni praw obywatelskich, głosujecie na wyborach, a mogło być inaczej: towarzysz Kiryluk wybrał was potem przed prokuraturą i sądem, kiblowalibyście w pierdlu... Rozumiemy się?

*

* * *

Будучы абсабачаным роднымі беларусакамуністамі вясковай гадоўлі, што млелі ад шчасця жыць у горадзе, у беластоцкіх „блёках”, я хіліўся да палякаў. Яны не сукінсынілі. І нават дапамагалі ў нечым дробным. Найперш паглыбіўся я ва універсітэцкую адукацыю, закончыўши яе ў 1973 годзе; абараніўши на выдатна ма-гістэрскую работу на тэму ўспрыняцца беларускай літаратуры ў Польшчы. Пад кіраўніцтвам прафесар Крыстыны Кулічкоўской. Сімпатычным рэцэнзентам аказаўся праф. Базыль Белаказовіч з Польскай Акадэміі Навук. Гэты унікальны беларус угледзеў ува мне аж кандыдата на навуковую кар'еру, апублікаваўши мой дыпломны тэкст у акадэмічным выданні. Можа і наважыўся б я на дактарат, але дзеля таго трэба было, хоць мінімальнай, матэрыяльнай стабільнасці сям'і. Калі, тым часам, здаралася праблема з куплюю хлеба і малака, не кажучы пра нешта большае (масла, мяса).

Рабіў я магчымае і немагчымае, каб дзеци занадта не адчулі катастрафічнага становішча. Таня хварэла ад згрызоты, я круціўся па ўстановах, каб на вакацыі запэўніць сынам які-колечы летнік. Добрай памяццю ўспамінаю дырэктара беластоцкай гарбарні, паляка аднекуль з Карпатаў, які не пабаяўся ўзяць Яновічаў у аўгустоўскі асяродак адпачынку гарбароў. Па-славянску весялісты быў з яго фацэт, супакойваў афарызмам *Nie przejmuj się swoją rolą, bo i tak siebie wypierdolą*. Спяваў горска-разбойніцкую баладу, у п'яную ноц з суботы на нядзелью:

Pojmali mnie guorce

I na guore wiedo.

Uoj, cosik mi sie zdaje,

Ze mnie dupcyć bedo...

(куплет дзяўчыны).

Пры нагодзе я даведаўся, што назва „гураль” штучная, прыдуманая адным з варшаўскіх лекараў (спецыяліст ад сухотаў). Аўтэнтычная саманазва: *gorec, gorce*.

Штораз бываючы ў Варшаве, яшчэ як студэнт-завочнік, вечарамі не вылазіў ад Віктара Варашыльскага або Ежы Літвінюка. Яны былі мне другім універсітэтам, сцісла літаратурным. І наладзілі выданне мае першае кніжкі ў польскім перакладзе (на падставе „Загонаў”) – „*Wielkie miasto Białystok*”, у тым жа семдзесят трэцім. Начальніцкі Беласток заціснуў зубы! На літаратурнай пустыні, якую ў туую пару ўяўляў сабою гэтыи мужыцкі горад, кніжку нельга было замаўчаць у тутэйшым друку, уключна з партыйнай газетаю. Усяляк пісалі, але пісалі!

Маральна, і час-часом стыпендыяльна, падтрымоўвала мянэ прыналежнасць ад пачатку 1970 г. да Саюза Польскіх Літаратарапаў. Яраслаў Івашкевіч настойваў на ўзнагароджанні прэміяй імя Ріётака гэту польскамоўную кніжыцу. Аднак перагаласавалі старога аргументам, што я не належу вось польскай літаратуры. А чакаць прызнання ад савецкага Мінска мог хіба што адзін Барскі або безнадзеяна наіўныя які аўтар.

„*Wielkie miasto Białystok*” у цяперашнюю эпоху праўдападобна не было б і краем вока заўважаным у друку. Салідарніцкім ваяводам ды чыноўнікам wszystko zwisa i powiewa; ім няважна, што аб іх думae народ. Так не рэагавалі колішняя сакратары партыі; марксісты чамусь па-хрысціянску верылі ў моц слова. Адсюль бралася залішняя апека ўладароў над пісьменнікамі, журналістамі. Творчыя арганізацыі мамантальна атрымоўвалі памяшканні, а прыезджыя літаратары – кватэры з вышэйшым камфортом. Адзін з іх, люблінец, запатрабаваў М-3 яшчэ і сваёй швагерцы... Улады цацкаліся з элітаю, якую сённячы трактуюць у стылі *kora w dypę*.

Я, дастаўшы пісьменніцкую легітымацыю, быў у змозе неяк абараніцца, каб не затапталі як „ворага люду”. Польская кніжка адразу паставіла мянэ ў рад беластоцкіх знакамітасцяў, хоць на аўтарскія сустрэчы – добра платныя, 600-800 зл. тады – баяліся запрашаць кіраунікі клубаў ды святліц. Іншасціла пабыць на кніжных майскіх кірмашах па-за Беластокам, там, дзе не ведалі пра *Janowicza z wilczym biletetem*. Памятаецца Візна з якімсьці святам – ludowym? – над Нарваю. Разам з Эдзькам Рэдлінскім (захавалася фота). Удалы выезд: Эдзік пазнаёміў з Веславам Мысыліўскім, вя-

домым ужо празаікам *nurtu chłopskiego* і адначасна намеснікам ды-рэктара *Ludowej Spółdzielni Wydawniczej*. Веслаў запрапанаваў мне падпісаць з ім выдавецкую дамову з высокім ганаарам, хоць і ведаў, што будзе гэта тэкст на беларускай мове і, каб выдаць яго, трэба перш перакласці. Хутка даслалі з Варшавы салідны задатак, роўны гадавому мінімальнаму заробку. Абавязаўся я стварыць раман на некалькі соцен старонак і, хоць кідала мяне ад гэтага ў дрыжкі, засеў пісаць, маючы перад вачыма будучыя тысячы злотых, якія давалі шанц адчапіцца на год-другі ад безграшоўя. „Самасеем” назваў гэты твор пад канец тae пісьменніцкае работы вечар у вечар да паўночы праз цэлы год або і больш можа. Удзень працаваў на якісці хілай службе, не спамятаць яе.

Нехта падказаў быў перапісацца з натоўпістага Варшаўскага Аддзела Саюзу Польскіх Літаратарав у правінцыі, у якім нармальная болей увагі да асобнага сябра. Альштынскі напрыклад – ментальна блізкі, не самі палякі ў ім, прычым малалікі, значыць: важны мясцовым уладам, у іхным раўнанні на сталіцу. Надумалі там арганізоўваць беластоцкі Літаратурны Клуб пры Альштынскім Аддзеле Саюзу, як зачатак Беластоцкага Аддзела калісці. Аднаго мяне дзеля таго было мала, да ініцыятывы дапісаўся Ян Чыквін. Беларусы надалей знаходзіліся ў авангардзе літаратурнага руху ў Беластоку. На двары стаяў неспакойны 1976 год (забастоўкі).

Быццам сонца заходзіла палітычная эпоха Герка; будаваў ён дабрабыт за пазычаныя ад Захаду мільярды даляраў. Цэны раптам забуялі і здарыліся бунты рабочага класа; славуты ў Радаме. Тым не менш у будзённым жыцці ўтрымліваўся шынт Польшчы як адной з найбагатых краінаў. Я з Янкам ездзілі рэйсавым аўтобусам у Альштын, на сходы тамачных літаратарав; віталі нас надзвычай прыязна. Адпала нам мноства проблемаў, якія надакучалі ў беластоцкай вішабойні. Друкаваліся лёгка ў мясцовых іхных выданнях, адчувалі мы партнёрскую павагу да сябе з боку Леонарда Туркоўскага, нязменнага старшыні альштынскай управы, чалавека унікальнай сумленнасці, хоць і партыйнага, але карэннага пазнанца. Завязалася між ім і намі нешта кшталтам дружбы. Альштын ачышчаў мяне з беластоцкага балота, у якім плёхкаліся чэрці нацыяналізму, апалонікі потайнага рэлігіянцтва, паўсюдна халопскай шчаслівасці „хама на паркетах”. Падумвалася, ці не перае-

хаць туды назусім. Туркоўскі акцэнтаваў усё ж місію цывілізавання ўсходній маральны пустэльні, паўдзікіх тубыльцаў, засеўшых кшталтонымі малпамі ў „блёках” ля Рынку Касцюшкі.

Амаль усе аўтарскія сустрэчы адбываліся не на Беласточчыне, а ў тых Прусах менавіта. У альштынскім замку, у Лідзбарку Вармінскім, Езяранах, Біскупцы; у міготка – прыязёрных мястечках, старапружская імёны якіх вывяртыліся з галавы.

Аднойчы трапіў з Таняй у Голдап, дзе сваяк Лёва Кузьма, *mając „gdzieś” białostockie pierdolstwo*, разрэкламаваў мяне на ўвесь павет і вайсковы гарнізон. Сотнямі сышліся жаўнеры ў гарнізон-нае кіно і аніматар вечара, армейскі маёр, паўшэнтам папрасіў: *Więcej wierszy o babach, obywatełu poeto. O babach, to nie usią, bo są po calodziennym poligonie...* Дарэмна намагаўся я, добрая палова спала, і маёр час ад часу наводзіў парадак выкрыкам: *Baczność! Spocznij! Siad!*

Літаратурны Клуб набраў размаху, дзякуючы спагаднасці незабыўнага Туркоўскага. Умудрыўся ён выкраіць невялікую, але пастаянную датацыю, на сродкі якой выдаваў я аўтарскія аркушы пад серыйнай назваю *Kropelki*, спецыяльна для дэбютантаў. Выйшаў інавугурацыйны нумар невялікага перыёдика „Rewers”, эдзітарская канцэпцыя якога палягала ў друкаванні тутэйшых аўтараў – калі польскі, то ў беларускім перакладзе, і наадварот, беларускага папольску. З дазволам на другі нумар цэнзар Янтас бязбожна марудзіў, пасля выклікалі мяне туды-сюды, дапытваліся, чаму так раблю (беларускі аспект). Урэшце падняўся фермент сярод маіх палякаў у Клубе, і ад некаторых з іх адназначна пачуў, што кіраваць гэтай арганізацыяй не павінен беларус, бо ж гэта творчы саюз **польскіх** літаратараў. Ужо бушавала „Салідарнасьць”. Мне зрабілася страшэнна цяжка на сэрцы, і я пастараўся перадаць старшыняванне Веславу Казанецкаму. Ведаючы Веська, яго антыарганізацыйны талент, думаў яму дапамагаць, выручаць, дзе трэба. Але бахнула ваеннае становішча ў Польшчы, і ўсё накрылася нагамі. А потым я ўжо меў даволі ўсякага інтэрнацыяналізму ў заядла шавінізуючым Беластоку. А ці раз даляцела да маіх вушэй „інтэрнацыянальная” лаянка: *Suchaj, ch.ju ty: jesteś podłyym nacjonalistą, bo nie chcesz zostać Polakiem.*

На такім інтэлектуальным узроўні даводзілася выслухоўваць апанентаў, у тым ліку з доктарскімі тады тытуламі цяперашніх ужо прафесараў.

*

* * *

Я хваліўся. Бессаромна, што лепей мне як ніколі! Хвальба мела мету: гасіць радасць у тых, хто таптаў мяне. Да „Нівы” былі ў мяне ж любоўныя адносіны, свету не бачыў па-за ёю! Гэта ж каханне!! Таму паводзіў я сябе, бы кавалер, які прыкідваеца, што гэта ён кінуў дзяяўчыну-нарачоную, а не яна яго. Тлела сентыментальная надзея, што ўсё ж вярнуся ў разлюбую рэдакцыю. Ні разу не прасвятлела, што чарвіва там. Што сядзяць у ёй адны функцыянеры; не ідэйнікі, а ім, папраўдзе, усё роўна за што грошы браць (акрамя, лічу, Міхася Хмялеўскага). „Ніва” бачылася, даверліва, мною, як калектыву змагароў за беларускую справу. Калі б умёў я тады палітычна думашць, дык паставіў бы самому сабе элементарныя пытанні: – На халеру беларуская справа польскай дзяржаве?! – За чые грошы робяць „Ніву”? За польскія, ці за якія іншыя? (– Чые грошы, таго і парабкі).

Толькі першае пытанне прадчуваў скурнай казыткаю, пішучы навыраст пра беларускую кветку ў слáўным вянку Польскай Народнай Рэспублікі або пра шчаслівае для Польшчы існаванне тут беларускай жывой мовы (падкрэсліваю: **жывой**). За гэта дастаў па гарбе не адзін я, справядліва кажучы, а яшчэ пару чалавек, што ўпераканаліся да маіх тэзаў. Нашколіўшыся ў марксісцка-ленінскай філасофіі палез у тэарэтыкі нацыянальнага пытання паводле Владимира Ільича ды Йосифа Віссарыоновіча, чым давёў да белай гарачкі сухіх практикаў сацыялістычнага будаўніцтва ў Беластоку і ў прыналежных паветах. – *Przyślij, Wolkowycki, do mnie tego Janowicza, to ja mu zaraz wstawię mózgi!* – тэлефанаваў Зыгмунт Мікульскі, босы шляхцюк з мае Сакольшчыны, які даслужыўся ажно сакратара ваяводскага рангу.

Мая поза задаволенага новым лёсам, у сапраўднасці засраным, з'явілася не з якойсьці камбінацыі. Упłyваў прыклад Эдзька Рэд-

лінскага, Валодзіка Паўлючука, Збышка Насядкі, а папярэдне Лешка Кажушкі, якім, прыблізна, гэтак жа ўгрэлі па скабах. Заганарыліся: – *Co tam komitet partyjny?! Może mi on na ch... wskoczyć! Mam na widoku lepszą posadę*, – што аказвалася няпраўдаю, бо ўсім лепшым мог на дзяліць толькі камітэт.

Кажушка, здольны жартавунік, апавядадаў, чаму турнулі яго з партыйнай „*Gazety Białostockiej*”. – Za brodę, Sokratku, za brodę Marks'a... Jak widzisz, zapaściłem sobie brodzisko, a w Komitecie Wojewódzkim te mendy pieprzą: towarzyszu Kożuszko, nie uchodzi członkowi partii być tak zarośniętym. A ja im na to: jak to nie uchodzi, a Karol Marks?! A oni z tej zawziętości: a Róża Luksemburg?!

Лешак чмыхануў у нейкую фабрычную газетку на крузе Вялікае Варшавы і яго ўжо не пабачыў. Эдзік падчапіўся пад варшаўскую „Культуру”, і зноўку наскандаліў, змяшчаючы ў ёй славуты артыкул – фельетон „*Jakiś*”, хоць без указкі імёнаў і месца ды, аднак, лёгка расшыфравальны. Банкеты, балі ў тадышніх элітах зводзіліся, як сказалі б у Крынках, да „водкі і поткі”. Збышак пакарыстаўся сваім харкаўска-ўкраінскім дыпломам інжынера-агранома і прысмактаўся да гміннага хлеба ў Заблудаве. Найсаладзей удалося Валодзіку (Паўлючуку), якому, як доктару рэлігіязнаўства, расчыніў дзвёры Ягелонскі ўніверсітэт, дзе здаўна расселіся клерыкалы і трэба было іх крыху падатэізаўца, а не мелі кім. Так разляцелася наша вераб'яная чародка, пакідаючы мяне аднаго ў жахотным Беластоку. На спажыву крумкачам. Час-часом паратоўвалі сталічныя інтэлектуалы, друкуючы маё на літаратурных палосах часопісаў „*z Marshallkouskaj*”. У такіх абставінах рунеў у Польшчы міф Яновіча як адзінага беларуса. Усталяваўся стэрэатып: „Беласток – гэта Яновіч”, а „Яновіч – гэта Беласток”. Чаго не ў сілах пазбавіцца гэты бедны Беласток, супер-кatalіцкі, аж па сённяшні дзень. Нягледзячы на найшчырэйшую шчырасць у польскасці і на густое ў ім насельніцтва *najprawdziwszych z prawdziwych Polaków*.

Нехта надаў ахвоты пастараца выдаць кніжку ў бальшавіцкім Мінску, што мела б нібы выратавальнае мне значэнне ў беластоцкім камітэце, ну, і салідны ганарап (далір каштаваў у банку няцэлы рубель!). Я і паслушаўся, і ўсё йшло спраўна, пакуль якісьці затоены адраджэнец з мастакоўскага цэху не апрацаваў праект вокладкі з... Пагоняй! Узнёўся скандал, узнікла пытанне: таварышы, хто такі Яновіч?! У выдавецтве „Мастацкая літаратура” шэфіў памяркоўны

па-беларуску, пажылы Ткачоў (бадай, Мікола), перад якім я прызнаўся, што я не камуніст, і што схапілі мяне „за сраку” ды выкінулі вон з партыі, хаця і лісліва скавытаў, слязьмі заліваўся… Такую адкрытасць выклікаў ён згадкаю, што ёсьць у беларускім ЦК данос на мяне з асяроддзя маіх „белавежскіх” сяброў у Польшчы. – І што цяпер будзе? – прастагняў я. – Нічога страшнага, пішы, брат, у нашай анкеце так як трэба: **член партыі**. Быў жа ў ёй, і зноў будзеш, адваюеш сваё права на гэта… А кніжку трэба ў друк аддаваць, не чакаць жа з ёю… – і шматзначна, цёпла ўсміхнуўся. Ён, пэўна, наогул не верыў, што польская партыя – камуністычная; важней яму было ўспамагчы беларуса адтуль. Прыйзнаў маю назуву „Сярэбраны яздок”. Выдатна адрэдагаваў цэласць знакаміты Уладзімір Дамашэвіч. Пасляслоўем падтрымаў не абы-хто, а сам Янка Брыль, узыходзячая веліч нацыянальнай літаратуры.

„Сярэбраны яздок” пасля ўспрынялі ў зачырванелым Беластоку як прыкрую памылку *towarzyszy radzieckich*.

Цяперашнім часам тадышнія скандалы немагчымыя. Камунізуючыя ўлады страшэнна пераймаліся словамі, друкам. Газеты, кніжкі лічыліся магутнай палітыкай, не таварам. І самі функцыянеры рэдка каторы меў вышэйшую за падставовую адукцыю. Напрыканцы гамулкаўшчыны прымушалі камітэтнікаў хадзіць у вячэрнія сярэднія школы, у якіх трактавалі іх спецыяльна, каб сяк-так дасягнулі ту ю „матуру” (за вочы кілі – „партыйны матурыст”).

У рэдакцыі „Нівы” бывалі перыяды, калі большасць журналістаў у ёй не перавышала інтэлігентнасці вясковых сямікласнікаў. Беластроўчына ўяўляла сабою нешта кшталтам афрыканскага бантустану і таму даволі было, што з’явілася групка таленавітых і вучоных маладзёнаў з нейкімі некамітэцкімі ідэямі, каб задрыжэла ад таго дзяржаўна-партыйная канструкцыя ў рэгіёне. Адзін Эдвард Рэдлінскі з магістэрскім дыпломам чаго толькі не начоў! Будучы хутчэй рэпартажыстам, чым пісьменнікам, ён мамантальна вырас у легенду, дзякуючы, вядома, не столькі таленту, колькі адносінам да яго. У выніку – ягоныя кніжкі не залежваліся ў кнігарнях. Выбухала публіцыстычная сенсацыя; іх сёння ўжо цяжка чытаць. Хто ж цікаўцаўца Рэдлінскім у 2001 годзе?

Не наракаў на папулярнасць і я, а яна ж трymалася не на артыстычнасці напісаных твораў, але на інтыгуючым погаласе „справы Яновіча”. У майм выпадку так і засталося, па той звычайнай прычы-

не, што час для публіцыстыкі Рэдлінскага скончыўся, а для мае яшчэ не. Ні ён і ні я, не мы выбудоўвалі сабе „імідж”, але ўладныя антаганісты, што шумелі супроць нас, нашых поглядаў. Нас паслаў-лялі ворагі, не мы самі.

Сучаснаму начальству, некамунацкаму ўжо, лянаты хаця б нап-
лываць на Рэдлінскага, яны яго праста насмерць замаўчалі. А маё як
бы шчасце ў тым, што ўсё коле ў сраку *kacukom* мая беларускасць, ад
якое нястрымна ляцяць у мой бок плявок за пляўком. Што пры-
гэтым не можа тое не зацикаўляць грамадства і чэрнь. Будзь я дру-
гім Рэдлінскім, дык *pies z kulawq nogq by dzisiaj nie warknäl na mnie ani
nie podniósłby nogi...* Шматзначным жартам кажучы: Рэдлінскому зас-
тайся толькі адзін шанц аднавіць сваю колішнюю папулярнасць –
гэта раптам апавясціць сябе... беларусам! Рэшту авантуры выканае
тады за яго тлумная нацыяналістычная частка беластоцкіх палякаў.

Прыкра ўспамінаючы, як падкідалі мяне нагамі пасля „справы Яновіча”, я павінен аб’ектыўна зазначыць, што гэта – пры майм упартым харктыры – моцна загартоўвала. Нармальны чалавек ужо кленчыў бы або звар’яцеў бы! Нажыўшы сям’ю – сыноў, жонку – было неганарова з’анучыцца; у падобных сітуацыях бачыў я не адзін бяссэнсавы развод, драму маладых.

Зразу не скеміў, што пры такой сістэме ўлады адсутнічае аль-
тэрнатыва. Зямляцкі Аляксандр Кунах, пасляўбоўскі персанальнік
тае Беластоцкае дырэкцыі аптэк, нямала рызыкаваў, прымаючы
мяне на чарнарабочага ў падземных складах. З яго мутных рэплік
вынікала, што забяспечыўся ён згодаю на тое партыйных органаў,
абавязваючыся перад імі падпільноўваць мяне. Яму хапала маралі
не чыніць перада мною з сябе майго заступніка. – Значыць так,
Яновічык: пабудзь ціха пару лет, і знайду чысцейшую работу... Не
паслухаеш, капец табе. Дзяцей пашкадуй!

Нешта падобнае тумачыў мой прамотар варшаўскага магістэ-
рыума, намаўляючы на дактарат. – W Warszawie, posłuchaj mnie,
władza nie jest taka dzika, wielkie to jednak miasto i stolica państwa.

Przy twoich talentach zostaniesz profesorem i wtedy mogą ciebie w dupę pocałować w tym zapuziałyim wsiowym Białymstoku. Będziesz już dlań niedotykalnym! Pod ochroną wyższego prawa... Czy ty wiesz, że niemal każdy dziennikarz sekretnie „pracuje”, bo musi, dla... Spółdzielnii „Ucho”?

Няма і не будзе такое ўлады, якой не прыдасца сякі-такі вораг. Уся далікатнасць з ім у тым, каб не аказаўся ён занадта моўным. А такім погразным прывідна падаўся ваяводскому начальству менавіта Рэдлінскі, якога ўгледзелі ў ролі міжвольнага камандоса фракцыі ЦК непрыхільнай экіпе „нашых хлопцаў” тав. Аркадзя Лашэвіча. Як не замахваліся прыдворныя Аркадзіка, менавіта на вяртлявага Эдзька, усенька канчалася ім промахам. Хлопец знаходзіўся пад пратэктаратам экспанентаў *polskiej drogi do socjalizmu*, кшталтам літарата Рамана Братнага ці лібералаў з тыднёвіка „*Polityka*”. Сам Эдзько не прападаў за камунізмам, не лез абцэсам у партыю. Быў тыпам такога паляка, які лагічна ўспрыняў непазбежнасць „гістарычнага працэсу” і камбінаваў, як паратаваць, хоць крыху, Польшу ў „чырвоным” багне. Інікам гэткага чалавека не назавеш, хутчэй ідэалістычным актывістам. Спрабаваў прыдаць сацыялізму людскасці, успамагаючы вострым пяром потым геркаўскіх намеснікаў (Куроўскага тут).

Не раз падумаеца: нічога з мяне не было б, калі б парадак-сална не загналі ў клетку бязвысця. Прымусілі кідацца ва ўсе бакі, праціскацца між нябачных кратадаў. Польшча, вядома, не Савецкі Саюз, клетка тая аказалася хісткая; малая, усяго на Беласток з ваколіцамі, бо ў Ломжы ці Сувалках як бы не існавала, не гайдалася туды... Найцяжэй там, дзе ўплывы беларусаў, не мазуроў.

Іначай я надалей шчаслівеў бы ў блокавай кватэрцы з двух пакояў і лазенкі ды з газавай плітою ў куханьцы. Трэба было нямнога тады, пільнавацца галоўнае ўмовы: не высоўвацца заўзята з беларускім патрыятызмам. Не здолеў, аднак, утаймаваць гэтую сваю шалёнасць, вырастала яна звыш маіх сілаў, часам кіраваных на прыстасаванства. Што ў чыста жыццёвых праблемах шкодзіла і шкодзіць. Беларусаў цярпець не можа народ, а прытым самі беларусы – беларусаў у гаўне ўтапілі б!

Вымушана множачы знаёмствы з палякамі, бо свае людкове дулю пад нос тыцкалі, я апынуўся ў зусім непадобным свеце, да

якога па добрай волі не імкнуўся, нагадваючы сабою перыферый-нага нацыяналіста. Ажываў душою, запрошаны ў Прусію; углыб Польшчы. З ваяводскіх гарадоў – не ў Кельцы і Жэшаў не таму, што варагавалі; нічога істотнага там не адбывалася. Сярод польскіх інтэлектуалаў, успамагаючых маральна і нават матэрыяльна іншы раз, засталіся ў маёй удзячнай памяці не адны Варашыльскі, Гушча, Літвінюк, Дравіч, але і Ежы Паходзіўскі ў Шчэціне, Анджэй Васькевіч у Гданьску, Ян Адамскі ў Кракаве, таксама Багуміла Бэрдыхоўская з Любліна, Мацей Канановіч і Ян Гушча з Лодзі; Станіслаў Срокайскі і Ян Куравіцкі, Ян Чопік-Лежахоўскі, усе трое з Уроцлава, не кажучы пра спадарства Святлану і Эрвіна Крукоў ды Леанарда Туркоўскага з Альштына. Былі ў мяне спадгныя анёлы і ў Пазнані, і ў Быдгашчы; на Шлёнску. Цэлая эстафета сабралася з поклічам: *nie damy zadeptać niesowieckiego Białorusina*. Салідарнасць тых, каму сардэчна абрыд чырвоны фашызм, хоць нікому з іх ні трохі не здавалася, што тадышні сярмяжны рэжым нядоўга патрымаецца (час паказаў, што не болей 10-15 гадоў). Шкада тае атмасфери, клімату, паўлегальнай падпольшчыны, стыхійнага сяброўства, маральнай змовы „усе за аднаго, адзін за ўсіх”. Удзел у ёй катэгарычна выштурхоўваў мяне з „кацапскай” супольнасці тутэйшых, афіцыйна бэгэкатоўскай і, адначасна, блізка-сваяцкай. У іх вачах зрабіўся вырадкам! Не лепей адносілася да мяне і польска-каталяцкая маса, беластоцкі тлум. Нібы свой уяўляўся я яму антysаветчык, але чаму – *Białorusin*?! У іх паняцці беларус і савет – гэта тое самае. Больш таго – беларус заўважаўся імі як найсавецкі з савецкіх савет! На сто два з гакам!

Чаго крывіца на пакутлівия раздумы пра самазніштажэнне беларускай мовы? Пра яе ўсенародную заглухласць. Наша слова душыць нянявісць да яго – савецкая і масава – польская плюс свая, родная. Аганальнай вось стадыя – трэба цуду, каб прадаць цяпер некалькі дзесяткаў беларускамоўных кніжак! Бытуе самазабойчая тэорыя аб працягу беларускай літаратуры і, шырэй, культуры ўжо на мовах быlyх каланізатораў Беларусі. Лупаты афрыканізм.

Што значыць пераняць чыносыці мову, учыніць яе сваёю? Амаль усё – гэта страціць беларускае светабачанне, гэта і беларускі мен-талітэт згубіць, беларускую перспектыву. На практицы стацца расейцам або – у нас – *rozparzonyt* палякам. Вырачыся карэннай

нацыянальнай свядомасці. Пераўтварыцца ў зацюканых правінцы-
ялаў суседніх культураў. Дбаць старанліва пра варшаўскі акцэнт
(у Мінску пра маскоўскі). Гэтак жа і пра штодзённы слоўнік,
асцерагаючы яго ад „трасянкі”. Праз трэ-чатыры пакаленіі асімі-
ляваныя тэрыторыі застаюцца напэўна непрадуктыўнымі і не твор-
чымі па той простай прычыне, што перастаюць удзельнічаць
у сусветным жыцці, дэградуючы з аўтэнтычнай і непадробнай
важнасці ў бок чужой ускраіннасці без істотнага значэння ў ка-
госці. З гэтым, як са стратаю незалежнасці дзяржаваю, якую
глытанула з патрахамі і ператравіла іншая.

Асіміляцыя – раўназначная катастрофе, найперш культурнай,
а следам за ёю гаспадарчай, што нарэшце ўцямілі на Заходзе,
ратуючы яшчэ жывыя нацыянальныя, этнічныя рэгіёны. Узвыша-
ючы іх мовы да ўзроўню другіх дзяржаўных, лакальна (напр. фры-
зійскую ў Каралеўстве Нідэрланды). Нацыя не ёсць фанабэрыяй,
але Божай з'явай!

Каб даспець да тых думак, спагрэбілася жыцця. У крутлявыя
сямідзесятага і здалёк не пахла татальнай ліквідацыяй вёсак, мяс-
тэчак; у тэмпе набудоўвалі школаў, крамаў, усякіх базаў, якія сён-
нячы ў руіне, накшталт якіхсьці недаломкаў антынасці. Па белару-
скім народзе прайшоўся Атыла Усходні, вяртаючыся Атылам
Заходнім як быццам. Там, дзе пабываў Атыла, мог расці толькі
лес, а не дзецы. І вось зарастаем. Згалела бацькаўшчына. Бабы
і тыя не любяць, у каго свішча вецер у кішэні. Хоць такі хабель
не хваліцца тым, прыкідваючыся панам, але яны, харащухі, маюць
на тое непадменны нюх.

Пайшла-пабегла мода на заможнасць, на „малюху” пад вокна-
мі і на пасаду кірауніка; ававязкова *pod krawatką*. Пачутае: – *Spójrz,*
jak to nasze chłopstwo się poprzebieralo. I co rusz, wokoło sami panowie
kierownicy. Przed wojną tak nie było, chum znal wtedy swoje miejsce. З усіх
мегафонаў ды газет бухала рабоча-селянскім саюзам, чырвонас-
цяжнай уладаю простых людзей. Але чамусьці ніхто не хацеў
заставацца тым рабочым і селянінам, кожны стругаў з сябе про-
шапана, беларучку. Учараашнія вяскоўцы перазмяніліся ў горадзе
на вяскаўню, што ганьбуе ўласным радаводам. Вазьмі назаві такога
synem chłopskim, który dzięki władzy ludowej został inżynierem – за гэта
ў вочы ён табе наплюе! Гэты „здабытак” рэвалюцыі.

Мой ураджай на кніжкі ўражваў палякаў як людзей часцей чым мы культурнейшых, далікатнейшых. Запамяталася: аднойчы пазваніё на хатні тэлефон Здзіслаў Куроўскі, які тым часам змяніў на першасакратарстве насупоненага зноў беларусападобенца пасля Лашэвіча, пярэваратня Юшкевіча. Нічога асаблівага не сказаў, от, пагаманілі, як кажуць, пра пагоду і здароўе... Самы факт аднак жа заклапочанасці мною та кога партыйнага боса навеяў стан блізкі эйфары! Надзеі на выратаванне.

Культуру курыраваў надалей той Залеўскі, несумненны, як я ўжо ўстанавіў, шляхцюк аднекуль з ломжынскіх дворыкаў (мяркуючы па шыплівым маўленні). Час ад часу прымаў ён мяне на гутаркі, чынячи нямёкі на пошуку якога-небудзь вартага майго таленту месца ў катормысьці дому культуры (пра маё вяртанне ў рэдакцыю: *zespól redakcyjny nie zgodzi się, towarzyszu*). Безрэзультатыўна міналі тыдні, месяцы. Я паніжаў цану з поўнага штату да паўштату або і „чвэрткі”.

Кінуўшы ў наўкрымінальнай арцелі „Usługa” бэгапоўскую работу спеца ад рукавіц, камбіnezонаў і чаравікаў слесарам, механікам і рознай сволачы, я з палёгкаю апынуўся нарэшце ў Гарадской культурна-асветнай парадні, што размяшчалася ў былой жыдоўскай бажніцы на вуліцы Пекнай. Трапіў пад мяккае па-жаночаму кіраўніцтва спадарыні Галіны Халадоўскай, асобы начытанай, усё-разумеючай. У наладжанні імпрэзаў супрацоўнічаў з ёю акурат Зыгмунт Цясельскі, аб чым я з радасцю ўведаў. Гэта аблягчыла мне акліматызацыю ў новым асяроддзі. Працаваў у памерах паўштата, атрымаўшы дзялянку папулярызацыі літаратуры. Ад энтузіазму душа мая пяяла гімны!

*

* * *

У люблінца Франка Пянткоўскага, загадчыка ваяводскага аддзела культуры ў Беластоку на вуліцы Міцкевіча 3, здаў я (на выдатна) экзамен асветнага інструктара вышэйшага класа, што мацавала маё становішча ў Гарадской культурна-асветнай парадні. Такі ход нараіла Халадоўская, мая шэфіха, якая, па патрэбе служ-

бы круцячыся ў закуліссе ўладных структураў, была лепей за мяне асвядомленая. Перастаў кантактаваць я з беларусамі і адразу палягчэў у выніку праслед мяне, пацішэла.

Пачатак размовы з „кацапам”:

– Wiesz, nie mogę ci w niczym pomóc, bo sam bym oberwał po jajach.

Пачатак размовы з палякам:

– Cześć, Sokrat! Dobrze, że ciebie widzę: jest chętura do wzięcia. Będzie jeszcze.

Калі гэта бедны беднаму дапамог, беларускі галыш беларускаму галышу?! Хутчэй паляк дапаможа, бо ў яго не той лёс, ён не з чорнай краіны Задрыпонія. Я маю на ўвазе не тутэйшых палякаў, а палякаў з глыбі Польшчы. Тутэйшы Polak – гэта такая ж беларуская халера і вош, толькі не прызнаецца да беларускасці! Таму ўсе мае сябры палякі не беластоцкай гадоўлі. Не з крэсавай паскуды. З прэтэнзіямі на шляхту *przy kontuszu*.

Надумаў аўтарскія сустрэчы Анджэю Дравічу, Віктару Варашильскаму, Яну Гушчу. Не ўсведамляў сабе, хто яны напраўду на палітычным гарызонце Польшчы. Кожны з іх выдатная фігура ў літаратурным жыцці, успамагалі мяне перакладамі, і гэта было найважнае мне. За сустрэчы плацілі клубы і дамы культуры неблагая стаўкі, вартавала аддзячыць такімі грашымі тым добрым душам.

З Дравічам пайшло гладка: сімпатычны лях з рэдкай у іх закаханасцю ў Расію, з жартамі дзе трэба; займальны бяседнік, і, што істотнае, без злосці на аўтарытарны рэжым. Пабыў, пасустракаўся, паехаў. Усе задаволеныя, і я.

Драматычна далося гасціванне Варашильскага. Хоць апланаўных сустрэчаў з ім нікто не перапыняў, бо ўсё ж не Савецкі тут Саюз, але запамяталася адна з іх, у цэнтральнай размешчаным у Беластоку клубе гандлёвікаў „Hermes”, што месціўся над „Дэлікатэсамі”. Кіраўнічка Аліцыя Балтык як культурная дама не дала лішне адчуць, што „імпрэза смярдзіць”. *Po co peszyć gością?* Выходжу я, вось, з Варашильскім на публіку, а ў ёй бачу знячэйку ці не пад палову кіраўніцтва Гарадскога Камітэту партыі! Ёсьць і таварышка Леакадзія Зіневіч, *upierdliwa* змагарка за чысціню сацыялізму. Госпадзе Усявишні! Будзе што будзе?! Туфлі ўмакрэлі ад сцякаючага па лытках поту... Пані Аліцыя выказала ненатуральным голасам

звычаёвае прывітанне ды знікла (пасля перадавалі: яе, бедную, схапіў панос). А я, здаецца, стругаў з сябе рыцара, нічога не кажучы паважанаму Віктару пра сітуацыю. Але ён, відаць, нервамі адчуў нешта брыдкае, мяркуючы па магільнай цішы ў клубе... Прачытаў, нядаўна надрукаваныя – з дазволу цэнзуры – апавяданні свае ў якімсьці каталіцкім штотомесячніку; адно пра непадкупнага паэта ў Іспаніі пад дыктатураю генерала Франко. Без воплескаў, ні слова рэагавання. Мумій.

І на сёння няясна, чаго хацелі сытыя таварышы з порсткай таварышкаю: угледзець сваймі вачымі, звягліва аплёўванага ў газетах, варшаўскага паэта, ці, звычайна, прыпалохаць яго? „Народная ўлада” толькі потым дадумалася ладзіць на „рэвізіяністай” напады ды пабой.

Затое сладкона прамінула паэтычнае турнэ Гушчы. Журналісты кагалам бралі ў яго інтэрв'ю; асаблівую старанлівасць праяўляў Стась Пазнанскі з радыёвяшчання – ажно абрыд госцю і той адпугнуў Стася ад сябе (у гатэлі „Cristal”). Старшыня БГ-КТ тав. Мікалай Самоцік асабіста дапільнаваў аўтарскі вечар у свяtlіцы на Варшаўскай 11. Мікалай Гайдук з „Нівы” – а можа Віктар Рудчык? – падрыхтаваў адпаведныя запыты, каб не даць шанцаў магчымым *правакатарам ад беларускіх нацыяналістаў*, што любілі плакаць над спляжанай беларушчынай. На заканчэнне – ганарыстыя аніматары падзеі пасталі да памятнага фота.

Ян Гушча ўздзейнічаў на мяне, бы славуты бальзам. Выпівалі штораз на кватэры таго Пугаўкі са звонкім наборам кан’якоў; абодва яны рэпатрыянція, сардечныя знаёмцы з Віленшчыны. Я ўпершыню дастаў свярбячкі ад непраўдападобнага камфорту прэзасавай кватэры ў цалкам некамфортным „блёку” на Алеі 1 Мая. Парапразуючы радасць дробнага мешчаніна ў вершы Тувіма – пасядзеў на мarmуровым сэдэсе, папіў з крыштальных чарак, аба-пёрся аб французскі ўмыўальнік і аб фінскую камоду з карэльскай бярозы; прыгледзеўся да сябе ў венэцыянскім лістры на паўсцяны, з пугаўкавымі параметрамі на вышынню ды шырынню голае бабы... Вось што мне ўпадабалася: Гушча не трапястаўся ў апазіцыю, высокі і дастойны гаварыў мала, але цэльна. – *Pisarze białoruscy... Z wyjątkiem kilku, jak Bryl, Karatkiewicz, Tank, reszta to debile. Pytam i jednego: Biblię czytaliście, pisarzu? A on, wiecie, z pyskiem na mnie! To ja mu na to: Jesteś Pan wobec tego chuj, a nie pisarz!*

Мае абавязкі літаратурнага прапагандыста ў Гарадской культурна-асветнай парадні ўскладніліся, калі адышлі на павышэнне Цясельскі з Халадоўскаю. На месца спадарыні Галіны накіравана Аліцу Юнкоўскую; характарызавалася лялечнай пекнатою і разумовай тупасцю. Любіла, як разводніца, мужчын і прытым славутных людзей дзеля шпаны, што ў нічым не паблажыла майму становішчу ў фірме. Беданька ў тым, што яна мяне пабойвалася, па палітычных здагадках, будучы несарыентаванай ў апякунстве нада мною *towarzyszy z KW i z SB*. Праводзіла працяглыя гутаркі – нібы наконт планаў Парадні, а ў сапраўднасці, каб выспектліць, што з мяне за „птушка”. Ці не хачу з часам заніць яе пасаду? Я дапусціў тактычную памылку: трэба было трymаць харащуху ў няпэўнасці, замест упераканаць, урэшце, што нішто ёй на пагражае, ад чаго яна набралася хітрасці ўзвальваць на мяне дадатковыя заданні, аблягчаючы сабе цяжар сваіх кампетэнцыяў. Убачыла баязлівага фраера дзеля чорнай работы. Фраерства, зрэшты, клеілася і клеіцца да мяне, несамастойнага ўсё жыццё. Усё за кагосьці раблю нешта, калі не ў імя беларускай справы, дык сяброўства або якога абрэгрунтавання са слоўніка ліслівых, слізкіх гультаёў з функцыямі.

Давялося аранжаваць пабыўку двум літоўскім літаратарам з Каўнаса. Проблема з імі зводзілася да таго, што яны ні трохі не разумелі польскай мовы. Янкоўская: – *Masz, Sokracie, po rusku z nimi zagadywać i natychmiast tłumaczyć mi po polsku, coś im powiedział.... Jeśli coś nie tak brzękniesz, to ciężko potem tego pożałujesz! Jaja ci powyrywam! Ma być socjalistycznie i w interesie Polski Ludowej...*

Дарэчы будзе зазначыць, што гэткае парабкаванне адначасна і абараняла мяне. Не бывала так, каб у нечым не смалынуў я быў глупства, за якое ахвотна пазбыліся б мяне. Тады Аліцыя выступала ў ролі гожай заступніцы з ружовымі шчокамі, перш „выспявідаўшы” мяне нецэнзурнымі эпітэтамі. Уступная фраза: *Co ty sobie wyobrażasz, dupku jeden!*.. Каштоўныя я ёй уяўляўся не як эвентуальны палюбоўнік, але як вол рабочы. Дзе яна такога дурня знайшла б?! Іншы раз дазваляў я сабе распусціць язык. Неяк з'яўляецца яна вось на службе ў свежай крэацыі, у сукенцы з чырвона-зялёнымі колерамі. Быццам уся ў сцягу Беларускай ССР рыхтык аборнутая. Я яе за гэта пахвалиў, а яна кінулася ў дзвёры, да стаянкі таксі насупроць, пад „Старамейскім” рэстаранам. І хутка дахаты – змя-

ніць туалет, вышпурнуць тую хамска-беларускую сцяганоснасць.
Polka jestem! – ганьбуючы беларускім лахманствам.

Дзякуючы адпаведнаму мне паўштату я працавіта перазнаё-
міўся з літаратурнай Польшчай. Вымучыўся з маўклівым Эрвінам
Крукам, якому ў Альштыне прышылі як аўтахтону латку „мазур-
скага сепаратыста”. З Зыгмунтам Тжышкам, які не меў адбою ад
спелых дзевак. Ад Кжыся Гансяроўскага зацярпеў, блішчэлі яму
вочы на від чарак. Не горш за яго дзяжыў Пётрык Кунцэвіч, тады
яшчэ не прэзас Саюза Польскіх Пісьменнікаў. І надакучлівы пра-
паведнік Эдвард Стакура. Ніколі не цверазеючы Бруна-Мільчэў-
скі... Марудна пералічваць. Кожны ўрэзаўся ў маю памяць чымосьці
не столькі асаблівым, колькі менавіта ўтомным. Я не вытрымліваў
іх знішчальнага спосабу быту (зусім катастрофічна паводзіў сябе
Станіслаў Грахавяк: гарэлка, паэтэсы, папяросы, ночы навылёт!).

Трыццаць гадоў назад: твары, твары, твары... Нябожчыкі; не-
каторыя самагубцы. Іх смерці не вырозніваюцца натуральнасцю.
Якіясьці лермантаўска-пушкінскія. Наканаваныя. Вельмі ўсходнія,
як ні казаць. Не польскія, бо ў польскіх традыцыях – акрамя
войсковых – няма „шукальнікаў пагібелі”. Гэта расійская спецы-
яльнасць, відавочна прышчэпленая, страціўшай рацыянальнасць
Народнай Польшчай, мінулай кандыдатцы на... семнаццатую рэ-
публіку СССР. – Выхожу один я на дорогу...

Цягаўся я з той Варшаваю паэтаў, з Альштынам празаікаў,
з Гданскам крытыкаў, з Уроцлавам мастацкіх філосафаў (Куравіц-
кі!). Пакуль не пакідала здароўе. Гарачыя выпадковыя каханні па-
лохалі прастытуцтвам; праспіся з адною-другою, то потым зароб-
каў тваіх не хопіць на *ciąg dalszy*, а сямейны спакой пераўтворыца
ў гатэльную рамантыку з танцевальным аркестрам у бальнай ам-
фіядзе на партэры. Гэта праўда, што літаратурнаму жыццю спа-
дарожнічаюць алкаголь і жанчыны, тое і тое, аднак, з паталагіч-
ным фіналам. Першае – даводзіць да дэгенерацыі страйніка, дру-
гое – да псіхічнай анамаліі. А творчасці трэба ж смачнага апетыту
і нармальнай галавы. Кіньце – зноўку прашу – слухаць байкі пра
геніяў-псіхапатаў ды натхнёных сіфілітыкаў. Міфы ўсё гэта, у якія
вераць графаманы ды сексуальна абужданыя панны-шаснастоўкі
(старэйшыя верабейкі, нябось, не дзюбаюць тую мякіну).

Быццам старуткі тынк, абсыпалася тым часам Народная Поль-
шча. І хоць пыліла ўжо на галовы, мала каму было гэта бачнае.

Адвечная загадка чалавечае думкі: розум не апераджае, а пляцецца ззаду, ахае-охае, бы дзіця, якому бацька ўгрэў, не шкадуючы, дзягаю па азадках.

*

* * *

У мужчыны апагей фізічнае кандыцыі ў пяцьдзесят. Я, здаецца, шчыра святкаваў тое сваё паўвечча, зручна маючы падвойна зграбныя даты – народжаны ў трыццаць **шостым**, літаратурны дэбют у пяцьдзесят **шостым**, у дваццацігадовым узросце. Юбілеі падбіваюць амбіцыі, таму пяцідзесяцігоддзе падалося аказій, каб вылезці з абрыдлых завулкаў „справы Яновіча” на шырокую дарогу жыцця. Чарговая наіўнасць! Чым часцей падтыкаў я ўсім пад нос свае мастацкія ўдачы, tym зядлей мяне ненавідзілі, абліяпіўшы балотам „ворага народу” (сёння тую ж памылку падтыквання дапускае Лёнік Тарасэвіч). Убачылі канкурэнта да ганораў, ордэнаў... На гэта ў нас падкія, як п’яніцы на чарку!

З таго пяцідзесяцігоддзя застаўся драўляны зубр, уручаны мне ад імя Прэзідыума Галоўнага праўлення БГКТ сакратаром Вітальным Лубаю ў працяг аўтарскага тады вечара ў Ваяводскім доме культуры; неразборліве рэча мarmытлівых віншаванняў польскіх ураднікаў апошняга рангу п/с культуры. У канцавіну ваеннага становішча было ў мяне трох сяброў з круга неадноўленага Літаратурнага клуба – Ян Чыквін, Ян Леанчук, Вальдэмар Смашч. Запрасіў іх у родавыя Крынкі; Чыквін, як гэта ён, марудзіў, прымушаючы маліць яго. Дом Яновічаў меў выгляд запушчанага, цямнечага ў паваленых платах; спраўная тады маці ўвіхалася з абедам „паном”, а мы, сялянскае панства, навюткае, шпацыравалі па краевіднай ваколіцы. Напэўна наведалі маянтковы парк з векавымі ліпамі, але ў памяці аслияпляе сонцам наша знаходжанне на калямогільнікавай гары Шубельніца (Шыбеніца). Паднябесны відавок адтуль, цудная панарама мястэчка і лясоў не паўплывала энтузіязмам на сяброўскую вескаўню, узвычаеную да варагавання з прыродаю. Кінуўся ў скокі радасці ды качацца па палынах адзін Вальдэмар Смашч, сын Пазнаншчыны і горада, гадунец арганістага па ману-

ментальных касцёлах: яму стыхія ўяўлялася щасцем існавання, як нам такім жа щасцем было нюхаць фабрычныя смуроды, жаданага лахманамі, Беластока.

Дзесяццю гадамі назад нікому ў змрочных снах не моргай двухзначна чорцік „Салідарнасці”, хоць клялі-напракліналіся застрайкаўшых рабочых Радама. З фашистской дысцыплінаванасцю ішлі тады бісконцыя калоны працоўных Беластока, з катэгагічнымі лозунгамі і пад „кумачом” штандараў кіруючыся на цэнтральнагарадскі стадыён ля Юравецкай. Хорам крычалі зняважлывыя фразы, напісаныя парт-штурманамі на картках для паўпісменных перадавікоў вытворчасці (дзъмутых, як пасля вядома). Беластоцка-беларускі люд жыў у райскай свабодзе, толькі некаторых білі ў міліцыі, судзілі, піхалі ў турмы. Трэба верыць, што, калі хто сядзеў ціха, „паеў і ў хлеў”, – то і чуць не чуваў пра Службу Бяспекі. Ішоў глухі погалас пра KOR ды Лятуchy Універсітэт; рэжым, аднак, адчувальна абмяк, баючыся павышаць цэны на прадукты, да якіх дзяржаўная казна ўсё болей даплачвала. А што мела рабіць?! – хоць капціла гаспадарчаю катастрофу.

Rzqd się jakoś wyżuwi.

Партыцы, счапіўшыся з рыма-каталіцкім рабочым класам – праваслаўныя спявалі ў цэрквах асанны „властям” – да юбілейнага мне ’86 нажылі большых клопатаў, чымсьці тузаць абасранага Яновіча і яму падобных. Вакол маёй асобы настала ціш і тады найбольш я напісаў, выдаў кніжак. А ў tym жніўні 1980 г. я з Таняй знаходзіўся *na wczasach* у Мікалайках. Ба ўтрымлівых закуццях азёраў чырванелі рабіны. На сініх прасторах бялелі па-лебядзінаму ветразі яхтаў. На пяску дзікага пляжу, пад пакрыўленымі ветравеямі соснамі неяк асабліва глядзелася на тое мястэчка, што на супрацьлеглым берагоўі. Яно з неславянскай малітвеннічасцю, з утульнасцю муроў на карцінах Сэзана; міготкія Мікалайкі са шпіляй кірхі. У адвячоркі, яшчэ да вячэры ў сталоўцы, мы цікавіліся цераз расчыненое акно, як тутэйшыя мазуры-евангелікі будуюць вось дом – чыста на месцы працы, твары майстроў паголенія штодзень, гутаркі ў іх мала і ні слова пагромнай лаянкі, рytm выканання спакойны, цэгla пакладзена так, што не трэба яе засланяць тынкам, цалюткая... Нібы славяне яны, але працуюць не па-славянску, з любоўю да работы, а не да піва. Гультайства ў іх, пэўна,

лічыцца хваробаю, не хвалебным тытулам: *Nic nie robię i biorę pie-niadze*. Якая ж тады вартасць тых грошай такога народу гультаёў?!

Хто ўмеў слухаць „Вольную Еўропу”, углушаную механічным лязгатам млына ці цэху тонкасуконнага камбіната, казаў здогадамі, што ў Гданску завіравала бяда. І ў Шчэціне, можа і горай!.. Па тэлебачанні нешта наплёў нованазначаны летам прэм'ер Бабюх, мёртваю моваю складзенай яму прамовы. Нічога толкам, але і дурню зрабілася ясна, што ў Польшчы закруцілася-завярцелася. У Беласток вярнуліся мы абое з поўным вядром надзвычай буйных рабінаў з-над Бэлдані і з салодкай сцішанасцю ў сэрцы: наўвала спагадны нам клімат часу, вызваленне. Рупіла забегчы ў партыйны камітэт і па-смаркацку крыкнуць тым у ім дагледжаным пысам з саланінствымі шчокамі: – Дагуляліся! Неўзабаве зашугаў фестываль „Салідарнасці”, як быццам выходзячы з тэлевізараў на тратуары. Газеты публіковалі славутыя дваццаць адзін пунктаў Гданскіх Паразуменняў. З’явіўся якісці Валэнса.

Заехаў пад восень з Лодзі гайнаўскі Мікола Д. Ахапіла яго эмоцыя фатографаваць надмагільныя надпісы, камплектаваць, і мы абодва з’ехалі ў залацістыя Крынкі. Аблазілі прыходскія магільнікі, вышукаўшы эпітафіяў тыпу „Трагически погиб от рук банд АК”. Ішлі дахаты якраз з Грыбоўшчыны, запыніліся каля настаўленых ля гасцінца фэстмэтраў пауччых смалою плашак на дровы – канчаўся малады лес, налева вынырала гушчавіна Азерскіх, патанаючыя ў лістоце хаты. Мікола неяк пранізліва паглядзеў мне ў очы і сказаў, што варта ўзяцца выдаваць падпольныя беларускія друкі, у прыклад з палякаў. Я ўвесе схаладнеў ад сканага ім, хоць было спякотна і бясхмарна. Яму лёгка гаварылася аб гэтым, бо на яго долю выпаў зусім іншы лёс – не выкідавалі Міколу з работы, не арыштоўвалі і не рэвідавалі, не кляймілі і не аплёўвалі. Нішто не пагражала ягонаму прафесарскому быту.

Я адказаў: трэба грунтоўна перадумаць. Да зімы. І з такім уколам думкі давялося – абсалютна нечакана! – прыняць удзел у польскай літаратурнай дэлегацыі ў Москву. З Залескім, Вітальдам (?), і з якімсьці трэцім (Капроўскім?). Тыповы выезд у гасціну, без ававязкаў. Прызначылі саветы перакладчыцу, якая чамусыці давала зразумець, што яна не ад... КГБ. Вадзіла па рэстаранах; дэгуставалі віна, каньякі, азіяцкія гаручкі (у азербайджанскім прыбытку весялістасці я не адолеў каўкнуць бараніну ў густым з чымсьці лоі).

Адпраесціўся на трохі ў Мінск, моў, да сваякоў. Не было праблемы, „пожалуйста, тварыщ поляк!” Едучы з Беларускага вакзала ў мяккім купэ з інтэлігентным русаком, уведаў, што рускім беларусаў няма і не будзе. Ну і чорт з вамі! – раззлаваўся я. Схамянуўся ў задуме, што ў бачаных з вагона вёсках не відаць платоў ды агародаў, аж тут паявіліся яны, і платы і агароды. Расіяк патлумачыў: „Видите ли, поезд уже пересек границу из России в Белоруссию”.

У ваеннае становішча, што настала потым у Польшчы, думкі ў маёй галаве беглі якімсьці адваротным фільмам, быццам у шпітальнае ляжанне. Усё выразней узнікаў перад вачыма той снегавейны поранак у нядзелю 13 снежня 1981 г., калі пагарбелым выйшаў я з нашай беластоцкай кватэры на Складоўскай 6 за малаком і кайзэркамі на снеданне. Насунуўся на Барыса Нікіцюка, спачуваючага мне функцыяnera з развалынага ўжо KW PZPR, які, амаль шэптам, перадаў неверагодную навіну: вайна!! Невядома, што будзе?! І я ў момант адчуў, што ў мазгах усё пайшло калейдаскопам, важнае зблыталася з няважным, страшнае са смешным, далёкае з бліzkім. Вечарам Валя Ласкевіч не пусціла мяне са студэнтамі ў святліцу Беларускага таварыства на Варшаўскай: нельга, забаронены ўсякія зборы, на вуліцы не можа быць разам больш чым трох чалавекі!!! Мы, можа быць калі дваццаці нас, пайшли ў мой Літаратурны клуб на Пададворнага 12 і там адбылі загадзёй дамоўленую нараду. Вельмі імпанавала для мяне, што, вось, прыходзяць у нацыянальны рух маладыя інтэлігенты (прыеліся галасістыя бабулі ды дзядзькі ў фальклорных хорыках). Сітуацыя ў маладабеларусаў нагадвала разаграваны матор перад доўгаю яздою. Мацаваліся арганізацыйныя структуры, удала кальпартаўана свежапершы нумар „Беларускіх дакумэнтаў”, з'яўляліся немаведама адкуль лістоўкі, нягледзячы на мой манаполь на беларускамоўную друкарскую патаемшчыну.

З далягліду дваццаці гадоў дзівуюся цяпер нямала: мелася гарачасць кіпець у маладабеларускім руху, калі, тым часам, равесніцкае мне актывісцтва наваколле знікла, бы зайцы ў каласуючым аўсе (відаць аднаго Юрку Туронка яшчэ). Часам дабягаў да моладзі Мікола Гайдук, усё нешта хітруючы, што проста струменіла ад ягонаі празмернай ветлівасці (далі Міколу мянушку: Сахар Мядовіч). І на гэтым уся заслуга пакалення бацькоў з паказною бела-

рушчынай, бы тая царкоўна-слявянская мова ў бацечкі, а на ўлоні сям’і заскемлівага паланізатара.

Бушаваў, быццам кітайскі хунвэйбін за часамі Мао, Янка Зянюк, погразна размахваючы крамольнымі яму „Беларускімі дакументамі”. Хто мог падумаць, што са сконам камунізму нырне ён у праваслаўную тэалогію?! Выскачыўшы з марксізма-ленізма. Затое спадцішна шыбаваў Генік Чыквін у ролі лаяльнага перад атэістичнай партыяй хрысціяніна. Ахвоча кляйміў хорам „беларускіх нацыяналістаў”, ні на ёту не пастараўшыся культурна засвоіць хоць адну з усходнеславянскіх моваў (ад яго жаргону бяруць мяне наваніты!). Сённячы Г. Чыквін – абаронца нацыі беларусаў, калі тых беларусаў – gatunek na wymarciu – ужо ўтапталі ў зямлю, з партыйнай ды, таксама, царкоўнай дапамогаю. Ён і яны чамусыці веरаць, што зніштожаную нацыянальную культуру магчыма ў любы момант цяпер аднавіць. От і забаўка *z Białorusinami-nacjonalistami: to przytopimy, to wyciągnietym za włosy i damy łyknąć powietrza*. Праз дваццаць гадоў пасля палівання брудам беларускіх патрыётаў, даюць, вось, дыхнуць ім, утопленікам. І крывадушна лапочуць, куды гэта падзелася наша нацыя? Чаму ўсяя яна ўяўляе ўжо сабою *pol-skich przyjaciół białoruskiej kultury*. Сябры, вядома, патрэбны, але не яны ствараюць тое, што называецца нацыяй.

Чаму баюся я ў родных сваіх Крынках публічна азвещаца пабеларуску, каб зубы не павыбівалі? І, мабыць, не столькі католікі замахнуліся б, але праваслаўныя менавіта (да апошняга заўзяцейшыя яны ад ксяндза палякі).

Царква, на вялікі жаль, не ў стане прыгалубіць уласных інтэлектуалістаў, людзей папулярных, утвараючы з іх уплывовасць *lobby*. Не ў стане. А быў жа час, калі спрабоўвалі таго ў нас не адзін Лёнік Т. Бракавала, мягка кажучы, партнёрства. Інтэлектуальнага найперш.

Бяруць верх у грамадскім жыцці такія Генікі, Янкі, Міколкі. Яны наша класіка нацыянальнай няспеласці. Недаросласці! Афарызм ім: то ў боб, то ў гарох!

*

* * *

Наступ часу, бурлівия змены рэдка хто вытрымаў на ўсю даўжыню чалавечага жыцця. З людзей, з якімі я нешта рабіў у мінультым, дзейнічаў, жывуць пакуль – можа быць – адзін з дзесяці. А тыя статыстычныя дзесяць сталі нябожчыкамі не ў сярэдніх гадах, але маладзейшымі. Я маю на ўвазе мужчынаў, вядома. Напрыклад з круга памятанай мною колішній „Нівы” бабы, дзякаваць Богу, не выміраюць; з мужыкоў жа засталіся ў жывых усяго трох нас: шэф Валкавыцкі, сакратар партыі Хмялеўскі, і я, назначаны ў дысыдэнты. Рэшта ад гэтай сіметрычнай тройцы – у вечным спачыне на выгодаўскіх могілках або ў гміннай правінцыі.

Дваццатае стагоддзе вынішчала народ войнамі ды не менш і цывілізацыйнымі рэвалюцыямі. Ніколі чагосыці такога дагэтуль не бывала, каб старасвецкія дзяды перажывалі мадэрных унукаў.

Юрка Геніуш перажыў сваю маці ўсяго на пару гадоў. Яго пагібель у 1985 г. была пачаткам адыходу літаратурнай „Белавежы” ў гісторыю; пачасцелі смерці паэтаў, празаікаў (думаю пра прызнаных, не эпізодных у альманахах). Хавалі іх тады ў здзіўленні, настолькі маладымі мы сябе адчувалі.

Роля Юркі ў майм лёсе значная. Кантакт з ім быў цікавы, інтэлектуальны ў бяседзе. Як адзіны ў „белавежскім” асяроддзі інтэлігенцкі сын, адрозніваўся ён начытанасцю і асабістай культурай (тармазы пускалі ў яго, калі напіўся з хамцамі). Гэтае дзіця ссыльнай беларускай паэткі запрасілі былі ў Англію эмігранты, Скарынінскі цэнтр, пакарыстаўшыся, чарговай у Польшчы, палітычнаю адлігай, без якое толькі сніўся замежны пашпарт; хоць былі такія, што ездзілі туды даўно і свабодна: калі хацелі і колькі хацелі. Аб чым у вялікім сакрэце распавёў мне пасля Юрка, вярнуўшыся адтуль. І наколькі дакладная памяць, ён гэта парэкамендаваў мяне ў той Альбіён. Партыя і ўлада хісталіся ўжо ў разводзе „Салідарнасці”, і я паляцеў у 1980 г. у Лондан польскім самалётам з Варшавы, напоўнены неспакоем, як мне там будзе быць. Маё сацыялістычнае выхаванне дыктавала страх ад знаёмства з чалавекам Захаду; дрыжыкі шпіёнаманіі. Здавалася, разведкі ан-

гла-амерыканскага імперыялізму не маюць лепшай работы, чым съці слепацець за мною!.. Асабліва польская контрвыведка.

Сваё знаходжанне ў Англіі апісаў я ў „Ніве” тае вальнейшае пары, што выклікала некаторую сенсацыю: чытачы і не падазралі, што жывуць там беларусы, ніхто з папярэдніх візітанаў з Беластока-Варшавы, хаця б паўсловам не пікнуў на гэтую тэму, такія былі з іх нібы адчайныя арлы!.. Ну, а што я прывёз назад у цяжорных, адрываючых рукі, сакважах? У першую чаргу – пад пуд забароненых кніжак, ксераксаў крамольных тэкстаў, бляшанак з друкарскай фарбай, горбу класных матрыцаў – усё дзеля пуску ў дзеянне ўтворанага ў падполлі Беларускага Незалежнага Выдавецтва. І сто даляраў на аплату тэхнічнай працы (жылося за дваццаць пяць у месяц). Кантроль на варшаўскім Акэнцы аказаўся сімвалічны, і я акрыяў. А валок, гэтаксама, рэчы смешныя, маларазумныя дарункі, як ад небагатых выгнаннікаў – кілбасы тамтому, апельсіны гэтamu, рулеты пятаму-дзесятаму, іх сваякам; перад адлётам з Гітраў даганілі яшчэ з бутэлькамі віскі сяму-таму. Зусім без сэнсу; платы за надвагу багажу выйшла большай, чым былі вартыя таго навалены ў торбы смачноты чужым (прычым, цалкам даступныя за валюту ў беластоцкім PEWEX). Божа, эмігранты ні трохі не палепашалі на чужыне, засталіся тымі ж жміндаватымі дзядзькамі і цёткамі без паняцця пра шырокі свет!

Выдаванне „Беларускіх Дакумэнтаў” выпала на гады ваеннага становішча (акрамя першага нумара). Прабіацца з імі на заход дзеля атрымання нейкага ўспамажэння адтуль стала магчымым дзяякочы, сябруючым са мною, палякам (падзяка паэту В. Казанецкаму, што ляцеў у Амерыку). „Наши хлопцы”, якім давалі пашпарты, паказалі сябе лапатлівымі сярунамі. Ніхто і нічога з „бібулы” не ўзяў ад мяне ў свой далёкі ваяж, хоць у вяртанне бессаромна заходзілі, каб прамарудзіць вечар у мяне хвалюю атлантычнай ўдачы. Я ў душы пррабачаў ім гэты цынізм, тлумачачы сабе, што ад беднасці яны такія лайдакі, і толькі бяруцца, вось, дарастаць да нацыянальнасці. Гэта была мая маральная памылка, нельга такое курвельства дараваць, трэба было казаць ім у очы, чаму напраўду недастойныя і чым усё кончыцца ім у такім галадранскім эгаізме. Сялянскія дзецы ў нас этычна пачварныя. Нявыхаваныя. Прыйцельства з імі прарочыць правал або і небяспеку.

Дэкада восьмідзесятых падалася цудам нацыянальнага адраджэння! Канспіравалі групы моладзі. Пакаленне гэтае было народаўжанае ў шасцідзесятыя гады, агульна кажучы: у росквіт актыў-насці Беларускага грамадска-культурнага таварыства, якое, склеразеючы, выракалася яго. У натуральны ў грамадскай прыродзе канфлікт на лініі „бацькі – дзеці”. Пад уздзеяннем магутнага польскага антыкамуністычнага падполля з’яўлялася хмара беларускіх эфемерыдаў, з якіх засталіся ва ўспамінах студэнцкія „Сустрэчы”, і з якіх вырас паслэшы „Часопіс”. У эратычным падтэксле ўсякіх згуртаванняў, летніх лагераў ды патрыятычных паходаў пад белчырвона-белымі сцягамі падбіраліся будучыя шлюбныя пары. У маёй мужчынскай памяці немалы іканастас чароўных нацыяналістак, што расплыліся ў серабрыстых туманах жыццёвых далечыніяў. Выходзілі замуж, знікалі. З іх нараджаецца цяпер наступнае пакаленне патрыётаў, што патроху ўжо відаць у выглядзе Звязу Беларускай Моладзі, дзяцей крыху забытага Беларускага Аб’яднання Студэнтаў. У натуры няма пусткі. Існуе ж простора нацыянальнага руху, таму праста фізічна не можа быць, каб ушчэнт апусцела яна.

Усё ў свеце звязана; нішто не адбываецца без прычыны. Па-старэчаму памарнелае тое БГКТ трэба лічыць дзядулем-бабуляй маладабеларускім структурами канца веку.

Дваццаць гадоў назад няпроста здаралася стацца беларусам, не вельмі што было пачытаць для ўласнае свядомасці. Цяперашнім жа часам наадварот, трэба быць страшэнным гультаём або дэблем, каб не быць беларусам. На працягу дэкады дзевяностых узіміклі цэлая бібліятэка беларусістыкі. Мая кніжыца „Białoruś, Białyruś”, за якою стаялі чэргі на беластоцкім кніжным кірмашы ў восемдзесят сёмым, сённячы здаецца нявартай узяць яе ў рукі. Калі гэта бывала так, каб на працягу дзесяці-пятнаццаці гадоў змянілася ў нас эпоха?!

У аксамітны тэрор рэжыму ген. Ярузэльскага – без растрэлаў! – спела выбуховая сітуацыя фіналу дваццацівetcha. Міф пра маю апазіцыйнасць рос насуперак мае волі, як той жывот згвалтаванай жанчыны. Гэта сведчыць аб tym, што тae апазіцыі ў Беластоку было, што кот наплакаў. Сярод фацэтав з шумным імем я адзіны, якога назусім з часам пазбавілі штатнай работы; слаўныя tym часам калегі рассядаліся на двух або і трох гнёздах з падвойна

даходнай платою, што потым, у „Салідарнасць”, ні трохі не перашкаджала ім клясці „чырвоных”. Добра пажыўшы пры тым жа „чырвоным” двары.

Старшыня Ваяводскай Рады Нарадовай праф. Мар'ян Шаматовіч запрасіў мяне прыняць удзел у Кансультатывным Канвэнце пры ім, у якім цырымонна згуртавана элітны круг з грамадскім аўтарытэтам, але абавязкова нязгодны з афіцыйнымі поглядамі. Шаматовіч быў чалавекам науки еўрапейскага фармату, меў свой гонар і не кланяўся занізка перад моцнымі начальствамі. Валодаючы ўсё ж не абы-якімі правамі шэфа ўстаноўчага органа дзяржаўнай адміністрацыі ў рэгіёне. Служба Бяспекі не дазваляла выдаць мне замежны пашпарт па запрашэнні з Амерыкі ў гэты раз, пры чым паводзіла тая тайнота сябе камічна: жонцы Тані давалі! Гэта не ў жарт узлавала прафесара. Сказаў: *Mistrzu drogi, proszę być spokojnym: nie trzeba nigdzie chodzić, w zębach przyniosą Mistrzowi paszport do domu!*

Валя Жэшка выконвала карэктuru „Нівы” з адначасным абавязкам тэхнічнага нагляду яе друку, што ў тадышній тэхналогіі, родам з міжваеннай індустрый, прычыняла нервовых турботаў. Дамагалася затым памочніка ёй у памерах чвэрці штата і я з яе набухтору выплакаў у шэфа рэдакцыі гэтую паўпасаду. Ён, зрешты, адразу даў згоду. Месячны заробак высіўся на ўзоруні аплаты вечаровай прыбіральшчыцы бюра, няшмат зрешты ніжэйшы, чым у Парадні, у якой ужо вышукоўвалі супроць мяне т.зв. гак. Там уз'елася грыжа за грошы ў сувязі з рэарганізацыяй Парадні ў Гарадскі Дом Культуры. Я, нарэшце, вось вярнуўся ў каханую „Ніву” і – побач з тэхнічным рэдактарствам – апрацоўваў дзеля публікацыі пісьмы карэспандэнтаў, за што атрымоўваў асобны ганаар. Справа ў тым, што гэтая дзялянка рэдакцыйнай працы была запушчанай, ніхто з журналістаў не паквапіўся на такое „смецце”, цэлячыся ў важкую публіцыстыку. Маё тое шчасце цягнулася б, перасталі да мяне чапляцца цывільныя паручнікі ды капітаны, занятыя слежкаю ад цямна да цямна за падпольнымі салідарнікамі. Ідылія мне абарвалася, аднак, напрыканцы восьмідзесятых – прыкацілася чарговая рэдукцыя штатаў у Польшчы, крызіс якісьці, мус ашчаднасці, і я зразумеў, што трэба зноў пакінуць „Ніву”, але настолькі іначай, што па-доброму, без „каленам у сраку”.

Больш не шукаў казённага занятку. Абрыдла, па старэй. Наймаўся „вольным стралком” у нейкіх рубрыках, напр. у радыё „Свабода” (плацілі к. 50 злоты за тэкст). У арганізаванне Белаастоцкага Аддзелу Саюза Польскіх Літаратараў прычапілі на грудзі аж Сярэбранны Крыж Заслугі (так намаглася сп. Маранда, міная дырэктар ваяводскага аддзелу культуры, упярэдадзень ліквідацыі Польскай Народнай Рэспублікі).

Як апошні акорд Народнай – бяспамятная эйфарыя маладабеларусаў! Мора ім па калені! Прыйяджае на роварчыку з інтэрнатаў на Звярынецкай шаленаваты студэнт Палітэхнікі, старарускай пароды Сцёпка Базылюк, якому галоўны рэдактар „Нівы” несумненны здраднік беларускага справы, і рэжа ў очы: – Каму вы, Валкавыцкі, гарбату салодзіце?! І пад каго лягаец?

Прыходзілі такія моманты ў мой настрой, што я баяўся ўзнікнення каманды тэарыстаў, страляющих з „калашнікаў” па ордэнаносным актыве БГКТ! Канспіратыўныя сходкі ў блёкавай кватэры ля Сеннага рынку і на Пясках. Эмісары з Польшчы.

1989-2001

У перыяд Круглага Стала – упачатку лютага 1989 г. у вечаровым пакоі, у якім я апрацоўваў пісьмы чытачоў „Нівы”, сабраліся гарачыя галовы на чале з Генікам Вапам і ўтварылі Клуб Беларускай Палітычнай Думкі. Ідэю падказаў, відаць, Юрка Туранак, ён жа рэдактар бездэбітнага „Кантакту”, сцісла палітычнага часопіса. Тэза: выхоўцаць кадры палітыкаў. Акрамя „Кантакту”, штомесячныя сакрэтныя дыспуты па гісторыі палітыкі. Удзельнікі адборныя, не болей дзесяці, абсалютна давераныя, не западозраныя ў знаёмстве з сышчыкамі.

Набліжаліся славутыя выбары чацвертага чэрвеня. Клуб, як закулісная структура, паклікаў ад сябе легальныя выбарчы камітэт, каб пераканацца ў рэальных упłyвах у грамадстве – кандыдатам у Сойм стаў Генік Мірановіч, а кандыдатам у адноўлены Сенат я. Мы найпершымі беларускімі незалежнымі кандыдатамі ў парламент у паваенны Польшчы. Не падумалі, што няма палітыкі без мяшка грошай. Шэф акцыі, Віктар Стахвюк, з'яўляючыся сакратаром ГП БГКТ, выкарыстоўваў патэнцыял Таварыства, як любіў казаць, „на ўсю катушку”! Меў поўную свабоду дзеяння, бо сама БГКТ развольвалася і сакратаром у ім стаў ён таму, што ніхто з заслужаных „партыі і ўраду” ўжо не хацеў таго гонару. Гісторык сказаў бы: улада ляжала на вуліцы.

Абодва, Генік і я, з'ездзілі туды-сюды з Віктарам, выступілі сям-там на мітынгах арганізаваных багацейшымі кандыдатамі – нашымі канкурэнтамі аказаўся худзенькі мазурок з тварыкам анёлка (называўся: Цімашэвіч). Мяне трывумфальна перамаглі салідарнікі, Каліцінскі і Стэльмахоўскі, і той жа Шаматовіч; дастаўшы каля дваццаці пяці тысяч электарату я ўсё ж далёка аперадзіў ганарыстых партыйных ды іх сатэлітаў, што вялі шумную, дарагую кампанію. Прыблізна выпаў і Генік Мірановіч, які не кахаў крыку і рэкламы, а і палітыкі (Клуб прымусіў яго высунуцца). Ад

плакатнае вайны пацярпеў Генік Вапа, ахварна расклейваючы дзень і ноч нашы афішы (у Беластоку трэба было клеіць іх пасля ўзыходу сонца, бо за ноч усё было абарвана кімсыці). Як бы аднае бяды мала, з'явіліся яшчэ і ўкраінцы свае гадоўлі, пару слаба думаючых магістраў з кляшчэлэўскіх хутароў, хоць шкоды ад іх мы асабліва не адчулі (потым аб'явіўся „казакуюочы” войт у Бельску, які выгартаў аднекуль мапу, на якой супер-Украіна даходзіла ад поўдня да падбеластоцкай Страблі).

Нашу радасную падпольшчыну расканспіраваў адным махам пяра амерыканскі, эмігранці „Беларус”. Гэтая месячная газетка фамільнага профілю ўзяла ды энтузіястична апублікавала звестку, досьць падрабязную, аб існаванні вось Клуба. Эмігранты пяклі свой хлеб на інфармацыях ад нас і таму лепей было не казаць ім нічога дэтальна, тым болей, што палітычна выказвалі яны ту ю беларускую наіўнасць ды былі забедныя, каб можна было прычакаць ад іх важкай помачы, якую ціха каналізавалі – зрэшты – невядомыя *też-Bialorusini* (яны няблага пажывіліся, выдаючы сябе ў прыезд у Амерыку „пакутнікамі справы”).

Першым пратэстацыйна пакінуў Клуб, заўсёды сур’ёзны, Юрка Туранак. Ён зразумеў: звязаўся з людзьмі безнадзейна зялёнымі, нейкімі палітычнымі лірыкамі, якія не даспелі да нечага істотнага. Скандал згас з ім прыканцы лета восемдзесят дзесятага. Знайшла падтрымку думка міфаманскаага Антося Мірановіча арганізація беларускую палітычную партыю. Антось, як дзіця: любіць раскладаці агонь, але без тae цярплівасці насіць потым галіны ў полымя (арганічна працаўаць). Паспадзяваўся Антак на млявага Вячку-Станкевіча з мюнхенскай радыёстанцыі, які наклаў яму ў вушы: рабіце кангрэс, кангрэс, рабіце... Будзе, усё будзе! А быў пасля шыш ды кукіш!!

Такім, даволі несур’ёзным, чынам нарадзілася Беларускае Дэмакратычнае Аб’яднанне, 10 лютага 1990 года. Якое і па сёння ледзь зябае. Але гэта усё ж занадта свежыя справы, каб аб іх пісаць ужо цяпер. Калі восьмідзесятага гады цямнеюць вось у гісторычнай аддаленасці, дык дзесятага яшчэ ўсё, бы ўчара什ні дзень: жывуць героі недалёкага часу, не выветрыліся непрыемныя пахі, гнільна тлеюць непаразуменні.

Трэба пачакаць, хай ападзе з верхавінаў памяці сухое лісце... неістоты.

*

* * *

Трэба заўважыць удзел жанчын у беларускім руху. Тоё, што памятаецца, – гэта іх маргінальная роля ў цэлым, але пераважная адначасна ў самадзейным гурткоў, у співацкіх гуртах. Моцныя характарам дзяячкі – некалькі – чамусыці ўсе насілі імя: Ніна. Былі Ніны, Мушынская і Ціванюк з Гарадка, Бура з Семяноўкі, і яшчэ Ніна недзе ад Бельска, яна мала бачылася. Па структурах жа Беларускага грамадска-культурнага таварыства гайсалі мужчыны (дакладней называць – мужчыніскамі). Бульбатварыя, халопскай пароды, тыя, якіх за настаўшага Гамулкі пугнулі з уладных крэслаў і з паліцэйскіх устаноў ды спаролі з партыйных седалаў. Яны – душою адданыя рэжыму, аднак непрыдатныя ўжо, калі перасталі бегаць з вінтоўкамі за бандамі ў лясах; а не выходзіла ім рухаць мазгамі. Неадукаваныя, думаць не думалі. Апынуўшыся на службовай звалцы, абудзіўся ў іх КПЗБоўскі патрыятызм, прымітыўны, на патрэбы падкантрольнага Таварыства. Іншыя беларускія арганізацыі, акрамя БГ-КТ, забараняліся.

Жанчыны БГ-КТ упłyвалі на дзяўчат, а харащухі тыя на хлопцаў. Паненкі гнулі на замужжа і шукалі кавалераў, што не было так простым, як у нашыя чадныя дыскатэкі. Ну і ў даўнія звычай лёгка кляймілі дзеёку з замілаванасцю палятухі. Пашираўся тэрмін „фахоўка”, які разумеўся як ганебны шыфр на азначэнне тae кумпястae красуні, наконт якой узнікаў здогад, што яна ўмее так клубаваць з хлопцамі і мужчынамі, каб не пусцілі яе „з жыватом”. Палятух і фаховак нямала налічвалася ў кожнай ваколіцы, што вынікала не з занядаду маральнасці, але з таго, што ў туго галоту здараліся ў бацькоў дочкі нармальная развітая фізічна і з натуральным інтэлігентнасцю ад маленства. Не ад сёння вядома, што сексуальнасць у цёмных блізкая нуля і выяўляеца толькі ў жывёльны перыяд веснавое ажыўленасці наогул у прыродзе.

У мужчынскім валадарстве ў БГ-КТ устаяўся клімат палітыканства, іскрыста заядлага, па-камуніцкую неарыгінальнага, пустога. Усё зводзілася да падкопаў пад чужыя пасады. А ў жаночай старане БГ-КТ адчувалася адваротнае, усё жанілі кагосыці з кімсці або выпраўлялі замуж. Чалавечы самец варты столькі, наколькі ён

здольны звіць цяплюсенькае сямейнае гняздзечка. Іначай, аднак, чым сённячы, цаніліся ў матрымоніі начальнікі маладыя, незалежна ад узроўню іхнае дурноты. Грошы даваў жа не разум і спрыт, але пазіцыя асобы ў павуцінні палітычнай сістэмы. Аванс залежаў ад умельства падлізывацца вышэйстаячаму. Кватэра ў блёку давала-ся поруч рангу на службе, вернасьць партыі і ўраду дадаткова гарантавала снёны талон на куплю аўтамашыны. Ціхая ж згода на тое, каб твая жонка зрабілася т.зв. бюрвай, давалкай вышэйшым над табою, неяк аўтаматычна адчыняла рагатаму мужу магчымасці бываць казённым коштам у шырэйшым свеце або і выйсці на камітэцкія паркеты. Самец, як самец: па-казлінаму зайдросны, але кар'ера панаднейшая ад цноткі. Зрэшты, да шлюбаў даходзіла не ад гарачага кахання, але з разліку, так сказаць: з прастытуцкай калькуляцыяй. *Nie hołysz będzie ojcem mych przyszłych dzieci!*

Ці ад тых часоў змянілася што ў этычны бок? Не думаю, каб радыкальна, але ўсё ж грошы сталіся больш залежнымі ад самога чалавека, чымсыці ад яго месца ў іерархіі. Дамінуе прыватная ініцыятыва. Ёсць такія дзяяльцы ў капитализме, што зарабляюць аж у дваццаць пяць разоў болей за презідэнта дзяржавы! У „эпоху БГ-КТ” так бывала дакладна наадварот, а эратычныя афёры не абцяжвалі начальніцкіх кашалькоў. *Ruchano na koszt skarbu państwa.*

Міэрнае значэнне жанчын, хоць на сцэне дома культуры было іх значна тлумней за мужчын, з’явілася вынікам іхнага сацыяльнага, сялянскага, паходжання. У традыцыйнай, асабліва вясковай, сям’і баба не мела голасу, пра ўсенька вырашаў бацька або галава роду, дзед, калі яшчэ добра трymаўся ён на нагах і ў думанні. Таму Беларускае грамадска-культурнае таварыства не магло пераўтварыцца ў школу грамадзянскага выхавання, будучы папраўдзе вялізной вёскай, распыленай на горад. *Z wiechciami w bacie.* Грамадзянскасць стварае выключна горад, у ім магчымае пачуццё супольнасці лёсу, *jazdy na tym samym wózku.* А ў вёсцы – не, бо гаспадар у ёй мае ўсё сваё: хату, студню, печку на дровы, каня з возам, карову з малаком, кормніка на мяса з салам, курэй, яйкі і г.д. Самагон! Якое ж тады можа быць тое пачуццё супольнасці лёсу паміж незалежнымі ад сябе гаспадарамі? Не большае, чым у малітве з выпадку сушки або пажару. Трохі ў родавым клане, фамілійнай мафіі.

У гэтым і разгадка нашай нацыянальнай слабасці. Беларускі рух нарадзіўся як сялянскі, а не гарадскі, і гібеў разам з сялянствам. Чужы мяшчанству. Не пусціў каранёў якраз у мяшчанстве, хоць мае там свае арганізацыйныя адрасы: БГ-КТ, рэдакцыю „Нівы”, ліцэі. На беларускія балі, арганізоўваныя на сотні пар, іншы раз пад тысячу ў вялізных фабрычных залах Беластока, сыходзілася не беларуская моладзь, але праваслаўная. З кожным годам меней і меней, што некаторыя актыўісты БГ-КТ уз'еліся тлумачыць залішняй беларускамоўнасцю ў арганізатараў імпрэзаў. Фактычна: нацыянальны акцэнт успрымала бальная публіка з адчувальнай прыкрасцю, шыкоўныя жанчыны менавіта. Гэту беларускамоўнасць душылі, таксама, і ўлады, яўныя і няяўныя, абзываючы прыватна і непрыватна беларусаў нацыяналістамі. Сёння тыя шавіністична-польскія дэгенераты, пакуль жывыя, павінны перажываць свой эмерыцкі троумф: беларусы – лічы – нарэшце прападаюць навек! Дабіліся іх нацыянальнай смерці, ура!!! Еўропа вас за гэта пахваліць, па дурной булавешцы пагладзіць?..

Пасярэдзіне шасцідзесятых наглядалася раптоўная фемінізацыя штатнага кіраўніцтва Галоўнага праўлення Беларускага грамадска-культурнага таварыства. Старшынёю стала Лідзія Бялецкая, знаёмства з якою прыводзіла на думку іранічнае вызначэнне яе як „пёткі рэвалюцыі”, хоць, пабыўшы ў сібірскай ссылцы пры бальшавіках, удалася яна досыць ліберальнай, незаядлай; сама зацярпела. Аднекуль з'явілася ў бюравых пакоях Вера Кулак (па арганізацыйнай лініі), эратычная і таўставатая пекната без кроплі таленту да дысцыплінаванай службы. Затое салідна падрыхтаванай паказала сябе новая шэфіха асветнага аддзела, магістр Люба Філіпік, адзінай ў апараце працаўніца аж з універсітэцкай адукаванасцю! Даволі слабою, бо савецкай. Бахгалтэрью ўзначаліла *re-zolutna* Гэлена Мялешка, беларучка з беластоцкіх Скарупаў, якая прыдавала некаторай далікатнасці або і шыкоўнасці часам гэтаму, па-вясковому грубаватому, асяроддзю. Стварыла свой жаночы аэрапаг, свайго роду салонік, у якім нашы чырвона-партыйныя хамы не дазвалялі сабе звычаёвай у іх вульгарнасці. Была жонкаю высокапастаўленага начальніка ў Кураторыі асветы. Ёй работа ў БГ-КТ спатрэбілася не дзеля большага хлеба, а дзеля выдаткаў на туалеты сярэдняга рангу дамы.

Хадзілі чуткі, што гэту фемінізацыю наклікаў на ГП БГ-КТ яго папярэдні старшыня, інтрыгант Уладзімір Станкевіч, таксама КПЗБовец, якога паратавала ад „белых мяdzведзяў”... польская санацыйная турма. Ён уяўляў сабою класічнага эрагамана, якому вобраз сэкскоўнай *pięknocki* муціць мазгаўню. Наслухаўшыся яго самахвальныхных прызнанняў і анекдотаў з генітальнай атрыбутыкай, я скільны паверыць у Станкевічавы кашэчны эскапады. Але ў адначасі галоўнай прычынай таго ўзвышэння бабскага элементу ў вярхоўных эшалонах БГ-КТ трэба лічыць рэдукцыю штатных заробкаў у выніку чарговых у балаганнай дзяржаве рэформаў. *Wy-pisz-wymaluj, niczym dzisiejsze latanie w Polsce „dziury budżetowej”.*

Дзейнічае правіла – калі ў нейкай установе або фірме пачынаюць дамінаваць жанчыны, дык несумненны гэта сігнал таго, што там падаюць заробкі; мужчыны ўцякаюць у хлебнейшыя месцы. Працоўныя жонкі зазвычай згаджаюцца на горшыя ўмовы, іхныя зарплаты заўсёды служылі дадаткам да мужавых, ніколі наадварот. *Nie kobieta utrzymywała chłopa!*

У галіне мастацкай самадзейнасці – Зюлкоўская (Гэлена?) не-натурадыялнай грацыі накшталт лялькі Барбі, але па-мужчынску энергічная дырыжор хору; дагэтуль кіравала ім Людміла Панько, унікальная інтэлігентка з віленскай гімназійнасцю, з мяккай культурнасцю. Балетнай групай камандавала Таццяна Гіжэўская з бельскіх мяшчан, тых шпануючых у гутарцы на **правільное петербургское произношение**. Спадарыня Гіжэўская ў паўзы пакурвала папяросы, мела манеры **российской мадам**, што панічна бянтэжыла парослы звычайным мохам бандарска-зубаўскіх донжуанаў. Проста гіпнатачна паралізавала яна іх, выраслых у народнай **петушности**. У немалым дзяячым натоўпе хору і балету, у палавой прыцягальнасці моладзі.

Тымі часамі, зрэшты, Беларускае таварыства атрымлівала значныя па сучасных мерках фінансавыя сродкі, утвараючы дзесяткі штатаў, паўштатаў, і аплачваючы філіяльныя памяшканні ў гарадах ды мястэчках, і ў Гданску, і ў Варшаве (меркавалі і ў Шчэціне); працавала платная інструктарская кадра. Памалу ўсё тое меншала па волі варшаўскіх дабрадзеяў з ЦК, недзе ад палавы шасцідзесятых, што ў эфекце і выявілася той жа фемінізацыяй.

Прыход жанчын адбыўся неселектыўна, не як праява ўзвышэння заслужаных актывістак арганізацыі. Такі натуральны пра-

цэс быў ужо нерэальны, сяк-так падвучаных людзей знаходзілася, як сляпой курыцы зерне; кадры ў камплектаўваліся выпадкова. *Z łapanki.* І не дзіва, калі падумаць, што нават у школах настаўнічалі людзі нярэдка з сямікласным або і ніжэйшым узроўнем. Не інтэлігентней прэзентаваліся і ваяводскія візітатары прадмета беларускай мовы, але ўзамен адпавядаючыя запатрабаванням наменклатуры. *Towarzysze i towarzyszki z maturą należeli wtedy do wielkiej rzadkości i nie wiedzieć jak się cenili. Puszyli się!!*

За стол аператыўнага сакратара Праўлення пасадзілі ўсё **ж кого то в штанах**, як жартам заўважыла **женщина** Бялецкая. Аднекуль выкапалі на гэтае месца савецкага магістра, трасцянца Уладзіміра Юзвюка, таго самага, які цяпер лепіць Сычэўскуму анахранічныя „Беларускія календары”. Але тады, будучы маладым амбіцыйнікам, паводзіў ён сябе цалкам у норме і ў параўнанні з дзяляцкім антыталентам папярэдніка здаўся, вось, сонечным шчасцем, што звалілася хаатычнаму Таварыству з божага неба! Наконадні сямідзесятых гадоў завяршалася, як ні казаць, карысная беларускай дзейнасці дэкада, партыя, залезшы ў стагнацыйны тупік, прынялася гуляць картаюпольскага нацыяналізму, як бы ў падкіднога (прабушаваў 1968-ы, клятыя сіяністы-цыклісты-жыдоўскія імперыялісты і таму падобная ЦКоўская шызафрэнія!). Прамінула яшчэ пару гадкоў і *pogonili kota przyszywanym Polakom* у Беластоку, кацап'ю ў аксамітных кабінетах. Вельмі падалікатнеламу тым часам.

Патрэбны ўбачыўся тып беларускага дзеяча, па-зладзейску хіт-рэцкага, замест прастадушных цётак з менталітэтам мінулага веку. Прагнаўшы сакатух, даўшы ім *na otarcie lez* каторай сытую эмерытуру, камбатацкую, а каторай неблагую рэнту, хоць здароўе аж разносіла салам іх, заселі на Варшаўскай 11 такія рэкаманданты наменклатуры, якім нічога ў *KW PZPR* не трэба было два разы паўтараць. Папраўдзе спецгрупа з сакрэтнай місіяй. З паўслова разумелі яны, што беларускі рух *trzeba* пераўтварыць у нешта кшталтам дэкаратыўных вазонікаў на ўрачыстых подыумах першамайскіх акадэмій. Дэкадэнцкі эпізод: перадапошні сакратар ГП БГ-КТ страціў пасаду не за нейкую палітыку, але за тое, што не адпусciў нанач варшаўскуму начальніку ў камандзіроўцы сваю апетытную каханку з чародкі курачак у бухгалтарскім сало-

ніку. У ваеннае становішча ў Польшчы славуты наш хунбэйбін фарсіў рэвальверам.

Фемінізацыя аказалася пасрэдным звязком у працэсе паступовай маргіналізацыі БГКТ. У росквіт Герка зведзена Таварыства да нулявое бяззначынсці.

У салідарніцкім выбуху беларусы на дзіва аднавіліся, падняліся з каленяў, але зусім не дзякуючы выпаласканаму з духа Беларускаму грамадска-культурнаму таварыству, г.зн. як быццам насуперак волі сваіх бацькоў выйшла з завулкаў безнадзеі новае пакаленне, якому і па сёня Таварыства прыкрае саветызмам. Характэрным запахам этнаграфічнага музею.

Дзяўчата і жанчыны апошняга часу непадобныя да тых БГКТойскіх курачак з фанабэрыйстым пеўнем, самі гатовыя схапіць яго за чуб, каб адчуцьці ад мужчынскага шавінізму. От і не ўсё накрыў польскі прыпой, беларускія кураняты адбегліся.

Крынкі, 1998-2002

KAMUNIKAT.org

Пасвежчанне

Янович Сакрат роже в Кропивна
т. 17.1936, жадує до другого класа
Кропивницької Школи і допомагає за
100/150 відомим звітам учителів.

Паворзини	вогданна
Баларуская мова	настрадна
Польская мова	настроена
Англійская мова	нагрудна
Інгавінне	вогданна
Інгавінне	настроена
Інгавінне	нагрудна
Рэжытурура	годна
Дактывічна занатка	добра

На чистай падставе пераводзіцца
із францускага.

У Крючках, дня 22.и 1945г.

Национальная
Библиотека Литвы

三

Кірачук Микола
"Україна

**) Той в ери Сак-
рат Янович напи-
сі ї пад іменем баць-
кі, каб було важ-
ней*

POUFNE

E s t a t i k a

glasowa w sprawie wykluczenia z szeregu partii
Ob. Sekreta Janowicza.

7 miesiąca września 1970 r. Naujowicka Komisja
Kontroli Partii w Bielskim-Bialskim rozpatrywała sprawę Ob. Sekreta
Janowicza. W wyniku długiej dyskusji i rozmów, został on
wykluczony z szeregu partii z jednogłośnym uniesionym głosowa-
niem z pracy w Redakcji "Klasy".

Poziomu do wykluczenia z partii był napisany list
do Obywatela ZSRR Korpiuka, który ten list przesłał do
KW PZPR. I treść tego listu wynika, że Ob. Janowicz w sposób
oceniany zakłóca Kwidziszewski i Polaski w sprawach
polityki narodowowódzkiej. Między innymi twierdzi....., że
obecnie wychodzi się Armię Radziecką gdy ona w czasie wojny
przedstawiająca bandę gwałcicieli subtlet i pięków.....,
Według jego oceny żołnierze Radzieccy gorzej znakowywali się
w Polsce i na innych terenach, niż armia hitlerowska.....,

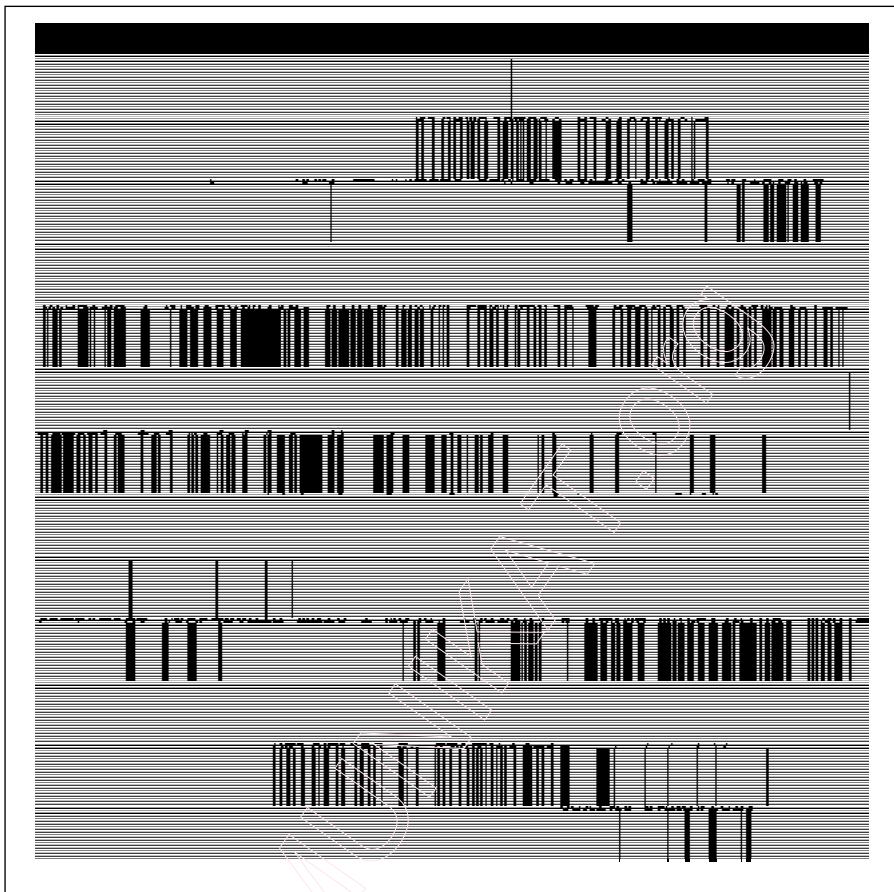
Cinemie polityki narodowowódzkiej, to on zarzuca
iż w SHH nie ma średnich swobod demokratycznych. Obywatel
ZSRR mieszkający na Białorusi, nie ma już możliwości rozwijania
i poszerzania języka ojczystego. Rozumie stwierdzenie skupionej
i rasystycznej Białorusi.

Jak wynika z powyższego Ob. Sekret Janowicz w sposób
wilejski charakteryzuje życie obywateli w Białoruskiej Republi-
ce Socjalistycznej. Detaliści odnoszą się natomiast iż
w Polsce nie ma się po polityce narodowowódzkiej.

W takie rozpatrzenie na WKWP Ob. Sekret Janowicz nie
zaproszony iż taki, a nie inny reprezentuje pogląd na sprawy
narodowowódzkie.

Konkretnie podaje się iż Ob. Janowicz niejednokrotnie
nie zajmował antypartyjne stanowisko w swoich artykułach
pisanych do "Klasy" lub białoruskiej białoruskiej. Przeprowadzone
z nim rozmowy na te tematy przez przedstawicieli KW PZPR
i Urzędu Spraw Wewnętrznych nie dawały pozytywnych rezultatów.

Ob. Sekret Janowicz obecnie nie pracuje w Redakcji
"Klasy", zawiązał się na własna prośbę z dniem 1 listopada 1970 r.

KAN

Institute of Mathematics
and Cryptology
ul. Grodzka 4
00-131 Warsaw
Telephone:
Centrala 209 251
Sekretarz 205 715

Roman Lewicki
IMP III Warsaw
Nr 1030 3910

Numer konta
10431,77 z.
Pan
Zbigniew Janowicz
ul. M. Curie-Skłodowskiej 5 w 12
10-037 Bielsk Podlaski

szanowny Panie,

niedawno mój brat partnerował w dialogu na temat Państwowego "Gabinetu", który bowiem możliwość zapoznania się z tekstem bez pośrednictwa, w przedłedzie, i to bardzo zadymy przekładała.

Dzięki temu Panu stworzyły się wiele teoretyczne o skomplikowanej strukturze psychicznej i pokazują mechanizmy kariernowiczenia w sprawach przekształcających, chociażby też nie przypadek te powiedz, nie mniej ważne sugestie, które prowadzą do uproszczenia już podobas redagacyjny tekstu. Po pierwsze - nieproporcjonalnie rozbudowana jest ekspozycja o impozencji mojego dyrektora - dodatkowo wprowadzała nowe wątki, takie jak m.in. kolejny plan narracji z trzecią osią na pierwotny, co jest uzasadnione na stronach 230 do 2 okantów na stronie 232.

Prosimy uprzejmie o odpowiedź, czy zajmuję się Panem wypowiadaniem tych rozmów, i o przesyłanie - po wszelkiej wymianie - sprawozdania do przepisania na maszynie na Punkt koszt stron załatwiających więcej poprawek.

szanowny wyrazu szacunku i powodzenia

.....
Henryka Klemcowa
Kier., Red., Lit., Wydawnictwo

KAMUNIKAT.org

37 GOLDEN ROAD, LONDON, N12 8HS
TEL: 01-441 5211/5224

А Р М Е Н И Й С К И Й Н А Н
струхутих Anshby Shosiba, які використані в Консервійній Підприєм-
тві та Mysai імені Семенова Олександра в Івано-Франківську.

Умсъ крѣдитнъ фондъ гаситъ земельническіе у пілненніи тиражъ
по земельнѣмъ кредитамъ по 10%.

Четвертий квартал: діяльність АДОМСА / Адміністрація міської
поліції м. Сєвєродонецька.

Баха-Джан: ІЛЬДОН ВІРГЕНАЛ ПУРІНДАЧІМІНІН НАУКА СВОБОДАСТЫ 1 ЖЫЛДАК
2-ДЕМЕСЕМДЕН.

Для парковки: СІРІЯ НЕВІДОМА / подібні до ергономічних замку-
важливий цвях, підсвітка лампою №3, +5 відсотків/.

Digitized by srujanika@gmail.com

Настройка параметров: **Установка времени таймаута "таймапс" и "таймв"**/настройка времени ожидания получения сообщений.

第10章第3節：問題題目、問題題解

Две кварталки: ЕНГРАЖИ в ПОЛОСКАТА ДЪРВАЧА - ПРИБЛИЖЕНИЯ /до-
със съдържани/.

На ходу карбосу йде згадка іншими, що у спорядженні - карбоси вони виступають якісною дією.

17 May 1948
General Directorate London

Лондон, 25 февраля 1921 года.

Passenger Register
Fayston, Vermont

PRZEWODNIK CZĄSTY
WOWIĘDZIĘSKIEJ RADY MIESZKOWEJ
W BIAŁYSTYKU

Druk
Miejski Wydawnictwo

XV edycja z uzupełnieniem poświęconym organizacyjnym czynom
związanym z powołaniem Państwa do istnienia w powiecie
Białostockim Komitetu Narodowego w Białymostku.

Wysokie głębokie przekonanie, że prezentując podsumowanie
dotychczasowej opieki, wytycznych i celów tutejszej jednostki
w rozwoju województwa białostockiego, i taką,

Miejski Wydawnictwo

Białystok, Drukarnia 30

1970-4 marzo 1974 C.

William Suckert 1970-1974
in California 1970-1974
1970-1974

Canary Basic

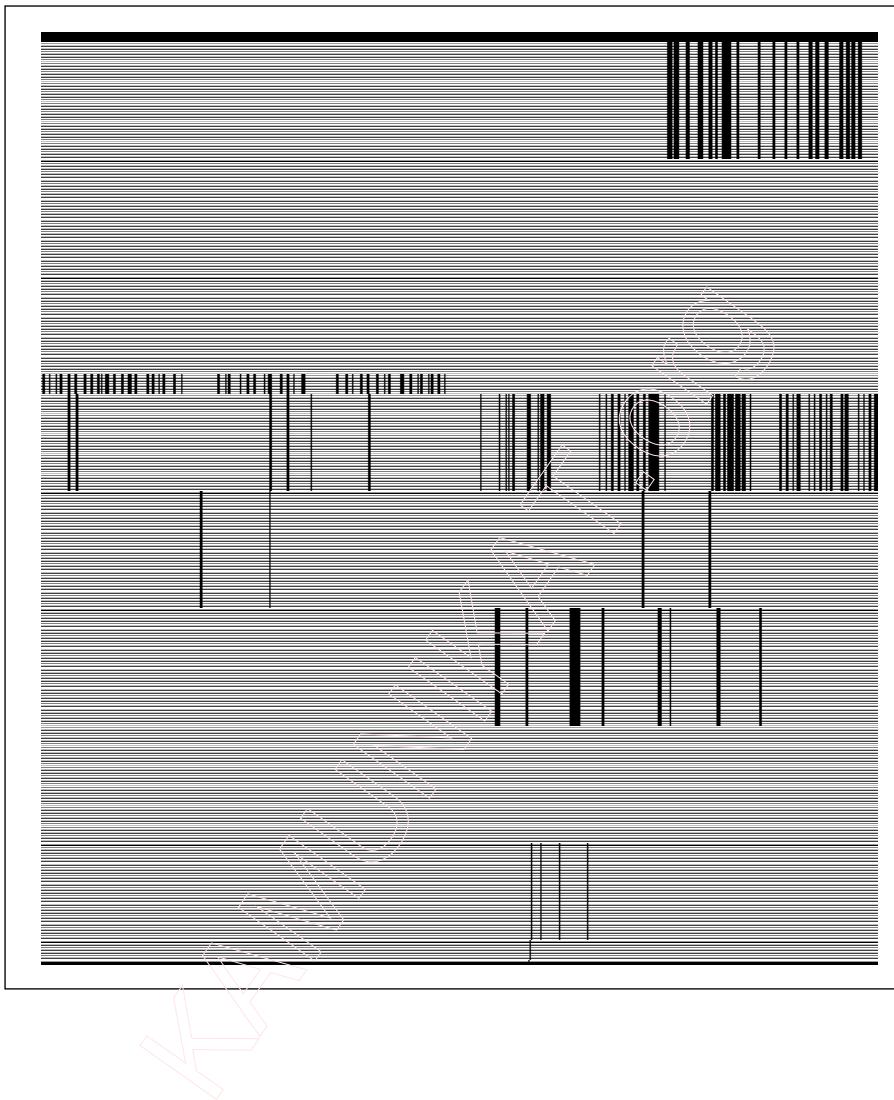
Widening horizons, increasing, communicating, learning, P.U.L.
expanding knowledge, increasing the number of people, expanding, P.U.L.
and increasing communication, improving, P.U.L.
FOCUS - A series of publications or news or messages or presentations
from various sources, worldwide, written, spoken, visual, written, visual,
written, spoken, visual, written, spoken, visual, written, spoken, visual, written, visual,
written, spoken, visual, written, spoken, visual, written, spoken, visual, written, visual.

Widening horizons, expanding, increasing, improving, writing, writing,
writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing,
writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing,
writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing, writing,

Lipsy - Lipsy and Lipsy, Lipsy and Lipsy

John Lennon
87 1970-1974 in California 1970-1974
1970-1974 1970-1974 1970-1974

KAY

KY

INSTITUT POLONO-BIAŁORUŚKI

21, aleja Piłsudskiego, 02-040 Warszawa
tel. 02 29 62 19 24
fax 02 29 62 19 22
e-mail: ipb@ipb.edu.pl
www.ipb.edu.pl
www.ipb.edu.pl

Instytut Polono-Białoruski prowadzi działalność naukową, edukacyjną i kulturalną.

21, aleja Piłsudskiego, 02-040 WARSZAWA, tel. 02 29 62 19 24
fax 02 29 62 19 22

1970-1989

20 czerwca 1989

Stanisław Paliwka

Bardzo Panu do kojarzenia znamy i badamy problemy o charakterze, ale, niestety, jest wiele spraw białoruskich, których nie znajem ani nie znamy.

A waga, osiągającą poziom białoruskiej literatury. Niedźwiedź zamierzany otwarcie w Warszawie Instytut Państwowy. Nie wiem, jakże w tej sprawie pojawiły się tak liczne reakcje: jej założyciel w związku z Panem delegat białoruską organizacją, Rada rościła, wskazując na nieco z tej sprawy.

14 grudnia Wiesław Bylina obchodził 75-lecie średnich. Z tego, co wiem, przejęły go wówczas dla kolejnego okresu w dzierżawie, i w ogóle w ostatnich latach nie spotykam się z jego nazwiskiem w pressie białoruskiej i polskiej. Jaki jest jego spisek w tej chwili? Czy szkoli Panę, że byłoby dobrze nawiązanie kontaktu z nim?

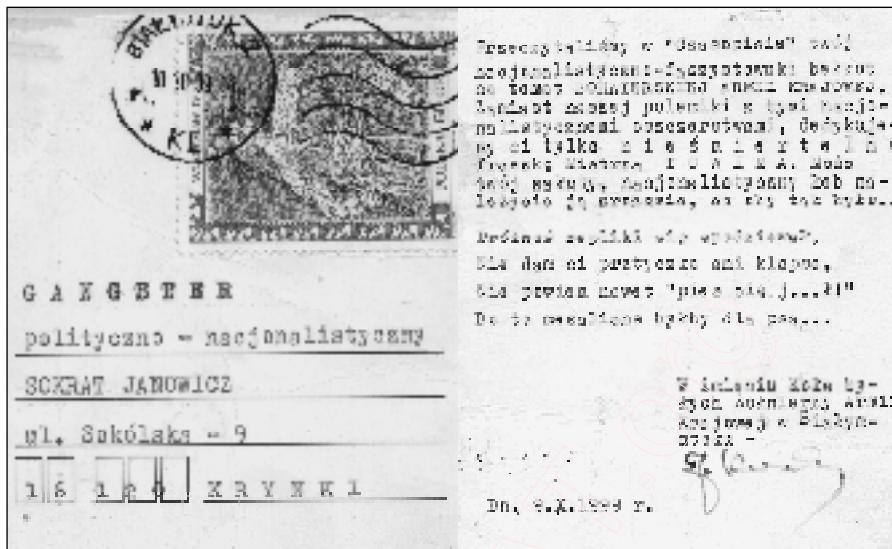
Nie pamiętam, aby Panu informowano, że ostatnio prezes PAN, prof. Morsakowski, podpisał porozumienie w zakresie utworzenia oddziału PAN w Mińsku i Białoruskiej Akademii w Warszawie. To poznaniecie wydaje mi się bardzo ważne, gdyż powinno te za bliższej współpracy białoruska poświaty naukowego w Polsce i zainteresowanie.

Będę wdzięczny za pisaną słowa odpowiedzi.

Lubiąc wątpliwie zadowolić mi-

—
Wojciech Włodarczyk

(Падлісаў Ежы Гедраіч)

Правакацыйная анатімка, напісаная, як устаноўлена, Аляксандрам Амільяновічам, былым афіцэрам UBP у Сувалках, які тады бязлітасна зніштажаў ту ж AK.

Nie musiałem się tłumaczyć!

W „PP” z 23 października br. zamieszczony został komunikat odpremii rocznika prasowego Komitetu Obrony Narodowej i Komitetu dla poczynienia sprawy zbrojnego ataku na Polskę, w którym podkreślono, że w przeszłym roku w Polsce zatrzymano tysiące osób podejrzanych o zbrojne ataki w Niemczech, skąd wynikało, że zbrojny atak na Polskę nie jest już wypowiedziany. Zauważono, że żadna z tych osób nie została skazana, co sugeruje, że żadnych zatrzymanych nie było.

Stwierdzono, że żadne zatrzymane osoby nie miały żadnych środków do walki, a zatrzymanie było jedynie do sprawowania nadzoru i kontroli. Wszystko to sugeruje, że żadnych zatrzymanych nie było.

Wszystko to sugeruje, że żadnych zatrzymanych nie było.

„Tygodnik Powszechny”, 14.10.1999

KOK

Inicjatywa Kultury
ul. Mikołajów 2A
01-002 Warszawa
tel. 022 852 70 70
e-mail: iniciatywakultury@wp.pl

Warszawa, 25.07.2002.

Szanowny Panie
Sokrat Janowicz
ul. Szczęśliwa 9
16-120 Kielce

szanowny Panie,

W imieniu Komitetu Organizacyjnego I Kongresu Polskiej Zjednoczonej Kultury Polaków
Zapraszamy Państwa do zapoznania się z Kongresem Kultury Polskiej 2002, który odbędzie się
w dniach 14-15 września br. Kiedy jeszcze zawsze wykonywane są z polskich regionalnych średniczo-
kulturalnych Kongres – z założenia „poza pokoleniami” – ma być jednym z najważniejszych celów
zjednoczających i skoncentrowujących kulturę i kultury, ale nad tym mniej więcej w kierunku
środowisk. Niedocenione są przede wszystkim Panie i Panieki z Komisji.

Jeden z kongresowych japońskich koncertów planowany jest w dniach 14-15.09. 2002. Jego organizatorem
kulturalnym jest Pan Sokrat Janowicz – dyrektor Biblioteki Narodowej.

Zapraszamy Państwa zapoznać się z programem Kongresu na stronie internetowej organizatora (www.kok.org.pl).

Życzymy,

załączając uszczęśliwioną fotografię

do zapoznania Państwa z Kongresem i zaproszeniem do udziału w nim na stolikach
przygotowanych dla gościnnych prezentacji. Kongres to jedno z dwóch głównych wydarzeń z okazji 100-lecia odzyskania niepodległości.

W wyrazach szacunku

Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego

Janusz Stachurski

Данісане (адказ): Szanowny Panie, Z przykrością zawiadamiam, iż nie jestem w stanie uczestniczyć na własny koszt w Kongresie Kultury Polskiej (скрёслена: живу на границы беды). Przy okazji pozwalam sobie załączyć kilka xero dot. tematu białorusko-polskiego. Z uklonami – Sokrat Janowicz.

Warszawa, 29.VI.2001

Szanowny i Kochany Panie

Sokracie,

żeś w wielu miejscach o Panu wiecie, lecz
jednostkami przekazywacie ją o Panu
często myśleć i w sposób niezauważal-
ny Panu mówicie. Taka medytacyjna
przychylność Panu powinna przekazać o
tych miłych położeniach ("moral-
nych"). Wspomnialiście, co tworzący
wiedzę. W których otoczeniach Panu
śleć się może? Słuchajcie, nie aby
z goryczą pokazywać leżących Panu w nich
przygód, ale do kontemplacji. Przykłady
uzasadniają swą Panu leżącą. I tak wiz
misi. Panu już udało farbę. Więc
po amatorsku powiem że to zjawisko
Panu i Panu amatora i Panu wiedzy
historycznej.

Jestem na Państwa zaproszenie
do domu Konwickiego 18/19, Warszawa
Praga-Południe Górczewska 2
- zapraszam, kiedy ujemie.

Warszawa, 29.VI.2001

Szanowny i Kochany Panie Sokracie,

tak się ucieszyłem z Pana listu, taką mi zrobił przyjem-
ność. Ja o Panu często myślę i w sposób niewidzialny Panu ki-
bicuję. Teraz niedawno przeczytałem Pana wywiad-rzekę z tym
miłym Polakożercą (Chmielewskim?). Wspaniała, wstrząsa-
jąca książka. W moim otoczeniu domyślam się sporą Białoru-
sinów, którzy z powodu jakichś kompleksów nie przyznają się
do białoruskości. Puściłem między nich Pana książkę. I są wy-
niki. Paru już puściło farbę. Więc po amatorsku pracuję dla
Białorusi. Bardzo mi Pan zaimponował wiedzą historyczną.

Jeszcze raz dziękuję serdecznie za ten braterski list i
ściszkam Pana bardzo serdecznie.

Tadeusz Konwicki

Фота з хатніга архіва

Восень 2000. Крынки.

Фота з хатніга архіва

Wczasy.

Крыніца, маї 1962 г.

Фота з хатніга архіва

Канец сямідзесятих (1978?), Беласток, кніжны кірмаси.

Фота з хатніга архіва

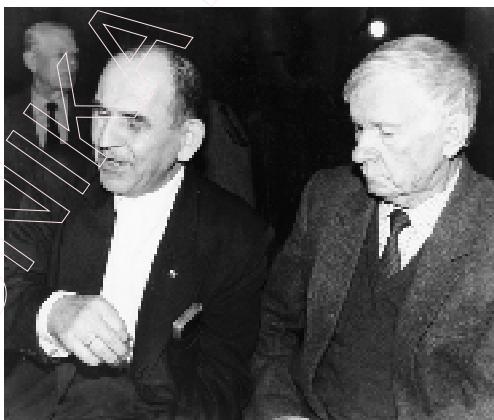
З паэтам Веславам
Казанэцкім падчас
Беластоцкай Літа-
ратурной Вясны, 5
мая 1979 г.

Фота з хатняга архіва

На сэмінары беларускіх студэнтаў, вуз.
Мельна, 12-14 мая
1989 г.

Фота з хатняга архіва

З Васілем Быкаўым, 5 кастрычніка 1996
г. Дом Літаратара ў Менску

Фота з хатняга архіва

Чыкага, верасень 1988 г. З Верай і Вітаўтам Рамукамі (другая злева – жонка Таня).

Фота з хатняга архіва

Сустрэча з Данчыкам і яго маці падчас іх візіту на Беласточчыне, 1989 г. Дом Бародай на прыбеластоўскай Багноўцы.

*З дакладам пра Кас-
туся Каліноўскага ў
Гарадку, 26 сакавіка
1995 г.*

фота Лёніка Тарасевіча

фота з хатняга архіва

*З Лёнікам Тарасевічам на яго вэрнісажы ў беластоц-
кім „Арсэнале”, 11 мая 1995 г.*

На пляцы Сан-Пэтра ў Рыме. Таня, Крыстыяна Молдзі-Равенна, Лёнік. 13 траўня 1998 г.

Фота Агнешкі Садоўскай

Віншаванні ад праф. Януша Тазбіра, уручаючага прэмію Глёгера. Ломжы, 17 лістапада 2001 г.

*Аўдыенцыя ў папы
рымскага Яна Павла
II. Рым, 13 мая 1998
г.*

Фота „L'osservatore Romano“

Фота Юркі Хмялеўскага

*Перад пачаткам юбілейнага вечара Яна Чык-
віна, у Цэнтры Праваслаўнай Культуры у
Беластоку (злева – Юры Ваўкаўшкі). Восень
2000 г.*

Фота Гжегажа
Дамбрускага

З Юркам Хмялеўс-
кім падчас фатагра-
фічнай сесіі на па-
трэбы вокладкі да
супольнай кніжкі
„Nasze tysiąc lat”.
Лета 2000 г.

Фота Юркі Хмялеўскага

Перад першым беластоўкім домам, у якім
жыў з сям'ёю ў гадах 1958-62 (вул. Кілінс-
кага). Восень 2002 г.

ЗМЕСТЬ

Прадмова	5
1936–1950	48
1956–1970	81
1971–1988	128
1989–2001	159